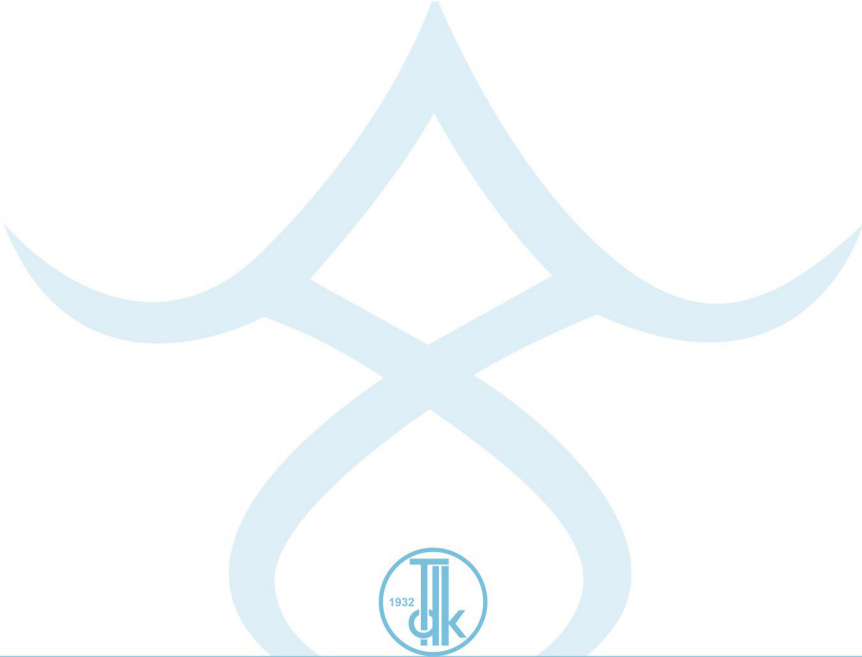

75. Sayı (Haziran) 2023

BelleTen

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 75 (Haziran)

<p>Sahibi Owner Türk Dil Kurumu adına On behalf of Turkish Language Institution Prof. Dr. Osman MERT</p> <p>Yayın Yönetmeni Editor in Chief Prof. Dr. Feyzi ERSOY</p> <p>Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor Uzm. Dr. Serdar KARACA</p> <p>İngilizce Danışman English Language Consultant Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN</p> <p>Metin Denetimi Proof Reading Tuğçe ERKURT</p> <p>Tasarım Designed by Fayik YANGIR</p> <p>Yönetim Merkezi Managing Office Türk Dil Kurumu Başkanlığı Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12 Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88 Genel ağ sayfası/Web page: http://tdkbelleten.gov.tr E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr</p> <p>Türk Dil Kurumu Yayınları Turkish Language Institution Publications 2023 / 1: 1516 Bu yayının e-dergi işlemleri Haziran 2023 tarihinde tamamlanmıştır.</p> <p>Yayın Türü Publication Type 6 aylık süreli / Biannually</p> <p>Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan <i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN</i>, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.</p> <p>Belleten MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TRDizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.</p>	<p>Yazı Kurulu Editorial Board Prof. Dr. Feyzi ERSOY (Başkan) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Prof. Dr. Abdullah Azmi BİLGİN Haliç Üniversitesi Prof. Dr. Hayati DEVELİ İstanbul Üniversitesi Prof. Dr. Nesrin SİS İnönü Üniversitesi Prof. Dr. Osman MERT Ankara Üniversitesi Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN Kırıkkale Üniversitesi Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK Dicle Üniversitesi Prof. Dr. Zeki KAYMAZ Ege Üniversitesi</p> <p>Bu sayının hakemleri Referees of this issue Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR Prof. Dr. Celal DEMİR Prof. Dr. Cüneyt AKIN Prof. Dr. Erdoğan BOZ Prof. Dr. Ferruh AĞCA Prof. Dr. Günül ERDEM NAS Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA Prof. Dr. Hatice ŞAHİN Prof. Dr. İlyas KARSLI Prof. Dr. Kamil İŞERİ Prof. Dr. Musa ÇİFCİ Prof. Dr. Nihal ÇALIŞKAN Prof. Dr. Recep TOPARLI Doç. Dr. F. Binnur ERDAĞI DOĞUER Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ Doç. Dr. Nuruşat BİÇER Doç. Dr. Serkan ÇAKMAK</p> <p>Yayın Danışma Kurulu Board of Editorial Advisor Ord. Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV (Türkmenistan) Prof. Dr. Aleksandr TSOI (Polonya) Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü) Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü) Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü) Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü) Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü) Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü) Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü) Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan) Prof. Dr. Kasımcan SADIKOV (Özbekistan) Prof. Dr. Magripa ESKEEVA (Kazakistan) Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü) Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü) Prof. Dr. Sırtbay MUSAEV (Kırgızistan) Prof. Dr. Viktor GUZEV (Rusya Federasyonu) Doç. Dr. Éva CSÁKI (Macaristan)</p> <p>Yurt Dışı Temsilciler Representative of Foreign Country Prof. Dr. Viktor Ya. BUTANEYEV (Rusya Federasyonu) Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan) Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti) Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti) Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya) Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)</p>
---	---

İçindekiler

Editörün Sunuşu	5
Perihan ÖLKER ve Gökhan ÖLKER	7
<i>Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-Name</i> Nur-Name written in Chaghatai Turkish (DOI: 10.32925/tday.2023.93)	
Ekin ŞEN ve Kamil İŞERİ	33
<i>Makale özetleri ve alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicileri</i> Research article abstracts and recipient-oriented interactional metadiscourse markers (DOI: 10.32925/tday.2023.94)	
Erol SAKALLI	61
<i>An assessment of language dominance among Turkish-English bilinguals: The case of the Ahıska Turks in the Us</i> Türkçe İngilizce iki dilliler arasında baskın dil incelemesi: ABD'deki Ahıska Türklerinin durumu (DOI: 10.32925/tday.2023.95)	
Ragıp MUHAMMED ve Nazlı M. ÜMİT	83
<i>Arapça Karagöz oyunlarında Türkçenin izi</i> Traces of the Turkish language in Arabic Karagöz plays (DOI: 10.32925/tday.2023.96)	
İdris KADIOĞLU	101
<i>Abdullah Bosnevî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'sindeki dinleme ile ilgili bölümün incelenmesi</i> Evaluation of the section on listening in Abdullah Bosnevi's Sherh-i Cezire-i Masnevi (DOI: 10.32925/tday.2023.97)	
Hüseyin GÖKÇE	131
<i>Türkçe Sözlük'te yer alan eş gösterenli saz sözcüğüne ilişkin düzeltme önerileri</i> Suggestions for corrections regarding the homonymous word “saz” in the Turkish Dictionary (DOI: 10.32925/tday.2023.98)	
Betül ÖZCAN	151
<i>Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir tıp metni: Manzûme-i Tıbb</i> A medical text written in old Anatolian Turkish: Manzûme-i Tıbb (DOI: 10.32925/tday.2023.99)	

Muammer ŞEHİTOĞLU.....181
Eski Uygurca İyi ve Kötü Prens Öyküsü 'nde edim sözel güç taşıyan fiiller üzerine
On the verbs with practicing power in the old Uighur Story of the Good and the Bad
Prince
(DOI: 10.32925/tday.2023.100)

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten'in 2023 Haziran sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimizin bu sayısında 8 özgün araştırma ve inceleme makalesi bulunmaktadır:

Çağatay Türkçesiyle yazılmış Nur-Name (Perihan ÖLKER ve Gökhan ÖLKER)

Makale özetleri ve alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem belirleyicileri (Ekin ŞEN ve Kamil İŞERİ)

An assessment of language dominance among Turkish-English bilinguals: The case of the Ahıska Turks in the US (Erol SAKALLI)

Arapça Karagöz oyunlarında Türkçenin izi (Ragıp MUHAMMED ve Nazlı M. ÜMİT)

Abdullah Bosnevî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'sindeki dinleme ile ilgili bölümün incelenmesi (İdris KADIOĞLU)

Türkçe Sözlük'te yer alan eş gösterenli saz sözcüğüne ilişkin düzeltme önerileri (Hüseyin GÖKÇE)

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir tıp metni: Manzûme-i Tıbb (Betül ÖZCAN)

Eski Uygurca İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde edim sözel güç taşıyan fiiller üzerine (Muammer ŞEHİTOĞLU)

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim adamlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür eder; makalelerin Türklük bilimi ile ilgilenenlere yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ *NUR-NAME*

Perihan ÖLKER*

Gökhan ÖLKER**

Özet

İslam âlimlerinin ve tasavvufî akımların ayet ve hadislere dayanarak benimsediği ve izah ettiği Nur-ı Muhammedî kavramının hem batı Türk edebiyatında hem de doğu Türk edebiyatında konu edildiği görülmektedir. Allah, kâinatı yaratmadan önce nübüvvet nurunu yaratmış, yüz bin yıl beklemiş ve geriye kalan bütün mahlukatı da bu nurdan yaratmıştır. Nur-ı Muhammedî peygamberden peygambere intikal etmiş, en son Hz. Muhammed’de (sav) karar kılmıştır. Onun vefatından sonra varlığını dört halife ve veliler üzerinden sürdürdüğü, âlemin bu surette ayakta kaldığı, İslam tasavvufunda kabul edilen bir düşüncedir. Nur-ı Muhammedî’yi konu edinen, şimdiye kadar mensur tertip edilmiş bu eserler nur-name adıyla edebiyatta yerini almıştır. 17. yüzyıl başında Osmanlı sahasında, 20. yüzyıl başlarında da Çağatay sahasında nur-name tespit edilmiş ve üzerinde çalışma yapılmıştır. Şimdiye kadar tespit edilmiş Türkçe üç esere ilaveten bu çalışmada ele alacağımız *Nur-name*, Konya Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi’nde bulunmuştur. Katalogda dilinin Osmanlıca olarak kaydedildiği görülmektedir. Çağatay Türkçesi olan el yazması eserin yazılış tarihi ve yazarı belli değildir. Daha önce taş baskı olarak tespit edilmiş iki nur-nameden içerik ve söz varlığı açısından ayrıştırmaktadır. Metni çeviri yazıyla aktararak hem eserin içeriği hem de dili hakkında tespitlerde bulunmaya çalışacak, Çağatay Türkçesinin imlası hususunda bazı meselelere de işaret edeceğiz.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, olkerperihan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2603-3639>.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, golker@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7449-4873>.

Anahtar Kelimeler: Nur-name, Klasik Sonrası Dönem Çağatay Türkçesi, Nur-ı Muhammedî, Çağatay Türkçesi İmlası, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı.

NUR-NAME WRITTEN IN CHAGHATAI TURKISH

Abstract

It is seen that the concept of *Nur-ı Muhammedî*, which is adopted and explained by Islamic scholars and mystical movements based on verses and hadiths, is the subject of both western Turkish literature and eastern Turkish literature. Before creating the universe, God created the light of prophecy, waited a hundred thousand years, and then created all the remaining creatures from this light. The *Nur-ı Muhammedî* was transferred from prophet to prophet, and finally decided on Prophet Muhammad. It is a belief accepted in Islamic mysticism that he continued his existence through the four caliphs and saints after his death, and that the world survived in this way. These works about *Nur-ı Muhammedî* has been written in prose form and have taken their place in literature under the name of nur-name. Nur-names were identified and studied in the Ottoman lands at the beginning of the 17th century and in the Chaghatai lands at the beginning of the 20th century. In addition to the three works identified in Turkish so far, the *Nur-name*, which we will discuss in this study, was found in Konya Ahmet Rasih Izzet Koyunoğlu City Museum and Library. It is seen that the language of the manuscript is recorded as Ottoman Turkish in the catalogue. The date and author of the manuscript, whose language is Chaghatai Turkish, is unknown. It differs from the two nur-names, which were previously identified as lithographs, in terms of content and vocabulary. We will make some points about both the content and language of the work through transliteration. In particular, we will point out some issues regarding the spelling of Chaghatai Turkish.

Keywords: Nur-name, *Nur-ı Muhammedî*, Chaghatai Turkish in Post-Classical Period, Spelling of Chaghatai Turkish, Religious-Sufi Turkish Literature.

Nur-ı Muhammedî Kavramı

Mutasavvıfların geliştirmiş oldukları tasavvufî tefsir metodu, farklı birçok kavram ve nazariyenin doğmasına vesile olmuştur. Bunlardan birisi de Nur-ı Muhammedî düşüncesidir (İnce, 2022, s. 135). İslam âlimleri özellikle sufiler ilk dönemlerden itibaren Muhammedî nura işaret eden ayet ve hadislere dikkati çekmişlerdir. Mesela Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/764) Nur suresindeki Allah'ın nurunun misalini Muhammed'in nuru olarak izah etmektedir. Maide suresinin "...gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi." (15. ayet) ayetindeki nur ile kastedilenin, Taberî (öl. 310/923) ve Razî (öl.

606/1210) başta olmak üzere bazı müfessirlerin açıklamalarına göre Hz. Resullullah olduğudur (Akkaya, 2021, s. 184).

Nur-ı Muhammedî düşüncesini ilk dile getirenler Kâb b. Ahbâr (öl. 32/652), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/770), Zünnûn Mısırî (öl. 245/859), Sehl b. Abdullah Tüsterî (öl. 283/896), Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (öl. 297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) olmuştur. Bu düşünce daha sonra Ruzbîhân Baklî (öl. 606/1209), Muhyiddin İbnü'l Arabî (638/1240), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273), Abdülkerim el-Cilî (öl. 820/1427), Kastalânî (923/1517), İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725) gibi şahsiyetleri etkilemiş ve etkisi günümüze kadar ulaşmıştır (İnce, 2022, s. 135).

Et-Tüsterî'ye (öl. 283/896) göre Allah Hz. Muhammed'in nurunu kendi nurundan yaratmış, sonra onu kendi eliyle şekillendirmiştir. Bu nur Allah'ın huzurunda yüz bin sene kalmış, bu süre içinde Allah, gece gündüz yetmiş bin defa bu nuru tefekkür etmiş ve sonra bütün mahlukatı bu nurdan yaratmıştır. Hz. Âdem'de tecelli edip, ardından diğer peygamberlere intikal eden ve Hz. Peygamber'de karar kılan bu nur, onun vefatından sonra da devam etmiş, kâinat varlığını bu sayede sürdürebilmiştir. Benzer şekilde Hallac-ı Mansur da Nur-ı Muhammedî ile ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, gayb nurundan bir kandil olan Nur-ı Muhammedî zatın ilk tecellisidir (Ünlüsoy, 2020, s. 112).

Nur-name Yazma Geleneği

Türk edebiyatında Nur-ı Muhammedî kavramını tasavvufî geleneğe göre anlatan ve açıklayan eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerde, kavramın menkıbelerle manevî mertebesi desteklenmiş, ona özel bir kutsiyet atfedilmiştir. Bu doğrultuda, hem Osmanlı hem de Çağatay Türkçesiyle, yazılmış mensur eserlere rastlamaktayız.

Cafer İyâni'nin *Nur-name*'si. XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında yaşamış olan Osmanlı devlet adamı ve yazarı Cafer İyâni Bey, 1603 yılında Batı Türkçesi (Osmanlı Türkçesi) sahasında, şimdiye kadar tespit edilmiş ilk ve tek, *Nur-name*'yi kaleme almıştır (Açık ve Kaçar, 2013a; Açık ve Kaçar 2013b; Kuru, 2013). Eserin şu ana dek on nüshasının bulunmuş olması, dönemde bilindiğine ve ilgi gördüğüne işaret etmektedir.

Cafer İyâni eserini I. Ahmed'e sunmuş, eserinin Sebeb-i Telif kısmında da Tımsıvar'daki bazı âlim ve fakih dostlarının, Hz. Peygamber'in parlak nuru ve tertemiz ruhunun hangi sebeplerden dolayı her şeyden evvel yaratıldığına ve diğer peygamberlerden daha üstün olduğuna dair menkıbeleri Arapça eserden Türkçeye tercüme etmesini, istemeleri üzerine bu konuda yazılmış eserlerdeki bilgileri Türkçeye aktararak *Nur-name*'yi meydana getirdiğini açıklamıştır (Açık ve Kaçar, 2013b, s. 1743).

Eserde, Sebeb-i Telif bölümünden sonra gelen dört bölüm mevcuttur: Birinci bölümde Hz. Muhammed'in nurunun bütün mahlukattan önce yaratılışı ve peygamberden peygambere nasıl intikal ettiği; (Kuru, 2013, s. 24) ikinci bölümde yaratılışla birlikte, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın dünyaya inışı; üçüncü bölümde nübüvvet nurunun peygamberden peygambere geçişi ve en sonunda Hz. Muhammed'e gelişi; dördüncü bölümde ise Hz. Muhammed'in ailesi ve peygamberliği anlatılmaktadır. Tıpkı üzerinde çalıştığımız Çağatayca eserde olduğu gibi eserin sonunda Arapça dua yer almaktadır. Mensur olan metinde yer yer manzum bölümler mevcuttur.

Molla Muhammed Zaferbek Muhammed Oğlu'nun *Nur-name*'si. Doğu Türkçesiyle (Çağatay Türkçesi) Molla Muhammed Zaferbek Muhammed Oğlu tarafından 1902 yılında bir *Nur-name* hazırlanmış, Abidin Özer tarafından Kırgızistan'da tespit edilmiş ve üzerinde çalışılmıştır.¹ Taş baskı eserde *Nur-name* dışında 16 farklı risale yer almakta, eserin sadece *Nur-name*'den ibaret olmadığı, bir mecmua olduğu, anlaşılmaktadır (Özer, 2014, s. 2-3). Yirmi bir sayfadan oluşan eserin genel olarak her bir sayfasında on iki satır mevcuttur.

Mensur olan eserin ilk bölümünde Allah'ın her şeyden evvel nübüvvet nurunu yarattığı sonra ondan bütün varlıkları ve peygamberleri yarattığı anlatılmakta, ikinci bölümde nübüvvet nurunun dört unsur (hava, ateş, su ve toprak) ile sohbeti, üçüncü bölümde *Nur-name*'yi okumanın ve muhafaza etmenin faziletleri, dördüncü bölümde *Nur-name*'nin Gazneli Sultan Mahmud'a iletilişine dair rivayet yer almaktadır.

Muhammed Abid bin Muhammed Kabil Ahund Nemengani'nin *Nur-name*'si. Diğer bir *Nur-name* de, yine risale mecmuası içinde, Muhammed Abid bin Muhammed Kabil Ahund Nemengani tarafından 1909 yılında Doğu Türkçesiyle hazırlanmıştır. Yine bir mecmua içerisinde yer alan bu *Nur-name*'de de Molla Muhammed Zaferbek Muhammed Oğlu tarafından hazırlanmış *Nur-name*'deki bölümler mevcuttur. Otuz sayfadan oluşan eserin genellikle her bir sayfasında on satır bulunmaktadır.

Taş baskı eser Kazakistan'da Gulvira Darменова tarafından tespit edilmiş ve üzerinde çalışılmıştır (2021). Darменова, Özer tarafından hazırlanan eserle, kendisinin tespit ettiği *Nur-name*'yi tenkitli olarak ortaya koymuştur. "Her iki eserin de, el yazması bir *Nur-name*'den, birbirinden küçük farklarla

¹ Eser Abidin Özer tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ancak TÜBESS aracılığıyla teze ulaşmak mümkün olamamıştır. Bu noktada tez danışmanı olan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü Öğretim Görevlisi Dr. Mirzat Rakımbek Uulu çalışmayı temin ederek bize göndermiştir. Kendisine buradan, ilmî nezaketinden dolayı, bir kez daha teşekkür ediyoruz.

ayrılmış olmaları nedeniyle, farklı kişiler tarafından, istinsah edildiği anlaşılmaktadır” (Darmenova, 2021, s.7).

Tıpkı Peygamberimizin doğumunu anlatan mevlit, yine onu öven naat gibi nübüvvet nurunu da anlatan, nur-name olarak adlandırılan, eserlerin ortaya konduğu ve bunun bir gelenek hâline getirildiği anlaşılmaktadır. Türk edebiyatının gerek doğu gerekse batı sahasında bir nur-name yazma akımı gelişmiştir.

Eserin Tavsifi

Burada ele alacağımız *Nur-name*, Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi’nde 13760 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Çağatay Türkçesiyle yazılmış eser bahsettiğimiz önceki Çağatayca iki eserin aksine taş baskı değil el yazmasıdır. Bir mecmua içerisinde yer alan eser, 99b-133a aralığında olmak üzere toplamda 34 varaktan oluşmaktadır. 111a’dan sonra bir varagın da eksik olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada yedi satır bulunan eserin 130b/5 den itibaren kalan bölümünde Arapça dua bulunmaktadır. Katalog kaydında müstensih Muhammed Receb şeklinde belirtilmişse de eserde müellif veya müstensihe dair bir atıf yoktur. Yine eserin dili Çağatay Türkçesi olmasına rağmen katalog kaydına Osmanlıca olarak yazılmıştır. Metin, daha önce bahsettiğimiz Çağatayca iki *Nur-name*’ye kurgusu ve bölümleri açısından büyük ölçüde benzemekte ancak onlardan söz varlığı noktasında sık sık ayrılmaktadır. Örneğin *âfitâb ve mâhitâb* (102b/5) yerine diğer Çağatayca nüshalarda *ay ve künni* (Özer, 2014, s. 48; Darmenova, 2021, s. 55), *körelmes* (105b/7) yerine diğer nüshalarda *körmesler* (Özer, 2014, s. 49; Darmenova, 2021, s. 56) yazmaktadır. Bu vb. unsurların dışında tamlamalar, kalıp sözler, diyaloglar açısından üzerinde çalıştığımız nüsha sıklıkla Çağatayca diğer iki *Nur-name*’den farklılaşmaktadır.

Sultan Mahmud’un İslamiyet’i yaymak için Hindistan’a yapmış olduğu on yedi sefer onun İslam kahramanı olarak benimsenmesini sağlamış, hatta “Gazneli sarayında uzun süre kalmış olan Biruni, eserinde Sultan Mahmud’u ‘âlemin aslanı ve zamanın yegânesi’ olarak nitelendirmiştir” (Merçil, 2003, s. 365). Bu doğrultuda Gazneli Sultan Mahmud’a dair bir rivayet de eserde yerini almıştır (125b/5-129a/3).

Esere göre Allah, Hz. Âdem’i yaratmadan yüz yirmi dört bin yıl önce Hz. Muhammed’in (sav) nurunu yarattı. Yine ona duyduğu muhabbet nedeniyle yedi denizi yarattı. Bu yedi denizin ilki ilim, ikincisi hilm, üçüncüsü hikmet, dördüncüsü akıl, beşincisi fakirlik, altıncısı mağfiret, yedincisi marifettir.

Nur-ı Muhammed her bir denizde on bin yıl durduktan sonra bu denizlerden çıkmış ve ondan dökülen yüz yirmi dört bin damladan tüm peygamberler yaratılmıştır. Sağ gözünden damlayan sudan Levh-i kalem, sol gözünden damlayan sudan Arş-ı kürsi; yüzünden, burnundan, ağzından, kulaklarından

damlayan sulardan Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail; sekiz cennet ve yedi cehennem, güneş ve ay, Sidretü'l Müntehâ ve Tuba ağacı, Kevser havuzu, Beytü'l-Makdis, Hz. Âdem; rüzgâr ve fırtına, gök gürültüsü ve şimşek; Hz. Süleyman'ın mührü ve İsrail'in suru yaratılmıştır.

Allah, nübüvvet nuruna olan muhabbetinden, dört unsuru; hava, su, ateş ve toprağı yaratmıştır. Eserde bu dört unsur Nur-ı Muhammed ile konuşmakta ve iman etmektedirler.

Her bölümün sonunda bu *Nur-name*'yi okuyanın, dinleyenin veya muhafaza edenin iki cihanda huzur bulacağı, Allah'a yakın olacağı; peygamberlerin, şehitlerin, gazilerin sevabını kazanacağı, her arzusunun gerçekleşeceği belirtilmektedir.

Nur-name'nin ikinci bölümünde Hz. Muhammed'in (sav) sıfatları verilmektedir. Başı bereketten, gözleri hayâdan, burnu cennet amberinden, yüzü Allah'ın tecellisinden, kulakları ibretten, dudakları tespihten, dişleri zikirden ve cennet nurundan, ağzı nurdan, vücudu cennet miskinenden, tüyleri cennet otlarından, ayakları ibadetten yaratılmıştır. Bu sıfatları okuyan veya muhafaza eden herkesin iki âlemde beladan korunacağı, eceli geldiğinde can vermesinin kolay olacağı, günahlarının affedileceği belirtilmiştir.

Allah bu *Nur-name*'yi okuyanın, muhafaza edenin alacağı sevabı Cebrail aracılığıyla âleme bildirmiştir. Bu *Nur-name*'yi okuyanın, ister Arap ister Acem ister Türk ister erkek ister kadın olsun her arzusu gerçekleşecektir, günahları affolacaktır, evine hırsız ve haydut girmeyecektir. Bu *Nur-name*'yi muhafaza edene kılıç, mızrak işlemeyecektir; helal kazananın sevabı verilecektir. Onu koruyan yüz yıl boyunca oruç tutmuş gibi sevap alacaktır.

Nur-name'nin son bölümünde de Gazneli Sultan Mahmud'a dair bir rivayet nakledilmektedir. İmam Gazali'nin kitapları arasında *Nur-name* bulunur ve eseri Gazneli Sultan Mahmud'a götürmek üzere yola çıkılır. Sultan Mahmud *Nur-name*'yi getirenlere hazineler verir. Hatta bin koyun, yüz keçi ve iki yüz deve kurban ederek herkesi davet eder. Bu *Nur-name*'yi şehir şehir, vilayet vilayet yazıp; çoğaltıp, dağıtırlar. Sultan Mahmud o gece rüyasında, sırayla yüz yirmi dört bin peygamberin gelerek, Sultan'ın günahlarından affını dilediklerini ve Allah'ın kendisini affettiğini, kendisine cennetin kapılarını açtığını görür. Sultan uyanınca rüyası nedeniyle dokuz yüz koyun, beş yüz keçi ve yüz deve kurban edip, bin köle azat eder; on bin çıplağı baştan aşağı giydirir; bin mescit ve bin ribat inşa ettirir; harap olanları tamir ettirir. Mekke yolunda bin medrese ve bin han inşa ettirir. Tebaasına karşı beş yıl boyunca şefkatli ve merhametli olur.

Her mümin kulun, bu nüshayı bulundurduğu takdirde, yedi neslinin sıkıntı görmeyeceği, her türlü hastalıktan kurtulacağı, can vermesinin kolay olacağı,

Mehdi'yi göreceği belirtilmektedir. Bir mümin *Nur-name*'yi, sürekli okuyunca, okuyamadığı takdirde yedi gün güneş doğmadan önce abdest alıp birkaç kez yüzüne gözüne sürüp kıbleye dönüp inanarak "Ey Allah'ım, sultanların sultanı hürmetine, bu nur-ı pak hürmetine benim muradımı ver" diyince Allah'ın ona muradını vereceği belirtilmektedir.

Esere göre her kim bu *Nur-name*'yi kendine yoldaş etse talih, lütuf ve mutluluk daima onunla olacaktır; aziz ve yüce dua budur; her kim bundan şüphe ederse kâfir olur, Allah korusun.

Çeviri Yazılı Metin

^{99b/1}Ed-du'ā-yı Nūr-nāme

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ²

³Evvelu mā-ḥalaqallāhu Ta'ālā bi-nūrihi ya'nī ⁴Ādemni yaratmasdın burun² ⁵yüz yigirme dört miñg yıldın ⁶burun nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ^{100a/1}'aleyhis-selāmnı nūrlarını āferide³ ²kıldı nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ³'aleyhi ve sellemğa fermān yetti Rabbü'l-⁴İzzetdin aydı iy meniñg ⁵nūrım ve iy meniñg ḥabībim ve iy ⁶meniñg ber-güzidem seniñg dostlik ⁷ve muḥabbetiñdin yeti deryā yarattım ^{100b/1}evvel deryā-yı 'ilm düyüm⁴ deryā-yı ḥilm ²siyüm⁵ deryā-yı ḥikmet çehārüm⁶ ³deryā-yı 'aql pencüm⁷ deryā-yı faqr ⁴şeşüm⁸ deryā-yı mağfired heftüm⁹ ⁵deryā-yı ma'rifet nūr-ı Muḥammed Muştafā ⁶şallallāhu 'aleyhi ve sellem her deryāda ⁷on miñg yıl turdılar yetmiş ^{101a/1}miñg yıldın soñg Allāhu Ta'ālādin ²fermān yetti iy meniñg nūrım ³ve iy meniñg ḥabībim ve iy meniñg ⁴bende-yi ḥaşşım bu deryālardın çık ⁵deryālardın çıktılar Allāhu ⁶Ta'ālā aydı mübārek vücūdunğın ⁷tepretgil¹⁰ mübārek vücūdlarını ^{101b/1}tepretiler érse birlik¹¹ yüz yigirme ²dört miñg kaçre su mübārek ³vücūdларının tamdı ve cemī' ⁴peygamberler peydā boldı yana iki kaçre ⁵su öñg¹² közleridin tamdı ⁶levḥ-i kalem peydā boldı yana iki kaçre ⁷su çep¹³

² önce

³ yaratma

⁴ ikinci

⁵ üçüncü

⁶ dördüncü

⁷ beşinci

⁸ altıncı

⁹ yedinci

¹⁰ sarsma, kımıldatma

¹¹ ilk önce

¹² sağ

¹³ sol

közleridin tamdı ‘arş-ı ^{102a/1}kürsî peydâ boldı yana iki kaçre ²su öng yüzleridin tamdı ³Cibril ve Mikâil peydâ boldı ⁴ve yana iki kaçre su çep yüzleridin ⁵tamdı İsrâfîl ⁶ve ‘Azrâil peydâ boldı ve yana sekiz ⁷kaçre su burunlaridin tamdı ^{102b/1}sekiz behişt¹⁴ peydâ boldı ve yeti ²kaçre su kaçrılaridin¹⁵ tamdı ³yeti düzah¹⁶ peydâ boldı ve yana ⁴ve yana iki kaçre su yüzleridin ⁵tamdı âfitâb ve mâhitâb ⁶peydâ boldı ve yana beş kaçre ⁷su öng kulaklaridin tamdı ^{103a/1}evvelgi kaçre-din Sidretü’l-Müntehâ ²peydâ boldı ve düyüm kaçredin Diraht-ı ³Tübâ siyüm kaçredin Havz-ı ⁴Keveser çehârüm kaçredin Beytü’l-⁵Mağdis pencüm kaçredin ‘âşâ-yı ⁶mihter-i Âdem¹⁷ ‘aleyhi’s-selâm peydâ boldı ⁷ve yana beş kaçre su çep ^{103b/1}kulaklaridin tamdı evvelgi kaçredin ²bâd-ı şarşâr düyüm kaçredin ³bâd-ı refref siyüm kaçredin ⁴ra’d [u] berç çehârüm kaçredin ⁵hâtem-i mihter-i Süley-mân ‘aleyhi’s-selâm ⁶peydâ boldı pencüm kaçredin ⁷şür-ı İsrâfîl peydâ boldı ^{104a/1}yana Allâhu Ta’âlâdin fermân yetti ²iy meniñ nürüm ve iy meniñ ³habîbim seniñ dostlik ⁴mağabbetiñdin dört nemerse¹⁸ peydâ ⁵kıldım seniñ peygamberliñni ⁶evvelin ve âhiringâ meşhûr kılayın ⁷dép evvel şimâl düyüm su ^{104b/1}siyüm ot¹⁹ çehârüm tofraç ²nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ³evvel şimâliñ aldığa bardılar ⁴ve aydılar es-selâmü ‘aleyküm ⁵iy şimâl şimâl aydı ve ‘aleyküm ⁶ü’s-selâm nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ⁷‘aleyhi ve sellem aydılar sen kimsen ^{105a/1}şimâl aydı men hem bende-i Hudâ sen hem ²bende-i Hudâ nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ³‘aleyhi ve sellem aydılar iy şimâl ⁴dünyâda ne iş kılursen şimâl ⁵aydı her ne murâdım bolsa kılurmen ⁶nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ⁷aydılar bende öz murâdıça iş ^{105b/1}kılıp bolmas özünge bak ²ne ‘aybıñ bar şimâl aydı ne ‘aybım ³bar bolsun nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ⁴‘aleyhi ve sellem aydılar sen bende-i pâksen ⁵hemeniñ ‘aybını körersen ⁶ammâ seniñ yüzünñni hiç ⁷kim körelmes şimâl aydı meger ^{106a/1}sen meger bi-‘aybsen Nür-ı Muḥammed ²Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem aydılar ³estağfurullâh bendeniñ ‘aybı ⁴köptür bi-‘ayb Hudâdur dödiler ⁵andin keyin şimâl imân ⁶kéltürdi Nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ⁷‘aleyhi ve sellem sunıñ aldığa ^{106b/1}kéldiler ve aydılar es-selâmü ‘aleyküm ²su aydı ve ‘aleykümü’s-selâm Nür-ı Muḥammed ³Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve âlihi ve sellem ⁴aydılar sen kimsen su aydı ⁵sen hem bende-i Hudâ men hem bende-i Hudâ ⁶Nür-ı Muḥammed Muştafâ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ⁷aydılar iy su dünyâda ne iş ^{107a/1}kılursen su aydı

¹⁴ cennet

¹⁵ geniz, boğaz

¹⁶ cehennem

¹⁷ Büyük isyankâr (/isyan eden) Hz. Âdem yaratıldı. Burada Tâhâ Suresi 121. ayete bir gönderim söz konusudur: “Böylece Âdem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştır.” (Tâhâ 20/121)

¹⁸ şey, nesne

¹⁹ ateş

her ne murādım ²bolsa anı kıılırmen Nūr-ı Muḥammed Muştafā ³şallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar ⁴bende öz murādıça iş kılıp ⁵bolmas özünge nazar kıl ⁶ne ‘aybınğ bar su aydı ne ‘aybım ⁷bar bolsun Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ^{107b/1}‘aleyhi ve sellem aydılar sen pāksen ²bir yerde tursanğ künde bolursen ³su aydı meger sen bī-‘aybsen ⁴Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁵aydılar estağfurullāh bendeniñ ⁶‘aybı köptür bī-‘ayb Ḥudādur ⁷dédiler andın keyin su imān ^{108a/1}kéltürdi andın soñ otı ²aldığa bardılar aydılar es-selāmü ³‘aleyküm ot aydı ve ‘aleykümü’s-selām ⁴Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁵aydılar sen kimsen ot ⁶aydı men hem bende-i Ḥudā sen hem bende-i Ḥudā ⁷Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ^{108b/1}aydılar dünyāda ne iş kıılırsen ²ot aydı her ne murādım bolsa anı ³kıılırmen Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ⁴‘aleyhi ve sellem aydılar bende öz murādıça ⁵iş kılıp bolmas özünge ⁶nazar kıl ne ‘aybınğ bar ot ⁷aydı ne ‘aybım bar bolsun Nūr-ı Muḥammed Muştafā ^{109a/1}şallallāhu ‘aleyhi ve sellem sen ²pāk bendesen seni öltürgüçü ³su-turur dédiler ot aydı ⁴meger sen bī-‘aybsen Nūr-ı Muḥammed Muştafā ⁵şallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar estağfurullāh ⁶bendeniñ ‘aybı köptür bī-‘ayb ⁷Ḥudādur dédiler andın soñ ^{109b/1}ot imān kéltürdi Nūr-ı Muḥammed ²Muştafā şallallāhu ‘aleyhi ve ālihi ve sellem ³tofrağnıñ aldığa²⁰ bardılar ⁴ve aydılar es-selāmü ‘aleyküm tofrağ ⁵aydı ve ‘aleykümü’s-selām Nūr-ı Muḥammed Muştafā ⁶şallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar iy tofrağ ⁷dünyāda ne iş kıılırsen tofrağ ^{110a/1}aydı bendede ihtiyār yoktur ²bende öz murādıça iş kılıp ³bolmas Nūr-ı Muḥammed Muştafā şallallāhu ⁴‘aleyhi ve sellem tofrağnı çoktılar²¹ ⁵ve aydılar men evvel-din āhirğa ⁶seni ihtiyār kıldım sende ⁷kibr menlik²² körmedim Ḥazret-i Ādem ^{110b/1}‘aleyhi’s-selāmı sendin peydā kıldı ²yana kaytıp sañğa barur Cenābça(?)²³ ³Qır’anda haber beripdür ki Qavluhu Ta’ālā ⁴كل شئ يرجع الى اصله ²⁴ ādem birrev²⁵ ⁵tört nemersedin hālī ēmes ⁶ba’zınıñ ṭab‘ı ot ve ba’zınıñ ⁷ṭab‘ı tofrağ ve ba’zınıñ ṭab‘ı su ^{111a/1}ve ba’zınıñ ṭab‘ı şimāl²⁶ her nemerse ²āfākda²⁷ bardur ³tört nemersedin ⁴hālī ēmes her kim bu Nūr-nāmeni ⁵oğusa veyā özi birle tutsa ⁶iki cihān belāsıdın amān ⁷bolğay her kim meclisde bu Nūr-nāmeni ⁸oğusa ve ḥalāyıklar işitseler²⁸ ^{111b/1}bolmağdın sağlağay ve yahşı ²bendelerniñ

²⁰ karşısına

²¹ avuçlayıp toparla-

²² büyükleme

²³

²⁴ Her şey aslına döner.

²⁵ biri

²⁶ hava, rüzgār

²⁷ dünya

²⁸ Burada bir varağın eksik olduğu anlaşılıyor.

katârıda bolğay ³ve gâzîlerniñg ve şehîdlerniñg ⁴şevâbını bergey her kim bu Nür-nâmeni ⁵oğusa veyâ özi birle tutsa ⁶Ĥudây Ta‘alâ aydı kim meniñg birle ⁷ol bendemniñg arasıda hiç ^{112a/1}perde yoktur her kim bu Nür-nâmeni ²oğusa veyâ özi birle tutsa ³üç yüz peygamber-i mürselniñg ⁴şevâbını bergey ve yana her kim bu Nür-nâmeni oğusa yâ cum‘a kéçesi ⁶yâ pencşenbih kéçesi veyâ çehârşenbih ⁷kéçesi okutup işitse her ĥâceti ^{112b/1}bolsa revâ kıılır ve yana her kim bu Nür-nâmeni oğusa veyâ özi birle ³tutsa mendin ĥâcet tilese ⁴men bermesem yaqındür ki men ⁵anıñg Ĥudâyı bolmağaymen ve yana ⁶her kim bu Nür-nâmeni oğusa veyâ ⁷özi birle tutsa cemî‘ tağlar ^{113a/1}ve beyâbânlar ârzü kıılğay ki ²kâşkî munıñg şevâbını bizge ³hem rûzî kıılğay érdi inşa‘allâhu Ta‘alâ ⁴Resül şallallâhu ‘aleyhi ve sellemni ⁵ħalk kıılğanı bu-turur

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

و خلق عینی² و خلق رُسه من بركته⁷ و یا‘nî ĥalk ^{113b/1}kııldı başlarını bereketdin ²ya‘nî ĥalk ³kııldı mübârek közlerini hayâdin ⁴و خلق انفه من الجنة⁵ و خلق وجهه من نور تجلی⁷ و یا‘nî ĥalk ³kııldı mübârek burunlarını cennetniñg ⁶anberidin ĥalk kııldı ⁷و خلق و خلق شفينه من العبرة⁵ و خلق شفينه من العبرة⁵ و یا‘nî ĥalk ⁴kııldı mübârek kulaqlarını ‘ibretdin ⁵و خلق اسنمن الذكر¹¹⁴ و یا‘nî ĥalk ⁴kııldı mübârek leblerini ⁷tesbîħdin ¹¹⁴ħalk kııldı mübârek tişlerini ²zikrdin ³و خلق سنع من الدر³ و یا‘nî ĥalk ⁴kııldı mübârek tişlerini ⁴cennetniñg nûridin ⁵و خلق فمه من النور⁵ و یا‘nî ĥalk ⁶kııldı mübârek ağızlarını nûrdin ⁷ve

و خلق لحمه من المشك الجنة²⁹ و یا‘nî ^{115a/1}ħalk kııldı mübârek küşlerini ²⁹cennetniñg müşkidin ve ³و خلق شعره فى نابة الجنة³ و یا‘nî ĥalk kııldı ⁴mübârek müylarını cennetniñg ⁵kiyâlaridin³⁰

و خلق قدمیه من العبادة⁶ و یا‘nî ĥalk kııldı mübârek ⁷ķademlerini ‘ibâdetdin ^{115b/1}ħaberde andağ kélipdür ki ²her kim Ĥazret-i Muhammed Muştafa şallallâhu ³‘aleyhi ve âlihi ve sellemniñg şıfatlarını ⁴oğusa veyâ özi birle tutsa ⁵andağ bolğay ki Ĥudây Ta‘alâ ⁶ol bendeni iki ‘âlem belâsıdın ⁷saqlağay elbette cedd [ü] cehd kıılıñlar ^{116a/1}bu nüşanı özünğler birle ²tutunğlar ecel kélse cân acığı ³āsân bolğay ve rahmet feriştelere ⁴günâhlarını tilep alğaylar ⁵ve her günâhı ki bu ‘âlemde kıılıpdur ⁶Ĥudây Ta‘alâ günâhını ötgey³¹ ⁷her kim bu Nür-nâmeni özige hem-râh ^{116b/1}kılıp gürige³² alıp barsa ²gür ‘azâbını körmegey ³her kim bu Nür-nâmeni oğusa veyâ özi birle ⁴tutsa ve miñg şehîdniñg ⁵şevâbını bergey ve ol kişiniñg ⁶yeti püştini³³ rahmet kıılğay ⁶her kim bu Nür-nâmeni oğusa veyâ

²⁹ vücut, beden

³⁰ kiyâh: ot

³¹ affet-

³² mezar

³³ soy, sülale

^{117a/1}özi birle tutsa yaman tildin ²ve münāfık bolmağdın ve āhıret ³belāsıdın ve zelzele-i kıyāmetdin ⁴amānda bolğay haberde ⁵andağ aytıpdur ki Hudāy ⁶Ta‘alā Hāzret-i Cibrilni yiberdi³⁴ ⁷bu Nūr-nāmeni ‘ālemdeki halkğa ^{117b/1}haber bergil dép érse Hāzret-i ²Cibril aydı her kim Hāzret-i Peyğamber ³şallallāhu ‘aleyhi ve sellemni Nūr-nāmelerini ⁴okusa veyā özi birle ⁵tutsa ol bendeğa cemi‘ şālih ⁶bendelerniñ sevābını bergey ⁷olarıniñ şādınıge bu āyet keldi ^{118a/1-2}Qavluhu Ta‘alā ³⁵وَأَلَّا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ve yana olarıniñ ³hāqqıda keltürüpdürler ki ⁴⁻⁵الَّذِينَ يَسْتَمْعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ³⁶ Cibril ‘aleyhi’s-selām ⁶aydılar Hāzret-i Resūl şallallāhu ^{7c}aleyhi ve sellemğa bu Nūr-nāmeni sevābını ^{118b/1}bi’l-miğdār aydılar ki bu ‘ālemdeki cemi‘ ²pul māl şadağa bergenniñ sevābını ³berürmen dédi ve yana Hudāy Ta‘alā ⁴aydı ki her kim bu Nūr-nāmeni tahāret ⁵birle könglini pāk kılıp i‘tikād ⁶hūşını bu Nūr-nāmeğa yiberip ⁷kılğan niyetini ferāmūş kılmasa ^{119a/1}h̄vāh Türk ve h̄vāh ‘Arab ve h̄vāh ^{2c}Acem ve h̄vāh merd ve h̄vāh zen bolsa ³anıniñ murādını bermesem men anıniñ ⁴Hudāyı bolmağaymen meniñ bu Nūr-nāmemni ⁵uluğluğığa her kim şek ⁶keltürse kāfir bolur ne‘üzübillāh ⁷min zālīk ve eger her bende-i mü’min ^{119b/1}bu şıfat-ı nūr-ı pākni okusa veyā ²özi birle tutsa Hudāy Ta‘alā ³ol bendeğa dāyim rahmet yiberür ⁴ve anca sevāb ve fazīlet bisyār-turur ⁵ve heme ‘ömride rüze tutup ⁶ve namāz okup hayrāt kılğanniñ ⁷sevābını bergey her kim bu Nūr-^{120a/1}nāmeni tahāret kılıp okusa ²men ki hejdeh hezār³⁷ ‘ālemini Hudāydurmen ³yetmiş miñ peyğamberniñ ⁴sevābını berürmen ve yetmiş miñ ⁵ferište-i muqarrebğa emr kılurmen ⁶tā kıyāmetğaça istiğfār ⁷ayturlar ol bendeniñ günāhını ^{120b/1}tilerler men ‘afv kılurmen ²ve feriştelər du‘āsını ol ³kişini hāqqıda icābet kılurmen ⁴her kim bu şıfat-ı āferiñişi-i nūr-ı ⁵pākni okusa veyā özi birle ⁶tutsa dünyāda ‘azīz ve mükerrrem bolğay ⁷ve hürmetlik bolğay ve āhır ‘ömride ^{121a/1}imān birlen bargey behişt-i ^{2c}anber-sirişt ol bendege cāy ³bolğay ve mertebe ruzi kılğay ki ⁴hiç āferideğa kılmağay munıniñ ⁵sevābı ve fazīleti yer ve kökdin ⁶kəlgen belāni def kılğay eger ⁷kim bu Nūr-nāmeni çehārşenbih küni ^{121b/1}ya cum‘a kéçesi okusa hālāyıklar ²işitseler men ki Hudāvend-i ‘ālemdürmen ³ol bendeniñ hem-sāyesini ⁴bi-hadd ve bi-kıyās feriştelereğa ⁵tapşururmen³⁸ feriştelər ⁶taled kılurlar ol bendeni ^{7c}azīz ve mükerrrem kılğıl dép tā Beytü’l-^{122a/1}Ma‘mürdın başığa nūr yağıp ²turar ve cemi‘ feriştelər rahmet ³okurlar men ki Hudāvend-i hejdeh ⁴hezār-ı ‘ālemdürmen ol bendeğa Yahyā ⁵ve ‘İsā ve Hārūn ve İshāq ve İbrāhīm ⁶ve İsmā‘il ve bākī heme peyğamberler ⁷şalavātullāhi

³⁴ gönder-

³⁵ Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler (Yunus 10/62).

³⁶ Onlar sözü işitirler, böylece onun en güzel olanına tâbi olurlar (Zümer 39/18).

³⁷ on sekiz bin

³⁸ ulaştır-, tembihle-

‘aleyhim ‘ecma³⁹ in ^{122b/1}şevābını nāme-i a‘mālīga bitürmen³⁹ ²ve kıyāmet küni gürdin kopsa⁴⁰ ³nāme-i a‘mālını öng qolığa berürmen ⁴ve yana ol bendeniğ günāhi ⁵dırahtlarıniğ bergice ve cānvārları ⁶müyica ve sitāreleriñ ⁷‘adedice bolsa hem Hudāy Ta‘ālā ^{123a/1}‘afv kılğay ve öler hālde közi ²rüşen bolğay her kim bu şıfat-ı ³nūr-ı pākni okusa veyā özi ⁴birle tutsa men ki Hudāvendi ‘ālemdürmen ⁵ve Cabbār-ı a‘zamdurmen ⁶yüz yıllık ta‘ātınığ şevābını ⁷berürmen ol bendemni dünyādın ^{123b/1}yiberemesmen tā cāyını behiştde ²körmeğünçe bu şıfat-ı nūr-ı pākini ³berekātıdın öyge⁴¹ uğrı⁴² ve qarāççı⁴³ ⁴kirmegey ve yana qarz⁴⁴ verür bolmağay ⁵veyā hiç zālīmğa giriftār bolmağay ⁶dünyā ve āhiretde hergiz yamanlık ⁷körmegey dāyim ‘izzetlig ve hürmetlig ^{124a/1}bolğay her kimde bu Nūr-nāme ²bolsa nīze⁴⁵ ve şemşir⁴⁶ kār kılmağay ³Hzret-i Peyğamber şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁴aydılar her kişide bu Nūr-nāme bolsa ⁵güristāndaki hālāyıklar ārzū ⁶kılğaylar ki bu Nūr-nāmeni alıp ⁷kēlip bu Nūr-nāmeni haşşiyetidin ^{124b/1}maşşūdığa yetti dēp peşimān ²ve nedāmet kılurlar fāyide kılmas ³Hzret-i Peyğamber şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁴aydılar iy yārānlar ve iy dostānlar ⁵meniğ vaşiyetimni kabūl kılınğlar ⁶hiç kişige ölmekdin özge ⁷çāre yoktur bu dünyāda men gām yer ērdim ^{125a/1}ēmdi sizler dünyā-yı mekkār ve nā-pāyidārga ²mağrūr bolmanğlar eger āhiretim ³ābād bolsun disenğler bu Nūr-⁴nāme-i Hzret-i Peyğamber şallallāhu ‘aleyhi ⁵ve sellemni özünğlerga hemrāh kılınğlar ⁶āhiretleriñ ābād bolğay ⁷her kim bu Nūr-ı pākni özi birle tutsa ^{125b/1}yüz yıl muttaşıl rūze tutqanı ²şevābını bergey ve yana ol bendedin ³Hudāy Tebareke ve Ta‘ālā hoşnūd ⁴bolğay ve māl-ı helāl yegeniñ ⁵şevābını bergey nakldır ki İmām ⁶Muhammed Gazālīniñ tōrt yüz kitābhāneleri ⁷bar ērdi bir kün kitābhāneğa ^{126a/1}kirdiler bu şıfat-ı nūr-ı pākni ²kitābları arasıdın taptılar ³mütālā‘a kıldılar ve bu nüşhanı ⁴Sultān Maḥmūd Gaznevīge alıp ⁵barsam dēp alıp revān boldılar ⁶Sultān Maḥmūd bu nūr-ı pākni ⁷ta‘rīfini eşitip on künlük ^{126b/1}yerge pişbāz⁴⁷ bardılar uşal⁴⁸ küni ²Türk ve Tācık ve ‘Arab ve ‘Acem her ne ³barları hāzır boldılar bu Nūr-nāmeni ⁴İmām Muhammed Gazālī Sultān Maḥmūdni ⁵qolığa berdiler Sultān Maḥmūd ⁶bu Nūr-nāmeni alıp bargegerge ⁷hazine ve define berip şād kıldılar ^{127a/1}miñ koy yüz kara tavar iki

³⁹ yaz-

⁴⁰ diril-

⁴¹ ev

⁴² hırsız

⁴³ haydut, hırsız

⁴⁴ ödünç, borç

⁴⁵ mızrak

⁴⁶ kılıç

⁴⁷ karşılayıcı

⁴⁸ işte o (uş+ol)

yüz ²téve kırbānlık kıldılar cemī‘ ‘ulemālar ³ve fużalālar ve meşāyihlerni ⁴ve faķīrlerni çarlap⁴⁹ ni‘met berdiler ⁵ve hil‘atler kıydürdiler bu nūr-ı ⁶pāk-i Hāzret-i Peyğamber şallallāhu ‘aleyhi ve sellemni ⁷şükrānesiğā hizmetice keltürdiler ^{127b/1}şehir-be-şehir vilāyet-be-vilāyet ²bitip yiberdiler şol kéçe tüş ³kördi kıyāmet kāyim bolupdur ⁴Hāzret-i Resül şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁵yigirme tört miñg peygamber nevbetler ⁶birle keldiler Sultānıñ ⁷günāhını tilediler Hūdāy Ta‘alādın ^{128a/1}hiṭāb keldi kim Sultān Maḥmūdnu ²günāhını öttüm⁵⁰ dūnyā ve āḫiretini ābād ³kıldım behişt-i ‘anber-siriştini ⁴éşiğini açtım kıaysı éşiğini hevālasa ⁵kirsün didi Sultān uygandı ⁶körgeñ tüşni şükrānesiğā ⁷tokuz yüz koy beş yüz kara tavar ^{128b/1}yüz téve kırbānlık kıldılar ²ve miñg bende āzād kıldılar ³on miñg berehnege⁵¹ ser ü pāy ⁴berdiler ve miñg mescid ve miñg ⁵ribāṭ binā kıldılar ve ḫarāb ⁶bolğan yerlerni ābād kıldılar ⁷ve miñg medrese ve miñg cāh Mekkeni ^{129a/1}yolıda binā kıldılar ve yana beş ²yl ra‘iyyetlergā müşfik ve miḫribān ³boldılar eger her bende-i mü‘min bu ⁴nüşhanı özi birle tutsa yeti ⁵endām⁵² renc körmegey ve her türlüğ ⁶‘illetlerdin necāt tapgey ⁷cān bermekligi āsān bolğay ^{129b/1}ve Hāzret-i İmām Meḫdī āḫirü’z-zamānıñ ²dīdāriğā müşerref bolğay ³ve her kişi bu Nūr-nāmeni dāyim okusa ⁴ve eger okuyalmasa yeti kün āfitāb ⁵çıķmasdın burun ğusl-ı ṭahāret ⁶kılıp bir niçe merātibē yüz ve köziğe ⁷sürtüp yüzini kıblege kılıp ^{130a/1}‘itiķād birle ayıtsa ki Hūdāyā Hūdāvend ²issiniñ ḫürmetiñdin bu nūr-ı ³pākniñ ḫürmetidin meniñ murādımını ⁴bergil dese Hūdāy Tebāreke ve Ta‘alā ⁵murādını bergey her kişi bu Nūr-⁶nāmeni öziğe hemrāḫ kılıp yorsa ⁷dāyim devlet ve nuşret ve şād-kāmlık ^{130b/1}birle bolğay du‘ā-yı mu‘azzam ve ²mükerrem bu-turur her kim şek ³keltürse kāfir bolur ne‘üzübillāh ⁴min zālik.

İnceleme-Notlar

Buraya kadar hem tasavvufî hem de edebî yönden nur-name kavramını anlamaya ve anlatmaya gayret ettik. Çeviri yazılı metnini verdiğimiz, her sayfası yedi satırdan ibaret, toplamda 34 varaktan meydana gelen *Nur-name*'yi şimdi de dili açısından değerlendirmeye gayret edeceğiz. Ancak bu noktada makale sınırlarını aşmamak arzusuyla, eserin şekil ve yazım açısından klasik Çağatay Türkçesinden ayrışan, çağdaş Uygur ve Özbek Türkçesine yaklaşan, yönlerini ele almaya çalışacağız.

Kapalı e (é). Eserde “kapalı e (é)” imlası, Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve klasik devrinin aksine, sınırlı birkaç kelimedede görülür: *Béş, dé-, émdi, émes, ér-, éşik, éşit-, kéçe, kél-, keltür-, téve.*

⁴⁹ çağır-, davet et-

⁵⁰ affet-

⁵¹ çıplak

⁵² nesil, soy

Çokluk/nezaket-pekiştirme eki. Yaygın şekilde +IAr çokluk ekidir. Metinde doğrudan çokluk görevini yerine getiren çok sayıda örnek mevcuttur. Ancak hiçbir şekilde çokluk ifade etmeyen, maksadı nezaket, saygı ve pekiştirme olan kullanım eserde yaygındır:

Mübârek vücūdlarını teprettiler érse birlik yüz yigirme dört miñg kaçre su mübârek vücūdlarındın tamdı ve cemî' peygamberler peydâ boldı yana iki kaçre su öñg közleridın tamdı levh-i kalem peydâ boldı yana iki kaçre su çep közleridın tamdı 'arş-ı kürsî peydâ boldı yana iki kaçre su öñg yüzleridın tamdı Cibril ve Mikâil peydâ boldı ve yana iki kaçre su çep yüzleridın tamdı İsrâfîl ve 'Azrâil peydâ boldı ve yana sekiz kaçre su burunlarındın tamdı sekiz behişt peydâ boldı ve yeti kaçre su kahrılarındın tamdı (101a/7-102b/2)

İyelik ekleri. Metinde teklik birinci şahıs iyelik eki yalnızca +(I)m şeklinde yer alarak dudak uyumu dışında kalmaktayken, teklik ikinci şahıs iyelik eki +(X)ñg uyuma tabidir:

Meniñ nūrım (100a/5)

Özüñge bak ne 'aybıñ bar (105b/1-2), mübârek vücūdunğni tepretgil (101a/6), seniñ yüzünğni (105b/6)

Çokluk ikinci şahıs iyelik ekinin metinde +ñgler şeklinde yer aldığı görülmüştür:

Bu nüshanı özünğler birle tutunğlar (116a/1)

Aitlik eki. Metinde aitlik eki Türkçe eklerden sonra +ki şeklindeyken, doğrudan yabancı kelime üzerine dil uyumu dışında da kalarak +ğı şeklinde gelmiştir:

Evvelğı kaçredın (103a/1, 103b/1)

İlgi hâli. Eserde ilgi hâli +Inğ, +nInğ, +nI olmak üzere üç ayrı şekilde görülmektedir.

+Inğ şekli metinde yalnızca zamirlerle görülürken, +nInğ şekli dudak uyumunu bozarak kullanımını sürdürmekte, +nInğ ile aynı anlam ve görevde metine +nI da dâhil olmaktadır:

iy meniñ habîbim (100a/5), seniñ yüzünğni (105b/6)

Sunıñ aldığa (106a/7), bendelerniñ sevâbını (117b/6)

Rûze tutkannı sevâbını (125b/1), Sulţân Maĥmūdnu günâhını (128a/1), Nūr-ı Muhammed Muştafâ şallallâhu 'aleyhis-selâmnı nūrlarını (100a/1), bu şıfat-ı nūr-ı pâknı kitâblarını arasındın (126a/2), otını aldığa (108a/1)

Yükleme hâli eki. Eserde yükleme hâli sadece +nI şeklindedir. Tarihi lehçelerde teklik ya da çokluk üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen +n metinde görülmez.

Şehİdlerniĝ sevābını (111b/4), *Ĥazret-i Muĥammed Muştafā Őallallāhu ‘aleyhi ve ālihi ve sellemniĝ Şıfatlarını* (115b/3), *feriŐteler du ‘āsını* (120b/2), *ol bendeniĝ hem-sāyesini* (121b/3)

Yönelme hāli eki. Eserde yönelme hāli +gA şeklindedir, ekin dil uyumuna aykırı şekilde yabancı kelimelere geldiĝi görölmektedir. Bununla birlikte Türkçe kelime de dil uyumuna aykırı örnek karşımıza çıkmaktadır. AŐaĝıda bu şekilde uyumu bozan örnekleri görüyoruz:

Āĥirĝa (110a/5), *bendeĝa* (117b/5), *Nūr-nāmeĝa* (118b/6), *öziüĝlerĝa* (125a/5)

Görölen Geçmiş Zaman. Eserde teklik üçüncü şahıs görölen geçmiş zaman çekimi -DI şeklindedir ancak nezaket ve sayĝı ifadesi verilmek istendiĝinde ek -DıAr hāline gelmektedir.

Nūr-ı Muĥammed Muştafā Őallallāhu ‘aleyhi ve sellem evvel Őimālniĝ aldıĝa bardılar ve aydılar es-selāmü ‘aleyküim iy Őimāl Őimāl aydı ve ‘aleyküümüŐ-selām nūr-ı Muĥammed Muştafā Őallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar sen kimsen Őimāl aydı men hem bende-i Ĥudā sen hem bende-i Ĥudā nūr-ı Muĥammed Muştafā Őallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar iy Őimāl dünyāda ne iŐ kılursen Őimāl aydı her ne murādım bolsa kılurmen nūr-ı Muĥammed Muştafā Őallallāhu ‘aleyhi ve sellem aydılar (104b/2-105a/7)

Çokluk ikinci şahıs emir kipi. Eserde çokluk ikinci şahıs emir kipi -nĝlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Cedd [ü] ceĥd kılınĝlar (115b/7), *öziüĝler birle tutunĝlar* (116a/2), *maĝrūr bolmanĝlar* (125a/2), *hemrāĥ kılınĝlar* (125a/5)

Çokluk ikinci şahıs Şart kipi. Eserde çokluk ikinci şahıs Şart kipi -senĝler şeklinde görölmüŐtür:

Āĥiretim ābād bolsun disenĝler (125a/3)

İstek kipi. Eserde istek kipi için -gAy kullanılmıştır. Ancak iki örnekte ekin, Türkçe kelimeler üzerinden, dil uyumunu bozacak şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir:

Āĥir ‘ömrüde ĩmān birlen bargey (121a/1), *her türliüĝ ‘illetlerdin necāt tapgey* (129a/6)

Sıfat-fiil eki –Gan. Eserde yaygın şekilde geçen sıfat-fiil ekinin dil uyumuna aykırı örneĝine rastlanmıŐtır:

Bu Nūr-nāmeni alıp barmenlerĝe ĥazāne ve define berip Őād kıldılar (126b/6)

Yeterlik fiili. Metinde olumsuz yeterlik fiili -p bol- ve -al- (-a al-) şekliyle ortaya çıkmaktadır:

Bende öz murâdıça iş kılıp bolmas özüñge baq (105b/1, 108b/5)

Nür-nāmeni dāyim okusa ve eger okuyalmasa (129b/4)

Değerlendirme ve Sonuç

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında bir tür olarak tıpkı mevlit gibi, naat gibi nur-name de yerini almıştır.

Çağatay Türkçesinde, kelime kök ve tabanına dil uyumunu bozacak şekilde Türkçe ekler getirildiği bilinmektedir. Ancak bu durum yaygın şekilde yabancı kelimeler üzerinde görülmektedir. Metnimizde yabancı kelimelerde bu uyumsuzluk görülmekle birlikte Türkçe kelimeler üzerinde görülen ve dil uyumunu bozan hususlar Özbek ve Yeni Uygur Türkçesiyle uyumludur:

özünğlerğa (125a/5), *bargenlerge* (126b/6), *bargey* (121a/1), *tapgey* (129a/6)

Söz varlığı yönünden metinde *yigirme* şeklinin yer alması Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemi, Özbek ve Yeni Uygur Türkçesiyle uyumludur.

Eserde +nI ilgi hâli ekinin kullanımı Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemiyle uyumludur.

Metinde yükleme hâli ekinin yalnızca +nI olması, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra dahi bu kullanımın devam etmesi, Yeni Uygur ve Özbek Türkçesiyle uyumludur.

Eserde çokluk ikinci şahıs iyelik ekinin +nğler, teklik üçüncü şahıs görülen geçmiş zaman çekiminin -DIIAr, çokluk ikinci şahıs emir kipinin -nğlar, çokluk ikinci şahıs şart kipinin -senğler şeklinde görülmesi Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devri, Yeni Uygur ve Özbek Türkçesiyle uyumludur.

Eserde olumsuz yeterlik fiili şeklinin Yeni Uygur ve Özbek Türkçesiyle uyumlu olduğu görülmüştür.

Eserde birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerinin; isim ve fiil çekimlerinde kullanılan birinci ve ikinci teklik şahıs eklerinin imlasında (men/sen) kapalı e /é/ yoktur. Bu yazım Yeni Uygur Türkçesiyle uyumludur:

Men ki Hudāvend-i ‘ālemdürmen ve Cabbār-ı a‘zamdurmen yüz yıllık ta ‘ātınğ sevābını berürmen (123a/4-7).

Eserin telif ya da istinsah tarihi, müellifi veya müstensihisi belli değildir. Ancak imla ve dilbilgisi özelliklerinden 17. yüzyıl sonrasına ait olduğunu söyleyebiliriz. Çeviri yazılı aktarımı yaparken yaşadığımız en büyük sorun /é/ (kapalı e) noktasında olmuştur. Eserin imlası göz önüne alındığında é, *kelime başında* ¹ ve *ı ile émes, ér-, émdi, éşik, éşit-*, kelime içinde sadece *ı ile béş, dé-, kéçe, kél-, kél-tür-, téve* kelimelerinde gösterilmiştir. Bunun dışındaki hiçbir kelimedede /é/ imlası kullanılmamış hatta ilk hecede ünlüler de

gösterilmemiştir. Ceylan, Çağatayca için “kök hecede *ç* yazılışı genelleştiği için, bu işaretin gösterdiği sesin rengi tartışmalıdır, dolayısıyla bu metinler /é/ sorununa açıklık getiremiyor” (Yılmaz Ceylan, 1991, s. 164) diyerek diğer tarihî ve çağdaş lehçeleri değerlendirmiştir. Kocaoğlu da tarihî lehçe metinlerindeki /é/ ünlüsünü değerlendirmiş ve Çağatayca eserlerde de çeviri yazısı yapılırken /é/ sesinin doğrudan /i/ ile gösterildiğini, bunun doğru olmadığını, /é/ işaretinin kullanılması gerektiğini belirtmiş (Kocaoğlu, 2003), ancak sesin imlada herhangi bir işaretle yer almadığı durumlara değinmemiştir. Bugüne kadar yapılmış pek çok çalışma incelendiğinde; klasik sonrası döneme ait olan eserlerde, klasik döneme aitmişçesine çeviri yazının yapıldığı görülmektedir. Kastettiğimiz, metinde belli kelimelerde /é/ imlası yokken varmışçasına çeviri yazının yapılmış olmasıdır. Ancak klasik döneme ait eserlerde pek çok kelime belirgin şekilde /é/ işaretlemesi yapılırken klasik sonrası ya da yakın dönem eserlerinde bu işaretleme sınırlı sayıda kelimelerde görülmektedir. Turan çalışmasında bu meseleye değinmiş ancak János Eckmann’ın *Çağatayca El Kitabı*’nı esas alarak, çeviri yazı yaparken imlada olmasa da belli kelimelerde, /é/ işaretlemesi yaptığını söylemiştir (Turan, 2019, s. 203). Dolayısıyla yapılan çalışmalarda Çağatay Türkçesinin yaşadığı bu imla değişimi tüm açıklığıyla tespit edilememiş, hakkıyla da ele alınamamıştır. 1930lu yıllara kadar Çağatay Türkçesinin yazı dili olarak varlığını devam ettirdiğini sonrasında yerini Yeni Uygur ve Özbek Türkçesine bıraktığını biliyoruz. Adem Yeloğlu bahsettiğimiz bu /é/ sıkıntısının farkına varmış ve sorunu aşmak için çalışmasında Jarring’in (1933) derlemelerinden faydalanmıştır (Yeloğlu, 2018, s. 28). Yeloğlu, Jarring’in Doğu Türkçesinin fonolojisi üzerine yaptığı doktora teziyle uyumlu şekilde, 1923-1940 yılları arasında basılmış metinlerin çeviri yazılı aktarımını yapmış, yani Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir metinde imlada görünmeyen /é/ işaretlemesini yapabilmek için Uygur ağızlarından faydalanmıştır. Ancak biz elimizdeki metnin hem tarihini ve yazarını hem de coğrafyasını bilemediğimizden bu yönde bir tasarruf kullanamadık. Klasik Çağatay Türkçesi eseriymişçesine çeviri yazıyı yapmanın da uygun olmayacağı ve bu doğrultuda gerçek manada bir imla değerlendirmesinin de yapılamayacağını düşündüğümüz için metnin imlasına uygun şekilde çeviri yazı aktarımı yapmaya karar verdik. Böylece kelime başında *ı ve ç ile* ve kelime içinde yalnızca *ç* ile yazıldığı durumlarda, yani açık olarak gösterildiği takdirde /é/ işaretlemesini yaptık. Diğer bir ifadeyle metne göre çeviri yazı uygulamasını esas aldık. Bahsettiğimiz bu karışıklık, Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinlerin imlasında, klasik sonrası dönemde ve lehçeleşme aşamasında görülebilmektedir. Dolayısıyla imladaki bu değişim lehçeleşme yolunda ortaya çıkmış bir durumdur ve bu sahadaki diğer metinlerle de karşılaştırmalı bir şekilde incelenmelidir.

Eserin, şimdiye kadar ele aldığımız dil ve imla hususlarına bakarak Çağatay Türkçesinin klasik sonrası döneminde, Özbek ve Yeni Uygur yazı dili özelliklerinin kendine yer edinmeye başladığı bir aşamada yazıldığı anlaşılmaktadır. Klasik sonrası dönem metnlerinin her açıdan değerlendirilmesi, lehçeleşme yolunda hangi yazım ve dil özelliklerinin geliştiğini tespit edebilmek açısından değerlidir. Bu noktada döneme ait metinlerin hem klasik Çağatay Türkçesi hem de Özbek ve Yeni Uygur Türkçesiyle karşılaştırılarak söz varlığı, imla ve dil bilgisi açısından önemli tespitlerin yapılabileceği görülmektedir.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yazar Katkıları Gökhan Ölker: Çalışmanın Tasarlanması, Veri Toplanması, Veri Çözümlemesi. **Perihan Ölker:** Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Makale Gönderimi ve Düzeltme.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Telif Hakları Makalede kullanılan görüntülerin telif hakkı sahiplerinden izin alınmıştır.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Author Contributions Gökhan Ölker: Conceiving the Study, Data Collection, Data Analysis. **Perihan Ölker:** Data Analysis, Writing up, Submission and Revision.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors declare no conflicts of interest in this study.

Copyrights The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the article.

Kaynakça

- Açık, T. ve Kaçar M. (2013a). *Cafer İyânî Bey, Nûr-nâme, varlığın incisi*. Büyüyenay.
- Açık, T. ve Kaçar M. (2013b). Sultan I. Ahmed'e sunulan Nur-ı Muhammedî konulu bir eser: Nûr-Nâme. *Turkish Studies*, 8(1), 1741-1780.
- Akkaya, V. (2021). İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî açısından Hz. Muhammed ve diğer peygamberler arasındaki ilişkilere bakışı. *Sufiyye*, 10, 180-202.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. Kesit.
- Berbercan, M. T. (2017). İsveç Türkolojisinden iki bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jaring. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 10, 42-54.
- Çağbayır, Y. (2006). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat. 20 Kasım 2021 tarihinde <http://www.otukensozluk.com/> adresinden edinilmiştir.
- Darmenova, G. (2021). *Çağatayca Mecmû'a-i Resâ'il-i 'Acîbe (inceleme-metin-Türkiye Türkçesine aktarma-dizin-ıtkıbasım)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. Türk Dil Kurumu.
- İnce, E. (2022). Tasavvufî tefsirlerde Nur-ı Muhammedî düşüncesi -Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği-. *Sufiyye*, 12, 131-150.
- Jarring, G. (1933). *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre*. Borelius.
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk lehçeleri metinlerinin transkripsiyonlanmasında kapalı é/i meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266-281.
- Kuru, E. (2013). *Cafer İyânî'nin Nûr-Nâmesi (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Merçil, Erdoğan (2003). Mahmud-ı Gaznevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* içinde (C 27, s. 362-365). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özer, A. (2014). *Molla Muhammed Zaferbek Muhammed oğlu "Nur-name" (inceleme-metin-dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fiil*. Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi el kitabı*. Çizgi Kitabevi.
- Steingass, F. J. (2017). *A Comprehensive Persian-English dictionary*. Çağrı. 20.11.2022 tarihinde <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/> adresinden edinilmiştir.
- Turan, F. (2019). Metin ve gramer özellikleri bakımından Çağatayca manzum Kéyik-Nâme hikâyesi. *Türkiyat Mecmuası*, 29(1), 199-214.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*. 19.04.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Yazım kılavuzu*. 19.04.2022 tarihinde <https://www.tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/> adresinden edinilmiştir.

- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlüsoy, K. (2020). *Anadolu'da Hz. Ali tasavvurları (XIII.-XVI. yüzyıllar)*. Türk Tarih Kurumu.
- Yeloğlu, A. (2018). *Kaşgar'da 1923-1940 arası basılan yayınların dili: Çağatayca ve Yeni Uygurca ile karşılaştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede kapalı e ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1, 151-165.

Extended Summary

The *Nur-name*, which we will discuss here, is registered in the Ahmet Rasih Izzet Koyunoğlu City Museum and Library with the asset ID number 13760. The work, written in Chaghatai Turkish, is not a lithograph, but a manuscript, unlike the two previous works we mentioned. Although it is included in a journal, it consists of 34 pages in total, from 99b to 133a. Although the language of the work is Chaghatai Turkish, it was recorded as Ottoman Turkish for the catalog register. The work bears great resemblance to the other two Nur-names we have mentioned in terms of text setup and chapters, but it often differs in terms of vocabulary. The date of writing or copying, or the author or copyist of the work is unknown. However, we can say century from its orthographic features that it belongs to the period after the 17th. The biggest problem we experienced while transliterating the text was about /é/. Considering the spelling of the text, é is shown with ʿ and ʿ at the beginning of the word: émes, ér-, émdi, éşik, éşit-, whereas with only ʿ within the word as in the examples of: béş, dé-, kéçe, kél-, kéltür-, téve. No /é/ form was used in any other word, and indeed in the first syllable even vowels were not shown.

According to the text, God created the light of Muhammad one hundred and twenty-four thousand years before He created Adam. Again, out of love for him, He created the seven seas. The first of these seven seas is knowledge, the second is lenience, the third is wisdom, the fourth is reason, the fifth is poverty, the sixth is forgiveness, and the seventh is ingenuity.

After staying in each sea for ten thousand years, the *Nur-ı Muhammedî*, or Muhammad's Light, departed from these seas and all prophets were created from one hundred and twenty-four thousand drops spilled from it. The Levh-i kalem was created from the water dripping from his right eye, the Arş-ı Kursi from the water dripping from his left eye, Gabriel, Michael, Raphael and Azrael from the waters dripping from his face, nose, mouth and ears; also eight heavens and seven hells, the sun and the moon, Sidretu'l Muntehâ and Tuba tree, or tree of heaven, mare nectaris, Beytu'l-Makdis, Adam, wind and storm, thunder and lightning, the seal of Solomon and the trumpet of Raphael were created.

God created the four elements of air, water, fire and earth on account of his love for the light of prophecy. In the work, these four elements speak to and believe in the *Nur-ı Muhammedî*.

At the end of each chapter, it is stated that anyone who reads, listens to or preserves this Nur-name will find peace in both worlds, will be close to Allah, acquire the merits of prophets, martyrs and veterans, and all their wishes will come true.

In the second part of Nur-name, the attributes of Muhammad are given. His head was created from divine gift, his eyes from air, his nose from the ambergris of Paradise, his face from the manifestation of Allah, his ears from object lesson, or ibret, his lips from rosary, his teeth from zikr and the light of Paradise, his mouth from light, his body from heavenly musk, his hairs from heavenly grass, and his feet from worship. It is said that anyone who reads or preserves these attributes will be protected

from trouble in both worlds, will die an easy death when their time comes, and their sins will be forgiven.

Allah has revealed, through Gabriel, to the world the reward that those who read and preserve this Nur-name will receive. Whoever reads this Nur-name, whether they are Arab, Persian, and Turkish, and male or female, all their wishes will be fulfilled; their sins will be forgiven, and thieves and brigands will not enter his house. Swords and spears will not penetrate the bodies of those who preserve this Nur-name, and they will receive the merit of halal bread earners. Those who protect it will receive rewards as if they have fasted for a hundred years.

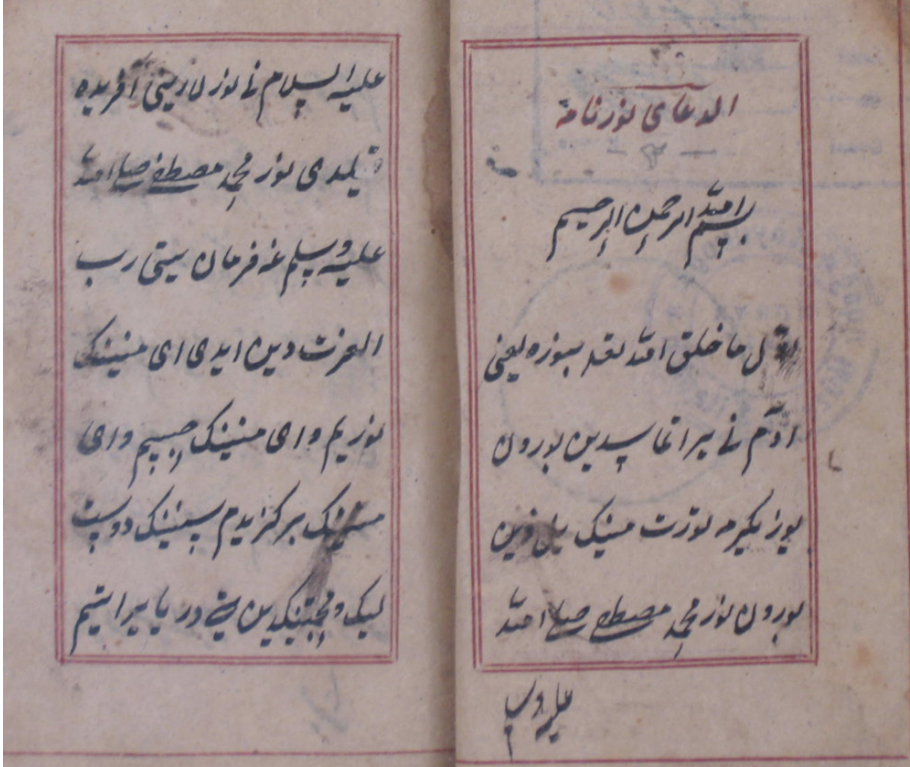
A story is narrated in the last part of Nur-name. A nurname is found among Imam Gazali's books and those who find the book set out to take this work to Sultan Mahmud of Ghazni. Sultan Mahmud gives treasures to those who bring Nur-name. He even invites everyone by sacrificing a thousand sheep, a hundred goats and two hundred camels. He has people write, copy and distribute this Nur-name city by city and province by province. In his dream that night, Sultan Mahmud sees that one hundred and twenty-four thousand prophets come in turn, begging the Sultan's forgiveness for his sins, and that Allah forgives him and opens the doors of heaven to him. When the Sultan wakes up, he sacrifices nine hundred sheep, five hundred goats and one hundred camels and frees a thousand slaves because of his dream; He clothes ten thousand needy people from head to toe, has a thousand mosques and a thousand ribats built, and repairs the ruined ones. He has a thousand madrasahs and a thousand inns built on the way to Mecca. He becomes compassionate and merciful to his subjects for five years.

It is stated that if a believing soul keeps this copy, his seven generations will not suffer; he will be cured of all kinds of diseases, he will die an easy death, and he will see the Mahdi. When a believer reads the Nur-name constantly, or if he cannot read it, performs ablutions seven days before sunrise, rubs it on his face several times, turns to the qibla, or the direction of Mecca, and says, "Oh My Allah, for the sake of the sultan of sultans, for the sake of this pure light, help me attain my wishes"

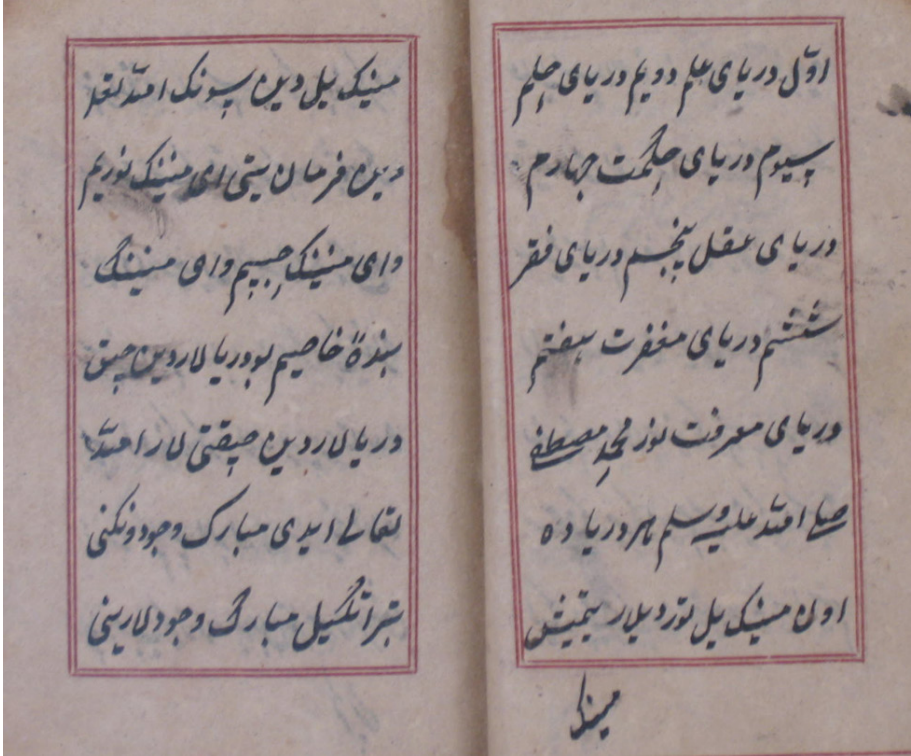
Whoever takes this Nur-name as a companion will always have luck, grace and happiness with him/her; this is the holy and supreme prayer, and whoever doubts this becomes a disbeliever, God forbid.

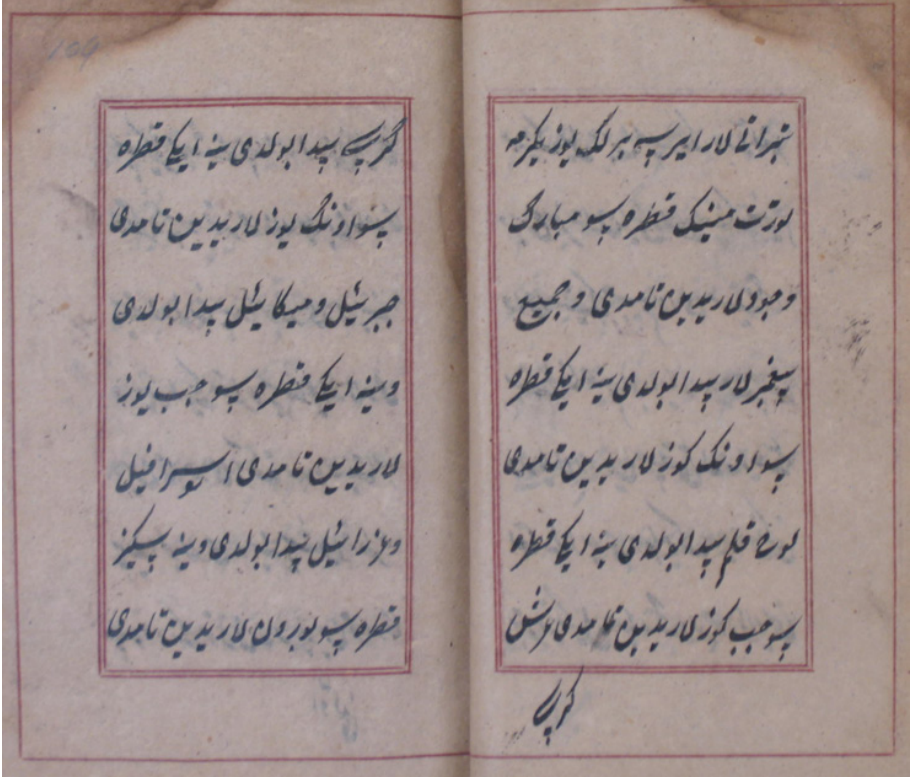
99b-100a

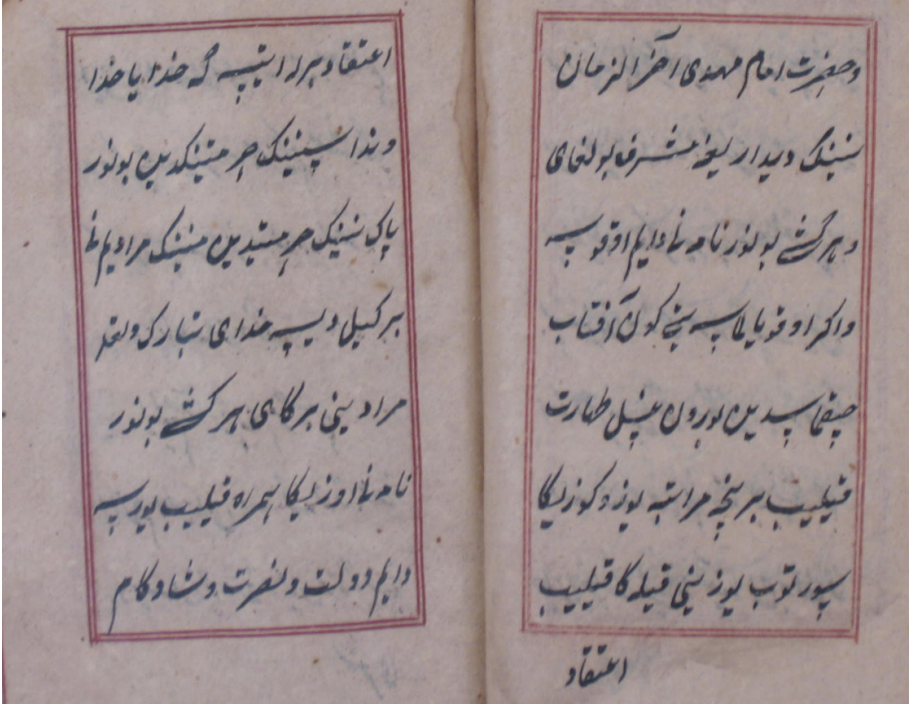
100b-101a

101b-102a

129b-130a

MAKALE ÖZETLERİ VE ALICI ODAKLI ETKİLEŞİMLİ ÜSTSÖYLEM BELİRLEYİCİLERİ¹

Ekin ŞEN*

Kamil İŞERİ**

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkçe fen bilimleri (FB) ve sosyal bilimler (SB) makale özetlerinde kullanılan alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem (AOEÜ) belirleyicilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda TÜBİTAK ULAKBİM Dergipark'a kayıtlı hakemli dergilerde Ocak 2013 – Aralık 2017 yılları arasında yayımlanmış 289 Türkçe makalenin Türkçe yazılmış özetinden oluşan bir veri tabanı oluşturulmuştur. Çalışma için oluşturulan bu veri tabanı toplamda 36.152 sözcük içermektedir. Veri tabanındaki makale özetleri, Hyland ve Tse'nin (2004) geliştirdikleri ve Hyland'ın (2005) son biçimini verdiği üstsöylem sınıflandırmasındaki AOEÜ boyutu temel alınarak incelenmiş ve hem alanlar arasında hem de alanlar içinde karşılaştırılmıştır. Çalışmada incelenen verilerden ortaya çıkan bulgulara göre; FB ve SB makale özetlerinde kullanım sıklığı en yüksek olan AOEÜ belirleyicisi vurgulayıcılardır. Bunun yanı sıra en az karşılaşılan AOEÜ belirleyicilerinin katılım belirleyicisi ve kendinden söz etme belirleyicisi olduğu, SB makale özetlerinde FB özetlerinden daha fazla üstsöylem belirleyicisinin kullanıldığı, hem fen bilimlerinin hem de sosyal bilimlerin alt alanları içinde üstsöylem kullanım sıklığı ve kullanılan belirleyicilerdeki eğilim konusunda fark-

¹ Bu makale Ekin Şen tarafından hazırlanan ve Prof. Dr. Kamil İşeri danışmanlığında yürütülen *Bilimsel Makale Özetlerinde Üstsöylem Belirleyicilerinin İncelenmesi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Duisburg-Essen Üniversitesi Turkistik Enstitüsü, ekin.sen@uni-due.de, <https://orcid.org/0000-0003-4847-1840>.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü, kamil.iseri@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8539-582X>.

lıklar bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın bulguları birlikte değerlendirildiğinde; alanların (hem FB ve SB hem de çalışmada incelenen alt alanlar) olası okurlarını yönlendirmede en sık ve en az sıklıkta kullandığı belirleyiciler yönünden birtakım benzer görünümlere sahip olduğu, bunun yanında üstsöylemin diğer kategorilerinde birbirinden farklı seçimlere başvurduğu ayrıca bu seçimlerin de farklı kullanım sıklıklarına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üstsöylem, makale özeti, akademik yazma, etkileşim, Türkçe akademik söylem.

RESEARCH ARTICLE ABSTRACTS AND RECIPIENT-ORIENTED INTERACTIONAL METADISOURSE MARKERS

Abstract

The aim of this article is to analyze the recipient-oriented interactional metadiscourse markers in the RAAs (research article abstracts) of hard sciences and soft sciences in Turkish. For this purpose, a database consisting of 289 RAAs published between 2013-2017 in refereed journals in Dergipark and a total of 36152 words was built. The RAAs in the database of this research were analyzed based on the interactional categories of the metadiscourse classification developed by Hyland and Tse (2004) and by Hyland (2005) and compared both between and within fields. According to the data obtained in the research, it was determined that the most frequently interactional metadiscourse category in the RAAs of hard sciences and soft sciences is the boosters. In addition, it was found that the least encountered interactional metadiscourse markers were engagement and self-mention markers, RAAs of soft sciences contain more metadiscourse markers than those in hard sciences and there are variations in the tendency and frequency of metadiscourse usage within the subfields of both soft sciences and hard sciences. According to the findings of the research, it was determined that the disciplines (hard sciences, soft sciences and subdisciplines of these main disciplines) have similar functions within the framework of the most frequently and least frequently markers to direct their readers. However, they have different linguistic mechanisms in other categories of metadiscourse and use these mechanisms at different frequencies from each other.

Keywords: Metadiscourse, research article abstract, academic writing, interaction, Turkish academic discourse.

Bu çalışma üstsöylem kategorilerinden *alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem* (bundan sonra AOEÜ) (interactional metadiscourse) belirleyicilerine odaklanmaktadır. Çalışmada fen bilimleri (bundan sonra FB) ve sosyal bilimler

(bundan sonra SB) alanındaki makale özetlerinde kullanılan ve metin üreticisinin metnin alıcısıyla etkileşimini açıkça kontrol etmesine, onları okur olarak atamasına, sunulan bilgiyi yorumlayabilmesine ve bu yorumları değerlendirebilmesine odaklanan AOEÜ belirleyicilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Fen bilimleri ve sosyal bilimler alanında yazılan makale özetlerinde AOEÜ belirleyicilerinden hangileri kullanılmaktadır?
2. AOEÜ belirleyicilerinin kullanımında fen bilimleri ve sosyal bilimler makale özetlerinde fark var mıdır?
3. Fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin alt alanlarında AOEÜ kullanımı çerçevesinde farklılık var mıdır?

Kuramsal Çerçeve

Söylem topluluğu ve bilimsel metinlerden beklentiler. *Söylem topluluğu* (discourse community) kavramını, kendine özgü kültürü olan bir insan grubu olarak betimleyen Hyland (2005, s. 141-143), bu topluluğun kendine özgü kalıpları, kategorileri, bilgiyi oluşturma ve tartışma yolları ve gelenekleri olduğunu belirtmektedir. Söylem topluluğunun bu özellikleri, topluluğun üyesi olan bireylerin metinleştirme süreçlerini de etkilemektedir. Örneğin kimya alanı için “kimya yapmak” ya da psikoloji alanı için “psikoloji yapmak” olarak yorumlanabilecek bir biçimde metinleştirmeyi güdüleyen söylem topluluğu, birtakım şeylerin nasıl yazılması (ya da söylenmesi) gerektiğiyle ilgili yolları belirlemektedir. Metinleştirme, söylem topluluğunun beklentileri çerçevesinde gerçekleşen bir etkinliktir ve bu etkinlik metin üreticisinin iletişimsel amaçlar bağlamında *metin türüne* (text genre) ve topluluğa uygun metinsel ve kişiler arası ilişkileri işletmesiyle gerçekleştirilir. Tür ve topluluk karşılıklı olarak birbirinden etkilenen ve birbirini ortaya çıkaran kavramlardır. Akademik metinler, olası okurları üzerinde ikna edici bir etki oluşturmayı amaçlamaktadır ve metin üreticileri bu ikna etme amacına ulaşmak için türsel özelliklere uygun dilsel kaynakları kullanma (daha doğrusu yeniden kullanma) yönünde bir eğilim gösterirler. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ve Hyland’ın (2011, s. 177) da vurguladığı gibi metin oluşturma süreci, birtakım beklentiler ve bu beklentileri yerine getirme çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Huber ve Uzun (2001, s. 12) ve Uzun (2001, s. 201-204; 2006, s. 136-137), söylem topluluğunun bilgilendirici metin türünün bir alt türü olan bilimsel metinlerden beklentilerini alandaki çeşitli çalışmalardan yola çıkarak üç temel başlık altında toplamışlardır. Söylem topluluğunun bu beklentilerinden biri, metnin çoğul okumaya olanak tanımaması, başka bir deyişle okurların metindeki bilgiyi farklı yorumlamasını engelleyecek, ilgili alanda kabul edilmiş

terimlerin kullanıldığı, çalışmanın konusunun, amacının, araştırmada yanıtlanacak soruların, kuramsal arka planın, önermeler arasındaki bağlantıların, gerekçelendirmelerin net biçimde verildiği bir metin oluşturulmasıdır. Araştırmacılar bu beklentiyi *metnin düzenli ve tekanlı olması* biçiminde dile getirmektedirler. Bir diğer beklenti, bilimsel metinlerde öznellikten kaçınmasına, başka bir deyişle nesnel anlatımın öncelenmesine, başka kaynaklardan alınan bilginin bilimsel metinlerin amaç ve kurallarına göre kullanılmasına, önermelerdeki bilgiselliğin netleştirilmesine gönderimde bulunan *metnin geçerli ve güvenilir olması*dır. Araştırmacıların, söylem topluluğunun bilimsel metinlerden beklentileri arasında olduğunu belirttiği son başlık ise metinlerin iletişimsel amaçlarına ve içeriğine göre uygun biçimde bölümlenmiş, her bir metin bölümünün ilgili iletişimsel amaçlar doğrultusunda işlevsel özelliklerini yerine getirdiği, bilginin belirli bir mantık sırasına göre sunulup okurların bilgiye ulaşmasını ve daha çok bilgiyi değerlendirmesini kolaylaştıran *metnin çizgisel olarak izlenebilir olması*dır.

Üstsöylem kavramı ve alıcı odaklı etkileşimli üstsöylem kategorisi.

Bilimsel metin üreticileri, söylem topluluğunun yukarıda belirtilen beklentilerini karşılayabilecek bir metin oluştururken birtakım söz bilimsel stratejilere başvurumaktadırlar. Swales (1993) ve Hyland (2005) gibi araştırmacıların da belirttiği gibi her zaman toplumsal bağlamlarda gerçekleşen iletişim, söylem topluluğu kavramını iletişimin gerçekleştiği metinlerde ve daha genel ifade ile metin türlerinde merkez konumda yer alan kavramlardan biri hâline getirir. Metinlerin ilgili topluluğun beklentilerine göre düzenlenmesindeki temel özelliklerden biri *üstsöylem* (metadiscourse) kullanımınıdır. Farklı disiplinlerde bilgi üretimini destekleyen toplumsal bir etkinlik olarak *akademik iletişimde* araştırmacılar bilgiyi yapılandırma, düzenleme ve araştırmalarını olası okurlar için anlamlı biçimde sunma gereksinimi içindedir. Araştırmacılar bunu gerçekleştirmek için Bruffee (1986) ve Swales (1990) tarafından vurgulanan “söylem topluluğu içinde uzlaşılmış söylemsel özellikleri” kullanmaktadır ve bu özellikler metinleştirme sürecinde özellikle üstsöylemle ortaya çıkmaktadır (Bruffee, 1986; Swales, 1990’den aktaran Uzun, 2002, s. 207).

Tüm dilsel kullanımlar, her ne kadar bilinç dışı gibi görünse de bir seçenekler dünyası içinden yapılan seçimlerdir. Hyland’a (2005, s. 17) göre üstsöylemin alan yazına kazandırdığı temel katılardan biri, bilinçdışı olduğu düşünülen dilsel seçimleri ve bu dilsel seçimlerin gerçekleştiği toplumsal bağlamların ilişkisini ortaya çıkarmasıdır. Araştırmacı, dilin yalnızca dünyaya gönderimde bulunan ve bilginin karşı tarafa aktarılmasına odaklanan bir olgu olmasına karşı çıkarak bu işlevlerin yanında dilin aslında kendine de gönderimde bulunduğunu vurgulamaktadır. Dilin kendine gönderimde bulunması

işlevi, metin üreticisinin bir katılımcı olarak söyleme dâhil olmasına, okurlarını yönlendirmesine, söylemin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymasına, metinle ilgili çeşitli düzenlemeleri gerçekleştirmesine, yorum ve değerlendirme yapmasına katkı sağlamaktadır (Crismore, 1983, s. 2; Hyland, 2017, s. 17). Yukarıdaki açıklamaları destekleyen biçimde Uzun (2002, s. 206-207) da metinlerdeki temel özelliklerden birinin üstsöylem olduğunu, metin üreticisinin üstsöylemsel düzenlemeler aracılığıyla akademik iletişimi kolaylaştırdığını, yazar ya da konuşucu olarak kendi konumunu ortaya koyduğunu, metnin alıcısıyla açık ya da örtük biçimde bağlantı kurabildiğini belirtmektedir. Bayyurt (2017, s.15) da üstsöylemin, metnin içeriğinin anlaşılmasını kolaylaştırma yönünde bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, kısaca üstsöylemin metin üreticisi, metin ve metnin alıcısı arasındaki ilişkiyi belirginleştirmede temel görevlerden birini üstlendiği söylenebilir.

Söylemin metinde tutarlı bir biçimde ortaya konmasını sağlayan, metin üreticisinin konumunu ve güvenilirliğini yansıtan, metinlerdeki önermelerin içeriğine katkı sağlamadan verilen bilginin alıcı tarafından anlaşılmasını, yorumlanmasını, değerlendirilmesini destekleyen dilsel özellikler üstsöylem olarak kabul edilmektedir (Crismore, Markkanen & Steffensen, 1993, s. 40). Buradan hareketle, üstsöylem öğelerinin metindeki önermelere bilgi açısından bir katkısı olmayan ancak bunları düzenleme, üreticinin kendini söylemin içine katma ya da katmama, üreticinin önerme içeriğine ya da alıcısına karşı duruşunu yansıtmaya, alıcıyı *söylem katılımcısı* (discourse participant) olarak metnin içine dâhil etme ya da etmeme, onu farklı biçimlerde yönlendirme, önermenin içeriğinin nasıl anlaşılması gerektiği ve ikna etme gücü yüksek olma gibi işlevleri yerine getiren dilsel birimler olduğu söylenebilir.

Alan yazın incelendiğinde Crismore (1983), Vande Kopple (1985), Hyland (1998a) Hyland (2005) gibi araştırmacılar tarafından önerilen birtakım üstsöylem sınıflandırmalarının bulunduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmalar incelendiğinde ise birbirini belirli noktalarda eleştiren, belirli noktalarda ise önceki sınıflandırmayı tamamlayan, ona birtakım kategoriler ekleyen, bazı kategorileri birleştiren ya da ayıran, çeşitli geliştirmeler yapan sınıflandırmalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada toplanan veri tabanını incelemek için ilk defa Hyland ve Tse'de (2004) alan yazın ile paylaşılan ve Hyland'ın (2005) son hâlini verdiği Kişilerarası Üstsöylem Modeli ve bu modelin AOEÜ boyutu kullanılmıştır². Üstsöylem modelinin alıcı odaklı boyutu için tablo 1 incelenebilir.

² Üstsöylem sınıflandırmalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Hyland (2005), alan yazındaki üstsöylem sınıflandırmalarının karşılaştırılmasıyla ilgili bilgi için Şen (2021) incelenebilir.

Tablo 1: Kişilerarası Üstsöylem Modelinin Alıcı Odaklı Boyutu (Hyland, 2005, s. 49)

Alıcı Odaklı Etkileşimli Üstsöylem	Alıcıyı metnin içine dâhil etme
Kaçınmalar	Sorumluluğu ve kesinliği sınırlandırma
Vurgulayıcılar	Kesinliği ve bağlılığı vurgulama
Tutum Belirleyicileri	Üreticinin önermeye karşı tutumunu yansıtmaya
Kendinden Söz Etme	Üreticinin açıkça kendine gönderimde bulunması
Katılım Belirleyicileri	Alıcıyla açıkça ilişki kurma

Akademik metinler genel olarak *kılıcsızlaştırma* (Alm. Deagentivierung) olarak bilinen kişi bildirmeyen ya da edilgen ifadelerin kullanıldığı, nesnel anlatımın egemen olduğu, bilgilendirici bakış açısının ön planda olduğu ve gerçekliğin betimlendiği metinler olarak görülmektedir. Akademik söylemdeki ikna işlevi yalnızca bu bakış açısıyla ve doğruluğun kanıtlanmasıyla, deneysel bilgilerle desteklenen kanıtların sunulmasıyla, mantık yardımıyla ortaya çıkmamaktadır. Metinler, üreticilerin eylemlerinin bir sonucu olarak ilgili disiplindeki söylem topluluğu katılımcılarının ikna edici olarak kabul ettiği söz bilimsel özellikler kullanıldığında ikna edici olurlar (Hyland, 2014, s. 99). Metin üreticilerinin ikna sürecini etkin biçimde kullanması kendisiyle, oluşturduğu metinle ve metin alıcısıyla girdiği toplumsal etkileşim ile gerçekleşmekte ve bu da üstsöylemin *AOEÜ boyutunu* oluşturmaktadır. Bu boyut, metin üreticisinin bireysel tutumunu yansıtmaya seçeneklerini, kendisini metnin içinde kodlama biçimlerini, olası alıcıları metne dâhil etmeyi ve bir durumunun kesinliğini ya da bu kesinliğin yumuşatılmasını yansıtmaya olanaklarını içermektedir. Metin üreticisinin bu türden bir etkileşime girmesinin temel amacı, metin alıcısının dikkatini çekmek, onu ikna etmek, olası karşı çıkışlarını önceden belirleyip bunları yönlendirerek onu bir söylem katılımcısı olarak metin içinde konumlandırmaktır (Hyland, 2012, s. 135-136; 2014, s. 101). Salt nesnel bilgi paylaşımının yanında ikna edici olmak için metin üreticisinin kesinliğe, başka olasılıklara, önerme içeriğine yönelik tutumuna, kendini ortaya çıkarmasına gönderimde bulunan duruşu (stance) yansıtmaya ve olası alıcıları söylemin içine çekme çabası beraberinde öznelliği de getirmektedir. Uzun (2010, s. 92), burada sözü edilen özelliği, bir metindeki önermelerin içeriğinin sorumluluğunu o önermeleri üreten kişi(ler)nin üslenmesi olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında akademik iletişimde egemen olan nesnellığın yanında, metin alıcılarını ikna etmek için üreticinin kendisiyle, metnin içeriğiyle ve alıcılarla doğrudan etkileşime girmesine olanak veren, bu özelliğiyle de öznelliği yansıtan birtakım dilsel kodlamalar kullanılmaktadır.

Hyland'ın (2005) üstsöylem modelinin AOEÜ boyutuna (Tablo 1) bakıldığında, bu boyutun beş kategoriden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan ilki olan

kaçınmalar (hedges) önermelerdeki bilginin kesinlik derecesini yumuşatan, öne sürülenden farklı olasılıkların da bulunduğu ya da bulunabileceğinin metin üreticisi tarafından da bilindiğini yansıtan, alıcının önerme içeriğini nasıl anlaması, yorumlaması ve değerlendirmesi gerektiğini gösteren dilsel birimlerdir. Kaçınma belirleyicileri arasında önerme içeriğine bağlılığı azaltan “bazı, çoğunlukla, genellikle, hemen hemen, yaklaşık, düşün-, öner-, -(y)Abil” gibi dilsel birimler sayılabilir. İkinci kategori olan *vurgulayıcılar* (boosters), üreticinin önerme içeriğine bağlılığını keskinleştiren, farklı olasılıkların ya da görüşlerin en aza indirildiğine gönderimde bulunan, önerme içeriğinin gücünü artıran dilsel birimlerdir. Bu belirleyiciler arasında “kesinlikle, mutlaka, tam olarak, -mAll, -DIr, ilk, yalnızca, sadece, vurgula-, tamamen, gerek-, kuşkusuz” gibi dilsel birimleri saymak olasıdır. Bir diğer kategori olan *tutum belirleyicileri* (attitude markers) metin üreticisinin önerme içeriğine karşı tutumunu göstermektedir. Üretici önermenin içeriğinin güvenilir olup olmadığına, doğruluğunu kabul edip etmediğine, gerekli olup olmadığına, bu içeriğin önemine gönderimde bulunan tutum belirleyicilerini kullanabilir. Tutum belirleyicisine örnek olarak “uygun, mantıklı, dikkat çekici, katıl-, tercih et-” gibi dilsel birimler verilebilir. *Kendinden söz etme* (self-mention), metin üreticisinin kendisini ürettiği metin içinde konumlandırması ve açıkça kodlamasıdır. Burada birinci tekil ve (yazarların kendisine gönderim işlevinde olduğunda) birinci çoğul kişi kullanımları kendinden söz etme belirleyicisi olarak sayılabilir. AOEÜ boyutunun son kategorisi olan *katılım belirleyicileri* (engagement markers) ise metin üreticisinin alıcıyı metnin söylemine dâhil etmesine gönderimde bulunan, alıcının dikkatini çektiği, ona doğrudan seslendiği dilsel araçlardır. Katılım belirleyicilerine örnek olarak ikinci çoğul kişi kullanımı, yazar/yazarları ve okurları kapsayan birinci çoğul kişi kullanımı sayılabilir.

Yukarıda sözü edilen üstsöylemsel işlevlere sahip dilsel birimler, metnin yüzey yapısında farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Sözgelimi eylem, belirteç, sıfat, ad, kip, adıl vb. dilsel birimler üstsöylem işlevini taşıyabilir (Crismore, Markkanen & Steffensen, 1993, s. 20-25; Hyland, 1998b, s. 102-148; Hatipoğlu ve Algi, 2017, s. 92). Bunun yanında Hyland (2017, s. 18-19) alan yazındaki üstsöylem çözümlenmelerini değerlendirdiği çalışmasında bir dilsel biriminin bir bağlamda üstsöylem işlevine sahipken başka bir bağlamda üstsöylem olmayabileceğini ya da bir dilsel birimin farklı bağlamlarda farklı üstöylemsel işlevleri üslenebileceğini belirtmektedir. Bu durumun Türkçe metinler için de geçerli olduğu, metinde bir dilsel birimin farklı bir bağlam içerisinde birbirinden farklı işlevlere sahip olabildiği, bu nedenle de farklı üstsöylem kategorilerine ait olduğu söylenebilir (Şen, 2020, s. 70). Buradan hareketle hem farklı türlere ait sözcüklerin, çok sözcüklü birimlerin ya da dilbilgisel ulamların üstsöylem belirleyicisi olarak sınıflandırılabileceği hem de bir dilsel birimin farklı bağlamlarda farklı üstöylemsel işlevleri yerine getirebileceği söylenebilir.

Türkçe üzerine yapılan üstsöylem çalışmaları incelendiğinde 2000'lerin başından itibaren bu konuya yönelen araştırmaların varlığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, Uzun (2002) dil bilimi makalelerinde üstsöylem belirleyicilerinin kullanımını; Zeyrek (2002) psikoloji makalelerinde üstsöylem belirleyicilerinin kullanımını; Uzun (2006) topluluk beklentileri ve üstsöylem belirleyicilerinin kullanımını; Bayyurt ve Akbaş (2014) iki dilli bireylerin üstsöylem belirleyicilerini algılama ve bunları kullanma durumlarını; Kan (2016) TDE ve Türkçe eğitimi alanlarındaki makalelerde üstsöylem belirleyicilerinin kullanımını; Bayyurt (2016) üstsöylem ve kültür etkileşimini; Hatipoğlu ve Algi (2017) kaçınma belirleyicilerinin kullanımını; Uluçay ve Hatipoğlu (2017) üstsöylem açısından neden belirleyicilerinin kullanımını, Uluçam-Wegmann (2018) iki dillilerin AOEÜ kullanımlarını, Şen (2019) FB ve SB makale özetlerinde üstsöylem kullanımını; Dağ-Tarcan (2019) SB makalelerinde üstsöylem kullanımını; Şen (2020) birinci tekil ve çoğul kişi ile üstsöylem ilişkisini; Şen (2021) alan yazındaki farklı üstsöylem modellerini incelemiştir. Adı geçen çalışmalarda farklı alanlardaki ve farklı düzeylerdeki metinlerden, iki dillilerin metinlerinden oluşan veri tabanlarında Türkçe üstsöylem belirleyicilerinin kullanımları saptanmış ya da karşılaştırılmıştır.

Bir metin (alt) türü olarak makale özetleri. Bu çalışmanın veri tabanını oluşturan metinlerle, başka bir deyişle makale özetleriyle ilgili çalışmalara bakıldığında bu metinlerin genel olarak kısa, yoğun, soyut gibi özelliklere sahip, başka bir metne gönderimi olan bir metin türü (alt türü) (Huemer, Rheidorf & Gruber, 2012, s. 11-12), başka bir metne bağlı, o metindeki bilginin dönüştürülmüş ve içerik ile biçim (sözcük sayısı vb.) bakımından sınırları belirlenmiş bir metin türü (Busch-Lauer, 2012, s. 5-6), ilgili alandaki topluluğun birtakım beklentilerinin bulunduğu ve bu beklentileri karşılaması gereken bir metin türü (Swales, 1993, s. 181; Swales & Feak, 1994, s.213), olası metin alıcılarının bir makalede ilk karşılaştıkları metin olarak ilgili yazının okunmaya değer olup olmadığına karar vermelerinde başat rol oynayan ve iletişimsel amacının olası alıcıları makalenin tamamını okumaya ikna etmek olan bir metin türü (Martin-Martin, 2003, s. 26; Jiang & Hyland, 2017, s. 3) biçiminde tanımlandığı görülmektedir.

Söylem topluluğunun makale özetinden beklentilerini karşılamaya çalışan metin üreticileri, özetlerini bu beklentiler doğrultusunda ve en uygun biçimde yapılandırma, ilgili alandaki diğer çalışmaların önüne geçerek makalelerine ulaşılma olasılığını artırma ve tam metnin okunmasına ikna etme çabası içindedir. Bu metinlerde ikna etme amacına ulaşmak için işletilen temel söz bilimsel stratejilerden biri de üstsöylem belirleyicilerinin kullanılmasıdır. Bu çalışmada da özet metinlerinde yazarların AOEÜ belirleyicilerden hangilerini kullanma yönünde bir eğilimleri olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma için oluşturulan veri tabanı nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan belge (doküman) taraması yoluyla toplanmıştır. Tarama modelleri, günümüzdeki ya da geçmişteki bir durumu olduğu biçimiyle betimlemek için kullanılan bir araştırma yaklaşımıdır. Burada incelemeye konu olan nesne(ler) kendi bağlam(lar)ı içinde ele alınmakta ve tanımlanmaktadır. Tarama modellerindeki önemli nokta ise var olanı en uygun şekilde gözlemlemek ve belirleyebilmektir (Karasar, 2016, s. 109; Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 190).

Verilerin toplanması. Çalışmada incelenen veri tabanı, birtakım ölçütler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur. Bu veri tabanı, Dergipark internet sitesinde yer alan ve hakemli dergilerde yayımlanan Türkçe makalelerin Türkçe özetlerinden oluşturulmuştur. Makalelerin bilimsel birtakım ölçütleri olan dergilerde yayımlandığını ortaya koyması açısından dergilerin en az bir dizin tarafından taranıyor olma özelliği gözetilmiştir. İncelemenin eş zamanlı ve güncel durumu yansıtması için veri tabanını oluşturma sürecinde Ocak 2013 – Aralık 2017 yılları arasında beş yıllık bir süreçte yayımlanmış dergilerde yer alan makale özetleri seçilmiştir.

Çalışmanın veri tabanı oluşturulurken FB ve SB arasındaki koşutluk, benzerlik ve farklılıkları belirleyebilmek için SB altından dört, FB altından da dört olmak üzere toplam sekiz alt alan seçilmiştir. Bu sekiz alt alan matematik, kimya, fizik ve biyoloji, tarih, psikoloji, felsefe ve dil bilimi olarak belirlenmiştir. Yukarıda belirtilen ölçütler çerçevesinde Dergipark'taki makale özetleri sınırlandırıldığında söz edilen alanlardaki makale özeti sayıları için Tablo 2 incelenebilir.

Tablo 2: Evren

Alan	Özet Sayısı
FB	
Biyoloji ¹	130
Fizik	82
Kimya	75
Matematik	51
Toplam	338
SB	
Tarih	452
Felsefe	160

³ Bundan sonra tablolarda fen bilimleri ve sosyal bilimlerin alt alanları için kısaltmalar kullanılacaktır. Buna göre BIY kısaltması biyoloji için, FZK fizik için, KMY kimya için, MAT matematik için, DİL dil bilimi için, FEL felsefe için, PSI psikoloji için ve TAR tarih için kullanılan kısaltmalardır.

Psikoloji	117
Dil Bilimi	101
Toplam	830
GENEL TOPLAM	1168

Tablo 2’de de görüldü üzere belirlenen ölçütlere göre yapılan sınırlandırmalar ile 8 alandaki toplam makale özeti sayısının 1168 olduğu, bunların 338’inin FB, 830’unun SB alanındaki makale özetleri olduğu görülmektedir. Çalışma evrenini (N=1168) temsil etme yeterliliğine sahip bir örneklem alınması için öncelikle örneklem büyüklüğü belirlenmiş ve orantısal örneklem büyüklüğü hesaplama formülü uygulanmıştır. Bu örneklem büyüklüğü hesaplama formülünde güven düzeyi %95, yanılma olasılığı %5 olarak kabul edilmiştir. Aşağıda verilen orantısal örneklem büyüklüğü hesaplama formülüne göre 1168 makale özetinden oluşan evreni temsil edebilecek yeterlilikteki örneklem büyüklüğü (n=289) belirlenmiştir.

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_{p_x}^2 + p(1-p)}$$

FB ve SB altındaki sekiz alanın her birinde farklı sayıda özet (Tablo 2) bulunması nedeniyle her bir alan için ek olarak orantılı tabakalı örnekleme yoluyla toplamda 289 özette bulunan örneklem içinden her alan için kaç makale özeti seçilmesi gerektiği ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bu alanlarda incelenecek makale özetlerinin rastlantısal olarak belirlenebilmesi için de MINITAB 17 masaüstü programı kullanılmıştır.

Tablo 3: Örneklem

Alan	Makale Özeti	Sözcük Sayısı
FB		
BIY	32	4491
FZK	20	1979
KMY	18	1837
MAT	13	1071
Toplam	83	9378
SB		
TAR	112	14771
FEL	40	4515
PSI	29	4034
DİL	25	3454
Toplam	206	26774
GENEL TOPLAM	289	36152

Tablo 3 incelendiğinde 289 özetten oluşan örneklem ve orantılı tabakalı örnekleme ile her bir alandan incelenen makale özeti sayıları, ayrıca ilgili alanlardaki makale özetlerindeki toplam sözcük sayıları görülmektedir. Rastlantısal olarak belirlenen makale özetlerine alan kodu ve sıra numarası verilmiştir. Bu makale özetlerinden oluşan veri tabanı 9378'i FB, 26774'ü SB olmak üzere toplam 36152 sözcükten oluşmaktadır.

Verilerin çözümlenmesi. Oluşturulan veri tabanı Hyland'ın (2005) alan yazına kazandırdığı ve çalışmanın kuramsal çerçevesinde ayrıntılı biçimde açıklanan üstsöylem modelinin AOEÜ kategorileri dikkate alınarak incelenmiş, saptanan belirleyiciler ilgili ulamın altında listelenmiştir. Ortaya çıkan veriler çalışmanın bulgular bölümünde kategorilere göre tablolaştırılmış, daha sonra ise genel olarak FB ve SB alanındaki makale özetlerinde kullanılan AOEÜ belirleyicileri ortaya çıkarılmıştır. FB ve SB altında seçilen alanların makale özetlerinin ve bu makale özetlerindeki sözcük sayılarının birbirinden farklı olması nedeniyle alanları karşılaştırabilmek amacıyla bin sözcük başına düşen üstsöylem belirleyicisi sayısı da verilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde AOEÜ belirleyicilerinin kullanımı hem FB ve SB makale özetleri hem de bu alanların alt alanları arasında karşılaştırılmıştır. AOEÜ belirleyicilerinin kullanımında FB ve SB makale özetlerinde fark olup olmadığına ve hangi kategorilerin kullanıldığına yönelik bulgular Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: FB ve SB Makale Özetlerinde AOEÜ⁴

AOEÜ												
	Kaç. ²	%	Vur.	%	Tut. Bel.	%	Ken. Söz.	%	Kat. Bel.	%	Toplam	%
Fen Bil.	93	9,91	460	49,05	55	5,86	14	1,49	25	2,66	647	68,99
Sosyal Bil.	402	15,01	1567	58,52	448	16,73	20	0,74	69	2,57	2506	93,59
Toplam	495	13,69	2027	56,07	503	13,91	34	0,94	94	2,60	3153	87,21

⁴ Tablolarda yer alan bindelik işareti “%”, ilgili üstsöylem belirleyicisinin bin sözcükte görülme sıklığını yansıtmaktadır.

⁵ Tablolarda kullanılan kısaltmaların açılımları şu biçimdedir: Kaç. = kaçınma, Vur. = vurgulayıcı, Tut. Bel. = tutum belirleyici, Ken. Söz. = kendinden söz etme, Kat. Bel. = katılım belirleyici.

Tablo 4 incelendiğinde FB makale özetlerinde 647, SB makale özetlerinde 2506 olmak üzere toplam 3153 AOEÜ belirleyicisinin saptandığı görülmektedir. Buna göre SB makale özetlerinin (%93,57) FB makale özetlerine (%68,97) göre daha yoğun AOEÜ belirleyicisi barındırdığı söylenebilir. FB ve SB’de her iki alanın makale özetlerinde de *vurgulayıcı* kullanımını diğer belirleyicilerden daha fazladır. İki alandaki yazarların makale özetlerinde üst-söylemsel açıdan uzlaşım gösterdikleri ve verilen bilginin gücünün gösterildiği, yazar(lar)ın önerme içeriğine kesin bağlılığını yansıtan *vurgulayıcıları* öncelediği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak SB’nin (%58,52) FB’ye (%49,05) göre *vurgulayıcılarda* daha yoğun bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. SB makale özetleri *vurgulayıcıdan* sonra *tutum belirleyici* (%16,73) ve *kaçınma belirleyici* (%15,01) kullanımını yeğlerken FB *vurgulayıcılardan* sonra makale özetleri *kaçınma belirleyici* (%9,91) ve *tutum belirleyici* (%5,86) kullanımını öncelemektedir. Her iki alandaki makale özetlerinde en sık dördüncü kullanıma sahip belirleyici *katılım belirleyicidir*. FB ve SB makale özetleri *katılım belirleyicileri* birbirine yakın sıklıklarla kullanılmaktadır. Son olarak her iki alanın da en az kullandığı belirleyiciler *kendinden söz etme* belirleyicisidir. FB makale özetlerinin (%1,49) SB makale özetlerine (%0,74) göre daha yoğun bir *kendinden söz etme* belirleyicisi kullanımına sahip olduğu görülmektedir.

FB ve SB altındaki alanlarda AOEÜ belirleyicilerinin kullanımına ve farklara ilişkin bulgular her bir üstsöylem kategorisine göre Tablo 5-11’de verilmiştir.

Tablo 5: Makale Özetlerinde Kaçınmalar

	Fen Bilimleri					Sosyal Bilimler					GENEL TOP
	BIY	FZK	KMY	MAT	TOP	DİL	FEL	PSI	TAR	TOP	
Üst-söylem Belirleyicisi	46	19	10	18	93	57	93	31	221	402	495
%	10,24	9,60	5,44	16,80	9,91	16,50	20,59	7,68	14,96	15,01	13,69

Tablo 5’te de görüldüğü üzere FB’de 93, SB’de 402 olmak üzere toplam 495 *kaçınma belirleyicisinin* kullanıldığı belirlenmiştir. FB altındaki alanlara bakıldığında en çok *kaçınma belirleyicisinin* biyoloji, fizik, matematik ve kimya biçiminde sıralandığı ancak bin sözcükte *kaçınma belirleyicisinin* kullanımını açısından en sık kullanımın matematik makale özetlerinde (%16,80) olduğu, matematiği biyoloji makale özetlerinin izlediği (%10,24), daha sonra fizik makale özetlerinin (%9,60) ve en az kullanımın kimya özetlerinde (%5,44) olduğu görülmektedir. 402 *kaçınma belirleyicisinin* saptandığı SB

makale özetlerine bakıldığında ise bu belirleyicinin en çok tarih özetlerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak kullanım sıklıkları göz önünde bulundurulduğunda felsefe makale özetlerinin (%20,59) SB alanındaki en sık *kaçınma belirleyicisi* barındıran özetler olduğu söylenebilir. Felsefe özetlerini %16,50 ile dil bilimi özetleri, %14,96 ile tarih özetleri ve %7,68 ile psikoloji makale özetleri izlemektedir.

FB ve SB makale özetlerindeki *kaçınma belirleyicisinin* kullanımı için aşağıda örnekler sunulmaktadır.

Örnek (1): Apertür [...] *genellikle* trikolpat [...] *genellikle* retikulat ornamentasyon gözlemlenmiştir. (BIY 21)

Örnek (2): Ga katkılı [...] parametreleri belirlenmeye çalışılmıştır. (FZK 20)

Örnek (3): Amacımız kültürlerarası [...] oluşmasını sağlamaktır. (DİL 3)

Örnek (4): [...] ilişkileri *neredeyse* ilk defa üçü bir arada [...]. (FEL 26)

Örnek (1) ve örnek (2) FB makale özetlerinden, örnek (3) ve örnek (4) SB makale özetlerinden alınmış örnekleri yansıtmaktadır. BIY 21 koduyla alınan örnek (1)'de “genellikle” belirleyicisinin iki kere kullanımı ile yazar(lar)ın kesinlikten uzaklaştığı, verilen önermeye olası karşı çıkışları önceden gördüğü, dolayısıyla da *kaçınma belirleyicisi* kullandığı görülmektedir. FZK 20 kodlu örnek (2)'de “çalış-“ eylemi bir ad yantümcesisi ile kullanılmıştır (-mAyA çalış-). Bu belirleyici yazar(lar)ın kesinliği yumuşatmaya çalıştığını göstermektedir. DİL 3 koduyla tek yazarlı bir makalenin özetinden alınan örnek (3)'teki kesitte yazar “amacımız” sözcüğü içindeki “-(I)mIz” belirleyicisi⁶ ile çalışmayı yürüten kişi olarak kendisini metnin içinde doğrudan yansıtmak yerine bu durumdan kaçınmıştır (düzenleyici biz). FEL 26 kodlu örnek (4)'te ise yazar(lar) yapılan çalışmanın alandaki ilk çalışma olduğunu belirtmekten kaçınmış, olası okurlar tarafından bir karşı çıkmayı önlemek için Yarar'ın (2000, s. 131) dile getirilen görüşün yanlışlanmaması için önlem alınmasına yardım eden belirteçlerden “neredeyse” belirleyicisini kullanmıştır. Yukarıdaki dört örnekte de kullanılan belirleyiciler önermenin kesin görüş bildirmesini, aykırı örnekler bulunduğu ortaya konan görüşün yanlışlanmasını önlemek için birtakım dilsel stratejileri yansıtmaktadır.

⁶ Özellikle birinci çoğul kişi kullanımı farklı bağlamlarda farklı üstsöylemsel işlevler üstlenmesi nedeniyle Ädel'in (2006, s. 31-33) de belirttiği gibi karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Birinci çoğul kişi metinlerde iki temel işleve sahip olabilir. Bunlardan ilki, metnin yazarıyla okurunu bir araya getiren ve katılım belirleyicisi olarak işlev gören *kapsayıcı bizdir* (inclusive we). İkincisi ise iki alt kategoriye sahip olan *dışlayıcı bizdir* (exclusive we). *Dışlayıcı biz* kategorisinin altında birden çok metin yazarının bulunduğu ve yalnızca bu yazarlara gönderimde bulunan birinci çoğul kişi kullanımı için *ortak biz* (collective we) (üstsöylem açısından bakıldığında kendinden söz etme) ve tek bir yazarın kendisini birinci tekil kişiyle yansıtmaktan kaçınıp birinci çoğul kişiyi kullandığı *düzenleyici biz* (editorial we) (üstsöylem açısından bakıldığında kaçınma belirleyicisi) bulunmaktadır.

Tablo 6: Makale Özetlerinde Vurgulayıcılar

	Fen Bilimleri					Sosyal Bilimler					GE- NEL TOP
	BIY	FZK	KMY	MAT	TOP	DİL	FEL	PSI	TAR	TOP	
Üst- söylem Belir- leyicisi	222	88	96	54	460	196	282	249	840	1567	2027
%	49,43	44,46	52,25	50,42	49,05	56,74	62,45	61,72	56,86	58,52	56,07

Tablo 6 incelendiğinde makale özetlerinde toplam 2027 *vurgulayıcı*nın belirlendiği, bunların 460'ının FB, 1567'sinin SB alanındaki makale özetlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. FB altındaki alanlara yakından bakıldığında en sık *vurgulayıcı* kullanımının kimya makale özetlerinde (%52,25) olduğu görülmektedir. Bu özetleri sırasıyla matematik (%50,42), biyoloji (%49,43) ve fizik (%44,46) makale özetleri izlemektedir. Diğer taraftan SB makale özetleri *vurgulayıcı* kullanımı açısından incelendiğinde bu kategorinin en sık felsefe (%62,45) makale özetlerinde kullanıldığı, felsefeyi de sırasıyla psikoloji (%61,72), tarih (%56,86) ve dil bilimi (%56,74) özetlerinin izlediği anlaşılmaktadır.

FB ve SB makale özetlerinde *vurgulayıcı* kullanımıyla ilgili olarak aşağıda yer alan örnekler incelenebilir.

Örnek (5): [...] yöntemi kullanılarak sentezlenmiştir. (KMY 14)

Örnek (6): [...] bilinirler ve *sadece* on üç tanedir. (MAT 6)

Örnek (7): [...] kazanıp kazanamadığını anlamak *ancak* davranışlarının gözlenmesi ile [...] (PSI 8)

Örnek (8): [...] olması *son derece* dikkat çekicidir. (TAR 46)

Verilen örnekler incelendiğinde *vurgulayıcı* üstsöylem belirleyicisinin farklı dilsel birimlerle metnin yüzey yapısına yansıtıldığı görülmektedir. Buna göre örnek (5)'te yer alan “-miştir”, örnek (6) ve (8)'de görülen “-Dir” belirleyicileri ile yazarlar önermelerdeki bilginin kesinliğini ön plana çıkararak sunmaktadır. Bunun yanı sıra örnek (6)'daki “sadece” ve örnek (7)'deki “ancak” belirleyicileri de farklı dilsel birimler olmalarına karşın işlevleri açısından verilen bilgiye karşı oluşabilecek kuşkuları ortadan kaldıran, önermenin kesinliğini ön plana çıkaran üstsöylem belirleyicileridir.

Tablo 7: Makale Özetlerinde Tutum Belirleyicileri

	FB					SB					GE- NEL TOP
	BIY	FZK	KMY	MAT	TOP	DİL	FEL	PSI	TAR	TOP	
Üst- söylem Belir- leyicisi	24	10	19	2	55	36	73	30	309	448	503
%	5,34	5,05	10,34	1,86	5,86	10,42	16,16	7,43	20,91	16,73	13,91

Yazar(lar)ın önerme içeriğine karşı duygusal yaklaşımlarını yansıtan *tutum belirleyicilerinin* FB ve SB makale özetlerinde kullanımına yönelik olarak tablo 7 incelendiğinde FB'deki *tutum belirleyicilerinin* sayısının 55, SB'dekinin ise 448 olduğu görülmektedir. FB altında yer alan kimya özetleri (%10,34) diğer FB alanlarından daha sık *tutum belirleyicisi* kullanma yönünde bir eğilim sergilerken bu alanı biyoloji (%5,34), fizik (%5,05) ve matematik (%1,86) izlemektedir. SB'de ise en sık *tutum belirleyici* kullanımına sahip özetlerin tarih alanından (%20,91) olduğu, tarih özetlerini sırasıyla felsefe (%16,16), dil bilimi (%10,42) ve psikoloji (%7,43) özetlerinin izlediği söylenebilir.

Örnek (9): [...] *basit* bir şekilde gruplandırılan bu bitkiler, [...]. (BIY 8)

Örnek (10): [...] binom katsayıları kullanılmaksızın *kolaylıkla* hesaplanabilir. (FZK 13)

Örnek (11): [...] konusunda yaşanan *uzun* ve *karmaşık* süreci incelemekte [...] medeniyetinin *gizli kalmış* [...] oynadığı *anahtar rolü* ortaya [...]. (DİL 1)

Örnek (12): [...] *önemli* katkılarda bulunan *büyük* bir [...]. (FEL 13)

Yukarıdaki örneklerde FB ve SB makale özetlerinde bulguların *tutum belirleyicileri* görülmektedir. Örnek (9)'da yazar(lar)ın “basit” belirleyicisi ile önceki çalışmalara yönelik olumsuz tutumu, örnek (10)'da “kolaylıkla” belirleyicisiyle çalışmada elde edilen verilerin ilgili alan için sağladığı kolaylığı ve bunun önemini, örnek (11)'de “uzun”, “karmaşık”, “gizli kalmış” ve “anahtar rol” gibi belirleyicilerle zorluğu ve bu zorluk için ilgili alanın önemini, örnek (12)'de ise “önemli” ve “büyük” belirleyicileriyle Aritosteles'in alan için önemini gösterdiği söylenebilir.

Tablo 8: Makale Özetlerinde Kendinden Söz Etme

	FB					SB					GE- NEL TOP
	BIY	FZK	KMY	MAT	TOP	DIL	FEL	PSI	TAR	TOP	
Üstsöy- lem Belir- leyicisi	7	3	0	4	14	6	1	3	10	20	34
%	1,55	1,51	0,00	3,73	1,49	1,73	0,22	0,74	0,67	0,74	0,94

Yazar(lar)ın kendi(leri)ni açıkça metne yansıtmasına, başka bir deyişle kodlamasına hizmet eden *kendinden söz etme* belirleyicilerinin FB özetlerinde toplam 14, SB özetlerinde toplam 20 kez kullanıldığı bulgulanmıştır. FB makale özetleri incelendiğinde matematik (%0,73), biyoloji (%0,55) ve fizik (%0,51) özetlerinde yazar(lar)ın kendilerini metin içinde kodladıkları durumlarla karşılaşıldığı, buna karşın kimya alanındaki makale özetlerinde yazar(lar)ın *kendinden söz etme* belirleyicisi kullanmadıkları belirlenmiştir. SB özetlerinde ise en sık *kendinden söz etme* belirleyicisinin dil bilimi (%0,73) makale özetlerinde kullanıldığı, bu özetleri sırasıyla psikoloji (%0,74), tarih (%0,67) ve felsefe (%0,22) alanlarındaki özetlerin izlediği anlaşılmaktadır.

Örnek (13): Gözlemlerimizde TÜBİTAK Ulusal Gözlemevi'nde [...] kullanılmıştır. (FZK 12)

Örnek (14): Bu çalışmada [...] metrikleri vereceğiz. (MAT 6)

Örnek (15): [...] olarak etiketleyebileceğimiz repertuara [...] analiz yapmak istiyoruz. (PSI 5)

Örnek (16): [...] bilimsel yollara başvurulmasının *zannımızca* vakti gelmiştir. (TAR 57)

FB ve SB makale özetlerinde yazar(lar)ın kendini metne yansıtmasına yönelik olarak yukarıdaki örnekler incelendiğinde örnek (13)'te üç yazarlı bir makalenin özetinden alınan kesitte yazarların yaptıkları gözlemleri anlatırken bu gözlemleri yapanlar olarak kendilerini metinde açıkça kodladığı ve bunun için de “-(I)mIz” belirleyicisini kullandığı görülmektedir (ortak biz). Örnek (14)'te ise iki yazarlı bir makalenin özetinden alınan kesitte eylemin sonundaki birinci çoğul kişi eki doğrudan yazarlara gönderimde bulunan bir *kendinden söz etme* belirleyicisidir (ortak biz). Örnek (15)'te de örnek (14)'tekine benzer bir görünüm sergilenmektedir. İki yazarlı bu makale özetinde yazarlar sözü geçen çözümlemeyi yapanlar olanlar kendilerini metnin içine dâhil etmektedirler (ortak biz). Örnek (16)'da ise iki yazarlı bir tarih makale özeti

görülmekte ve özetle yazarların kendilerini “zannımızca” belirleyicisi ile metinde açıkça kodladıkları anlaşılmaktadır (ortak biz).

Tablo 9: Makale Özetlerinde Katılım Belirleyicileri

	FB					SB					GENEL TOP
	BIY	FZK	KMY	MAT	TOP	DİL	FEL	PSI	TAR	TOP	
Üstsöylem Belirleyicisi	22	0	0	3	25	7	28	3	31	69	94
%	4,89	0,00	0,00	2,80	2,66	2,02	6,20	0,74	2,09	2,57	2,60

AOEÜ boyutunun son kategorisi yazarların okurla açık bir ilişki içine girmesine, onları söylem katılımcısı olarak metne dâhil etmesine gönderimde bulunan *katılım belirleyicilerinin* FB ve SB makale özetlerindeki görünümü için Tablo 9 incelenebilir. Toplam 94 olarak bulgulan *katılım belirleyicilerinin* 25’i FB, 69’u ise SB makale özetlerinde saptanmıştır. FB altında biyoloji (%4,89) en sık *katılım belirleyicisi* kullanımına sahipken onu matematik (%2,80) alanındaki makale özetleri izlemektedir. Buna karşın fizik ve kimya makale özetlerinde *katılım belirleyicisi* kullanımıyla karşılaşmamıştır. Diğer taraftan SB’ye bakıldığında *katılım belirleyicisi* kullanımı açısından en yoğun alan felsefedir (%6,20). Felsefeyi tarih (%2,09), dil bilimi (%2,02) ve psikoloji (%0,74) makale özetleri izlemektedir.

Örnek (17): [...] günlük yaşamımızda da yaygın olarak [...]. (BIY 18)

Örnek (18): [...] şehirlerimizimizin birinci [...] nüfusumuzun yarıdan fazlasının [...]. (MAT 4)

Örnek (19): [...] taslağını görmemizde anahtar [...]. (FEL 33)

Örnek (20): [...] Adıyaman ilimizi, Nizip’ten Islahiye’nin [...]. (TAR 59)

Katılım belirleyicileri ile ilgili olarak yukarıdaki örneklere bakıldığında *kendinden söz etme* belirleyicisiyle aynı dilsel birimler olduğu görülmektedir. Ancak bu birimlerin işlevleri *kendinden söz etme* üstsöylem belirleyicilerinden farklıdır. Örnek (17), (18), (19) ve (20)’de “-(I)mIz” belirleyicileri okuru tartışmanın içine çeken, onları söylem katılımcısı olarak metne dâhil eden, yazar ve okuru birleştiren, başka bir ifadeyle kapsayan ve alan yazında *kapsayıcı biz* (inclusive we) olarak tanımlanan *katılım belirleyicisidir*.

FB’nin alt alanlarındaki makale özetlerinde uygulanan AOEÜ belirleyicilerinin dağılımı için tablo 10; SB’nin alt alanları için Tablo 11 incelenebilir.

Tablo 10: FB Makale Özetlerinde AOEÜ

	AOEÜ											
	Kaç.	%	Vur.	%	Tut. Bel.	%	Ken. Söz.	%	Kat. Bel.	%	Toplam	%
BIY	46	10,24	222	49,43	24	5,34	7	1,55	22	4,89	321	71,47
FZK	19	9,60	88	44,46	10	5,05	3	1,51	0	0,00	120	60,63
KMY	10	5,44	96	52,25	19	10,34	0	0,00	0	0,00	125	68,04
MAT	18	16,80	54	50,42	2	1,86	4	3,73	3	2,80	81	75,63
TOP-LAM	93	9,91	460	49,05	55	5,86	14	1,49	25	2,66	647	68,99

FB'nin alt alanlarındaki makale özetlerinde uygulanan AOEÜ belirleyicilerinin gösterildiği tablo incelendiğinde en sık üstsöylem belirleyicisi barındıran alanın matematik (%75,63) olduğu, bu alanı sırasıyla biyoloji (%71,47), kimya (%60,63) ve fizik (%60,63) alanındaki özetlerin izlediği anlaşılmaktadır. FB'nin dört alanındaki makale özetlerinde en sık kullanılan belirleyici *vurgulayıcılar* olurken en az kullanılanlar fizik, kimya ve matematik alanlarında *katılım belirleyicisi*, biyolojide ise *kendinden söz etme* belirleyicisidir. Bu alt alanların makale özetlerinde en yoğun kullanıma sahip AOEÜ belirleyicisi konusunda koşut bir görünüm sergilendiği, ancak diğer kategorilerin kullanımında (hem kullanım sıklığı hem de kullanım öncelikleme konusunda) birbirlerinden farklı görümlere sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 11: SB Makale Özetlerinde AOEÜ

	AOEÜ											
	Kaç.	%	Vur.	%	Tut. Bel.	%	Ken. Söz.	%	Kat. Bel.	%	Toplam	%
DİL	57	16,50	196	56,74	36	10,42	6	1,73	7	2,02	302	87,43
FEL	93	20,59	282	62,45	73	16,16	1	0,22	28	6,20	477	105,64
PSI	31	7,68	249	61,72	30	7,43	3	0,74	3	0,74	316	78,33
TAR	221	14,96	840	56,86	309	20,91	10	0,67	31	2,09	1411	95,52
TOP-LAM	402	15,01	1567	58,52	448	16,73	20	0,74	69	2,57	2506	93,59

SB'nin alt alanlarındaki makale özetlerinde yeğlenen AOEÜ belirleyicilerinin gösterildiği Tablo 11 incelendiğinde en sık üstsöylem belirleyicisi barındıran alanın felsefe (%105,64) olduğu, bu alanı sırasıyla tarih (%95,52), dil bilimi (%87,43) ve psikoloji (%78,33) alanındaki özetlerin izlediği anlaşılmaktadır. SB'nin dört alanındaki makale özetlerinde en sık kullanılan belirleyici *vurgulayıcılar* olurken en az kullanılanlar *kendinden söz etme* belirleyicisidir. SB'nin altında yer alan bu alanların makale özetlerinde en sık *vurgulayıcıların* kullanılması alanlar arasında bir koşutluğu, diğer kategorile-

rin kullanımında farklı yönelimler sergilemeleri (kullanım sıklığı ve kullanım öncelikle konusunda) birbirlerinden farklılaştıklarını göstermektedir.

Sonuç

FB ve SB makale özetlerinde kullanılan AOEÜ belirleyicilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada ilgili alanların altındaki sekiz alandan seçilen özet metinleri hem alt alanlar çerçevesinde hem de genel olarak FB ve SB çerçevesinde Hyland'ın (2005) üstsöylem modelindeki AOEÜ sınıflandırması temel alınarak incelenmiş ve karşılaştırılmıştır.

Çalışmada incelenen veri tabanından ortaya çıkan bulgulara göre FB ve SB özetlerinde AOEÜ belirleyicilerinin tüm alt kategorilerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Her iki alandaki özetlerde *vurgulayıcıların* en sık kullanılan üst-söylem belirleyicileri olduğu ortaya çıkmıştır. Alan yazında bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde Garcia-Calvo'nun (2002) FB alanındaki İspanyolca, Gillaerts & Van de Velde'nin (2010) ve Khedri, Chan ve Helen'in (2015) SB'de İngilizce, Wei ve Duan'ın (2019) FB'deki Çince, Mansouri, Najafabadi ve Boroujeni'nin (2016) ise İngilizce ve Farsça makale özetlerinde kullanım sıklığı en yüksek olan AOEÜ belirleyicisinin *vurgulayıcılar* kategorisine ait olduğu görülmektedir. Yukarıda verilen araştırmalardan ortaya çıkanlar ile bu incelemenin bulguları bir arada düşünüldüğünde Türkçe SB ve FB makale özetlerinde kullanım sıklığı en yüksek olan belirleyicilerin İngilizce, İspanyolca, Çince, Farsça gibi dillerde yazılan makale özetlerinde kullanılan belirleyicilerle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, özet metinlerinde en yoğun kullanılan AOEÜ belirleyicisinin *vurgulayıcılar* olması dillerden bağımsız olarak, başka bir deyişle diller üstü bir görünüm ortaya koyarak metin türü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Araştırma süreci ve araştırmanın raporlaştırılması, başka bir deyişle makalenin temel bölümleri bittikten sonra oluşturulan makale özetinde yazarlar çalışmayla ilgili görüşlerini daha kesin bir dil ile ifade etmektedir. Bu işlevdeki belirleyicilerin sıklıkla kullanılması, makalenin tamamının okunması yönünde bir ikna amacı güden özet metinlerinde olası okurlara çalışmayla ilgili daha net bir bilgi sağlamaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan bir başka sonuç, FB ve SB alanlardaki makalelerin özetlerinde kullanım sıklığı en düşük olan AOEÜ belirleyicilerinin yazarların kendilerine gönderimde buldukları *kendinden söz etme* ve yazarların açıkça alıcılara gönderimde buldukları *katılım belirleyicileri* olmasıdır. Alan yazındaki araştırmaların sonuçlarına bakıldığında İngilizce ve Farsça özetlerin karşılaştırıldığı çalışmada katılım belirleyicisinin bulgulanmadığı, kendinden söz etmenin ise kullanım sıklığının oldukça az olduğu (Mansouri, Najafabadi & Boroujeni, 2016), İspanyolca özet metinlerinde katılım belirleyicisi kullanımının düşük olduğu (Garcia-Calvo, 2002), Çince FB özetlerinde

benzer biçimde katılım belirleyicisinin kullanılmadığı (Wei & Duan, 2019) görülmektedir. Alan yazındaki araştırmalarla bu çalışma karşılaştırıldığında Türkçe SB ve FB özetleri için de koşut bir görünümde söz edilebilir. Bu çalışmanın veri tabanında yer alan özet metinlerinde bu iki belirleyicinin diğer kategorilerden daha az kullanılmasının temel nedeninin dergilerin yazım kuralları arasında bulunan özet metinlerinin sözcük sınırlandırmasıyla ilgili yönergeleri olabilir. Başka bir deyişle sözcük sınırlamasından kaynaklı yer kısıtlılığı nedeniyle makale yazarlarının var olan bu kısıtlı alanı diğer üstsöylem stratejileri için kullandıkları, daha doğrusu vurgulayıcı, kaçınma ve tutum belirleyicilerini önceledikleri düşünülebilir. Hyland'ın (2005, 2008a, 2008b), Wang ve Zhang'ın (2016) ve yukarıdaki adı geçen diğer araştırmacıların alanlar arasında üstsöylem kullanımını farklı veri tabanlarında karşılaştırdıkları araştırmalarında en yoğun ve en az yoğunluktaki belirleyicilerinin Türkçe FB ve SB özetleriyle benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Buna karşın Wei ve Duan (2019), incelemelerinde Çince özetlerde kendinden söz etme belirleyicisinin oldukça yüksek bir sıklıkta kullanıldığını ortaya çıkarmışlardır. Bu durum, Türkçe makalelerin özetleriyle farklılık göstermektedir. İlgili çalışmadaki bulguların hem bu çalışmayla hem de yukarıda belirtilen diğer çalışmalarla karşıtlık sergilemesi üstsöylem kullanımında kültürel farklılıkların bir değişke olduğu savını destekler görünmektedir. Buna göre kültürel farklılıkların üstsöylem kullanım eğilimlerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Araştırmada bulguların bir diğer durum ise SB özetlerinde FB'dekinden daha yoğun üstsöylem belirleyicisinin kullanıldığıdır. Alan yazındaki araştırmalarda SB'deki makalelerin üstsöylem açısından FB makalelerinden daha yoğun bir kullanıma sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır (Abdi, 2002; Hyland, 2011, Wang & Zhang, 2016). SB ve FB karşılaştırıldığında SB'de soyutluğun ve yorumlama eğiliminin ön planda olduğu söylenebilir (Hyland, 2007). Dolayısıyla alıcılar için tutarlı ve kabul edilebilir bir metin oluşturma konusunda SB alanındaki yazarlar üstsöylem stratejilerini daha yoğun biçimde uygulamaya yönelik bir eğilime sahiptir. Alan yazındaki araştırmalar ve bu çalışmada incelenen veri tabanında yer alan makale özetleri birlikte düşünüldüğünde bir koşutluk ilişkisinden söz edilebilir.

Yapılan incelemede FB ve SB makale özetleri arasında üstsöylem kullanımı ve kullanım sıklığına yönelik saptanan farklılıkların yanı sıra hem FB'nin hem de SB'nin alt alanları içinde de üstsöylem kullanım sıklığı ve tercihleri konusunda farklılıklar belirlenmiştir. FB altındaki kimya özetlerinde kendinden söz etme belirleyicileri bulgulanmazken diğer üç alanda bu belirleyiciler kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kimya ve fizik alanındaki özetlerde üstsöylem kategorilerinden katılım belirleyicilerinin kullanılmadığı saptanmıştır. SB özetlerine bakıldığında ise psikoloji ve dil bilimi alanlarının yazarın tutumunu

yansıtan belirleyiciler konusunda tarih ve felsefeden farklılaştığı, felsefenin olası alıcıları metne dâhil etme yönünde diğer SB alanlarından daha yoğun bir çaba içinde olduğu ve dolayısıyla katılımı daha yoğun kullandığı belirlenmiştir. Hyland (2005) FB ve SB alanlarında üretilen makaleleri karşılaştırdığı araştırmasında üstsöylemsel tercihler açısından alt alanlar arasında karşıtlıklar bulunduğunu belirlemiştir. Buna koşut olarak Feng (2014) de SB makalelerinde AOEÜ belirleyicilerinin kullanımında hem sıklık hem de inceleme konusunda farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir. Disiplinler arası farklar kuramsal yapıda, kullanılan araştırma yöntemlerinde, inceleme nesnesine bakışta, ilgilenilen konularda ortaya çıkar ve bu farklılaşma dilsel seçimlerle de metinlere yansır (Hyland, 2011; Mittelstraß, Trabandt & Fröhlicher, 2016). İnceleme nesnesine yaklaşımda ve topluluk beklentilerinde birtakım farklılıklar bulunması üstsöylem kullanımında da ortaya çıkmaktadır. Alt alanlar arasında üstsöylem belirleyicilerinin kullanımında farklılıkların bulunduğu yönündeki araştırmalara benzer biçimde Türkçe FB ve SB özetlerinde de koşut bir görünüm belirlenmiştir.

Sonuç olarak, Türkçe bilimsel makale özetlerinde üstsöylem kullanımının araştırıldığı bu çalışmanın bulgularına göre SB ve FB makale özetlerinde AOEÜ belirleyicilerinin sıklıkla kullanıldığı, SB'nin FB ile karşılaştırıldığında daha fazla üstsöylem belirleyicisi kullanma eğiliminde olduğu, bunun nedenleri arasında alanların inceleme nesnesine bakış ve okurlarını etkileme biçimlerinin farklı olmasının sayılabileceği, FB ve SB altındaki alanlar arasında da üstsöylem kullanımı açısından farklılıkların olduğu saptanmıştır. Çalışmanın bulguları genel olarak değerlendirildiğinde bilimsel alanlardaki (hem FB ve SB hem de bu alanların alt alanları) üreticilerin alıcılarını yönlendirmede üstsöylem bağlamında en sık ve en az sıklıkta uygulanan belirleyiciler bağlamında birbirlerine yakın yollar yeğlediği, ancak diğer kategorilerde üreticilerin farklı seçimleri olduğu ve bu seçimleri farklı sıklıklarda kullanma eğilimleri bulunduğu, FB ve SB'deki araştırmacıların metinleştirmede Uzun'un (2006, s. 34) vurguladığı gibi özellikle söylem topluluğu üyelerinin belirli normlar bağlamında ortak bir bilimsel kültüre (başka bir deyişle kendi kültürlerinin yanında ikincil bir kültüre) sahip oldukları savının incelenen metinlerde de ortaya çıktığı, ancak diğer üstsöylem kategorilerinin kullanımı ve kullanım sıklığında farklılık ortaya çıkmasının da Busch-Lauer'in (2012) vurguladığı üretim sürecinde disiplinlere özgü olma durumunun dilsel seçimlerde farklılaşmaları da ortaya çıkardığı, bu nedenle de FB ve SB'deki araştırmacıların hatta alt alanlardaki araştırmacıların birbirinden farklı (akademik) kimliklere sahip olduğu, FB ve SB'deki araştırmacılardan farklı beklentilerin bulunduğu görüşü bu araştırmayla desteklenmiştir.

FB ve SB'deki özetlerin AOEÜ belirleyicileri bağlamında incelendiği bu çalışmanın sonunda bundan sonraki araştırmalar için aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Bu araştırma yalnızca sekiz alandaki makale özetlerinin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda hem SB'den hem de FB'den daha fazla alt alandan oluşan bir veri tabanının incelenmesi alanlardaki üst-söylem özelliklerinin daha net ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Böylece alanlarla ilgili daha genel bir görünüm ortaya çıkabilir.

- Makalenin tamamına yönelik bir tanıtım işlevi gören ve olası okurları bu metni okuması yönünde ikna etme sürecinin temel bileşenlerinden biri olan makale özetleri süreç içinde giderek daha az bir sözcüksel alana sahip olmaktadır. Öyle ki makale özetleri (dergilerin yazım yönergeleri çerçevesinde) giderek kısalmaktadır. Dolayısıyla daha kısıtlı bir alanda bu iletişimsel işlevi gerçekleştirmek durumunda olan makale özetleriyle ilgili çalışmaların artması, bu metinlerin söz bilimsel ve üstsöylemsel özelliklerini ortaya çıkarmada daha yararlı olacak ve hem araştırmacılara makale özeti oluşturmada bir görünüm sunacak hem de ilgili alanların söylem topluluklarının beklentilerini ortaya koymada önemli bir sonuç ortaya çıkaracaktır.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yazar Katkıları Ekin Şen: Çalışmanın tasarlanması, veri toplanması, veri çözümlemesi, makalenin yazımı, makalenin gönderimi ve düzeltme. **Kamil İşeri:** Çalışmanın tasarlanması, veri çözümlemesi, makalenin yazımı, makale düzeltmesi.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Author Contributions Ekin Şen: Conceiving the study, data collection, data analysis, writing up, submission and revision. **Kamil İşeri:** Conceiving the study, data analysis, writing up, revision.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors declare no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Abdi, R. (2002). Interpersonal metadiscourse: An indicator of interaction and identity. *Discourse Studies*, 4(2), 139-145.
- Ädel, A. (2006). *Metadiscourse in L1 and L2 English*. John Benjamins.
- Bayyurt, Y. (2017). Üstsöylem ve kültür etkileşimi. N. Kansu Yetkiner ve M. Şahin (Ed.), *Dilbilim çeviribilim yazıları* içinde (s. 14-24). Anı Yayıncılık.
- Bayyurt, Y. ve Akbaş, E. (2014). Akademik metinlerde kaçınma ve vurgulayıcı ifadelerin lisansüstü öğrenciler tarafından algılanması ve kullanılması. S. N. Büyükkantarcioglu, I. Özyıldırım, E. Yarar ve E. Yağlı (Ed.), 27. *Ulusal Dilbilim Kurultayı bildirileri* içinde (s. 72-79). Hacettepe Üniversitesi.
- Busch-Lauer, I. (2012). Abstracts-eine facettenreiche Textsorte der Wissenschaft. *Linguistik Online*, 52(2), 5-22.
- Crismore, A. (1983). *Metadiscourse: What is it and how is it used in school and non-school social science Texts*. University of Illinois.
- Crismore, A., Markkanen, R., & Steffensen, M. S. (1993). Metadiscourse in persuasive writing: A study of texts written by American and Finnish university students. *Written Communication*, 10(1), 39-71.
- Dağ-Tarcan, Ö. (2019). *Sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe bilimsel metinlerde kullanılan üstsöylem belirleyicileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feng, C. (2014). *Metadiscourse in research articles: A comparative study across disciplines and research paradigms*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nanyang Singapur: Nanyang Technological University National Institute of Education.
- Garcia-Calvo, J. (2002). Use of metadiscourse in research article abstracts for scientific events. *Revista Letras Curitiba*, 57, 195-209.
- Gillaerts, P., & Van de Velde, F. (2010). Interactional metadiscourse in research article abstracts. *Journal of English for Academic Purposes*, 9, 128-139.
- Hatipoğlu, Ç. ve Algi, S. (2017). Contextual and pragmatic functions of modal epistemic hedges in argumentative paragraphs in Turkish. Ç. Hatipoğlu, E. Akbaş ve Y. Bayyurt (Ed.), *Metadiscourse in written genres: Uncovering textual and interactional aspects of texts* içinde (s. 85-108). Peter Lang.
- Huber, E. ve Uzun, L. (2001). Metin türü ve yazma edimi ilişkisi: Bilimsel metin yazma edimi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 12, 9-35.
- Huemer, B., Rheindorf, M. & Gruber, H. (2012). *Abstract, Exposé und Förderant-rag*. Böhlau Verlag.
- Hyland, K. (1998a). Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Journal of Pragmatics*, 30, 437-455.
- Hyland, K. (1998b). *Hedging in scientific research articles*. Jon Benjamins.
- Hyland, K. (2005). *Metadiscourse. Exploring interaction in writing*. Continuum.
- Hyland, K. (2007). Applying a gloss: Exemplifying and reformulating in academic discourse. *Applied Linguistics*, 28(2), 266-285.

- Hyland, K. (2008a). Persuasion, interaction and the construction of knowledge: Representing self and others in research writing. *International Journal of English Studies*, 8(2), 1-23.
- Hyland, K. (2008b). Disciplinary voices. Interactions in research writing. *English Text Construction*, 1(1), 5-22.
- Hyland, K. (2011). Academic discourse. K. Hyland ve B. Paltridge (Ed.), *The continuum companion to discourse analysis* içinde (s. 171-184). Continuum.
- Hyland, K. (2012). Undergraduate understandings: Stance and voice in final year reports. K. Hyland ve C. Sancho Guinda (Ed.), *Stance and voice in written academic genres* içinde (s. 134-150). Palgrave Macmillan.
- Hyland, K. (2014). Disciplinary discourse: Writer stance in research article. C. N. Candlin ve K. Hyland (Ed.), *Writing: Texts, processes and practices* içinde (s. 99-121). Routledge.
- Hyland, K. (2017). Metadiscourse: What is it and where is it going? *Journal of Pragmatics*, 111, 16-29.
- Hyland, K., & Tse, P. (2004). Metadiscourse in academic writing: A reappraisal. *Applied Linguistics*, 25(2), 156-177.
- Jiang, F. K. ve Hyland, K. (2017). Metadiscursive nouns: Interaction and cohesion in abstract moves. *English for Specific Purposes*, 46, 1-14.
- Kan, M. O. (2016). The Use of interactional metadiscourse: A comparison of articles on Turkish education and literature. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 16(5), 1639-1648.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (31. Baskı). Nobel.
- Khedri, M., Chan, S.H., & Helen, T. (2015). Interpersonal-driven features in research article abstracts: Cross-disciplinary metadiscourse perspective. *Social Sciences and Humanities*, 23(2), 303-314.
- Mansouri, S., Najafabadi, M. M., & Boroujeni, S.S. (2016). Metadiscourse in research article abstracts: A cross lingual and disciplinary investigation. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 3(4), 296-307.
- Martin-Martin, P. (2003). A genre analysis of English and Spanish research paper abstracts in experimental social sciences. *English for Specific Purposes*, 22, 25-43.
- Mittelstraß, J., Trabant, J., & Fröhlicher, P. (2016). *Wissenschaftssprache: Ein Plädoyer für Mehrsprachigkeit in der Wissenschaft*. Metzler Verlag.
- Swales, J. M. (1993). *Genre analysis: English in academic and research settings* (3. Baskı). Cambridge University Press.
- Swales, J. M., & Feak, C. B. (1994). *Academic writing for graduate students: Essential tasks and skills*. The University of Michigan Press.
- Şen, E. (2019). *Bilimsel makale özetlerinde üstsöylem belirleyicilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şen, E. (2020). Makale özetlerinde “ben” ve “biz”: Bir üstsöylem çözümlemesi. *International Journal of Language Academy*, 8(1), 62-72. DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/ijla.39695>
- Şen, E. (2021). Üstsöylem: Tanım, modeller, çözümlemeler çerçevesinde bir değerlendirme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8, 275-299. DOI No: <http://dx.doi.org/10.46250/kulturder.863659>
- Uluçam-Wegmann, A. I. (2018). Birinci ve ikinci dilde metin türüne özgü yazma: Benzerlikler, farklılıklar ve etkileşimler. N. E. Uzun ve B. Ü. Bozkurt (Ed.), *Türkçenin Eğitimi-Öğretiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar-10* içinde (s. 37-74). Okan Üniversitesi.
- Uluçay, Ç. ve Hatipoğlu, Ç. (2017). Causal markers in Turkish cause paragraphs. Ç. Hatipoğlu, E. Akbaş ve Y. Bayyurt (Ed.), *Metadiscourse in written genres: Uncovering textual and interactional aspects of texts* içinde (s. 223-249). Peter Lang.
- Uzun, L. (2001). Bilimsel metne özgü önbiçimlenişler ve bilimsel metin yazma edimi. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 197-204.
- Uzun, L. (2002). Dilbilim alanında Türkçe yazılan araştırma yazılarında metin dünyasına ilişkin düzenlemeler. L. Uzun ve E. Huber (Ed.), *Türkçede bilgi yapısı ve bilimsel metinler* içinde (s. 203-224). Die Blaue Eule.
- Uzun, L. (2006). Bilimsel söylem ve özellikleri. K. Karakütük (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık 1. Ulusal Kurultay bildirileri* içinde (s. 133-140). <http://uvt.ulakbim.gov.tr/sbvt/kurultay1.pdf> (Son Erişim: 28.01.2018)
- Uzun, L. (2010). Öznelliğin Dilsel Kodlanması: Öğrenci Anlatılarında Bir Öznellik Sunumu Çözümlemesi. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 91-107.
- Vande Kopple, W. J. (1985). Some exploratory discourse on metadiscourse. *College Composition and Communication*, 36(1), 82-93.
- Wang, L., & Zhang, Y. (2016). An analysis of metadiscourse in the abstracts of English academic papers. *Global Journal of Human-Social Sciences: G Linguistics and Education*, 16(9), 8-16.
- Wei, J., & Duan, J. (2019). A comparative study of metadiscoursal features in English research article abstracts in hard disciplines. *Arab Journal of Applied Linguistics*, 4(1), 1-37.
- Yarar, E. (2000). Akademik söylemde belirteçlerin belirsizlik ve olasılık işlevleri. *Dilbilim ve Uygulamaları*, 1, 125-138.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Zeyrek, D. (2002). Psikoloji makalelerinde üstsöylem belirleyicileri. L. Uzun ve E. Huber (Ed.), *Türkçede bilgi yapısı ve bilimsel metinler* içinde (s. 225-242). Die Blaue Eule.

Extended Summary

Academic communication is a social act that supports information production in various fields. Researchers need to organize the information they present and present the text in a way that makes it meaningful for readers. By doing this, they use discursive features agreed upon within the discourse community. The concept of discourse community determines the presuppositions for the text genre and is reflected in the construction of the text, especially in metadiscourse.

Metadiscourse is the linguistic features that enable the discourse to be presented as a coherent text, reflects the personality and reliability of the writer, does not contribute to the propositional content of texts, but helps the recipient to interpret and evaluate the information. It helps the writer to participate in the discourse, to guide the reader explicitly or implicitly, to show the reader how to understand the discourse, to organize, interpret and evaluate what is being said. The writers use these arrangements for purposes such as facilitating communication, supporting his/her own position, and establishing a relationship with the reader. Within this scope, metadiscourse is one of the main concepts involved in clarifying the relationship between the writer, the text's message and the reader.

There are many classification (Vande Kopple, 1985, Crismore, Markkannen & Steffensen, 1993, Hyland, 1998a, Hyland, 2005 etc.) in the metadiscourse literature. In this research, the metadiscourse classification developed by Hyland & Tse (2004) and by Hyland (2005) and the interactional category under this model were used.

In Hyland's (2005) model, *hedges* are linguistic units that soften the certainty of the asserted information and show how the reader should understand, evaluate and react to the information, show that the writer also knows that there are (or can be) different possibilities; *boosters* are linguistic units that increase the strength of the proposition, showing the author's absolute dependence to the proposition, the prevention of different opinions. *Attitude markers* are linguistic units that fulfill the author's emotional attitude towards the content of the proposition, towards its reliability, truthfulness, acceptance, surprise, necessity, consensus, importance, etc. *Self-mention* are linguistic units in which the author communicates with the reader, explicitly encoding himself/herself in the text, such as first-person singular or first-person plural pronouns and possessive pronouns. *Engagement markers* are linguistic units that the author addresses the reader, uses to engage her or his attention or to include her or his in the text as a discourse participant. The devices with the abovementioned features can be reflected on the surface structure of the text with different linguistic units such as verb, determiner, adjective, modal, noun etc. In addition, the same linguistic unit can also assume different metadiscursive functions within the context. From this perspective, the following points can be considered: both words belonging to different classes, multiword units or grammatical categories can be classified as metadiscourse markers and a linguistic unit can fulfill different metadiscursive functions in different contexts.

The main communicative purpose of research article abstracts, which are short, concentrated, referring to another text, which should reflect the expectations of the

discourse community, which give the reader an idea of whether the whole text is worth reading or not, and which try to persuade the reader to read the article, in other words, the whole article. In accordance with this purpose, authors try to structure their abstracts in the best possible form, taking into account the expectations of the discourse community, and to increase the likelihood of being found among many other studies. One of the strategies used to fulfill this persuasive purpose in abstracts is the use of metadiscourse, which is one of the main features of academic discourse. In this research, it was revealed which of the interactional metadiscourse markers writers tend to use in research article abstract.

The aim of this research is to analyze the interactional metadiscourse markers in the research article abstracts of hard sciences and soft sciences. In this context, the research questions of this research are as follows:

1. Which of the interactional metadiscourse markers are used in hard sciences and soft sciences research article abstracts?
2. Is there any variation in the use of interactional dimensions of metadiscourse classification in hard sciences and soft sciences research article abstracts?
3. Is there any variation in the use of dimensions of metadiscourse classification in the subdisciplines of hard sciences and soft sciences?

The research article abstracts in the database were selected from Turkish abstracts of Turkish research articles and published in refereed journals in Dergipark between 01/01/2013–31/12/2017. While creating the database of the study, a total of eight fields, four from hard sciences, four from soft sciences, were selected in order to determine the parallel and different features between disciplines and their subdisciplines. The database consisting of abstracts of articles written in the subdisciplines of biology, physics, chemistry, mathematics from hard sciences and linguistics, philosophy, psychology and history from soft sciences was created. The database consists of 289 article abstracts and 36152 words. The research article abstracts in the database were analyzed and compared based on the interactional categories of metadiscourse in Hyland's (2005) model.

According to the data obtained in the research, it was determined that the most frequently interactional metadiscourse segment in the abstracts of hard sciences and soft sciences is the boosters. In addition, it was determined that the least encountered interactional metadiscourse markers were engagement and self-mention markers, abstracts of soft sciences contain more metadiscourse markers than those in hard sciences and there are variations in the frequency and tendency of metadiscourse usage within the subfields of both hard sciences and soft sciences. According to the findings of the research, it was determined that the fields (hard sciences, soft sciences and subfields of these disciplines) have similar functions within the framework of the most frequently and least frequently markers to direct their readers, but they have different linguistic mechanisms in other categories of metadiscourse and use these mechanisms at different frequencies from each other.

AN ASSESSMENT OF LANGUAGE DOMINANCE AMONG TURKISH-ENGLISH BILINGUALS: THE CASE OF THE AHISKA TURKS IN THE US

Erol SAKALLI*

Abstract

Today living in ten different countries, the Ahıska Turks have had to leave their lands and immigrate to different places. As a consequence of these migrations they did compulsorily or sometimes voluntarily as in the case of their migration to the US, they have encountered different cultures and languages/dialects. Some of the Ahıska Turks, today, live in the US. Since they have been living in the US for more than a decade, they have adjusted to the way of life in the US culturally and linguistically alike. Thanks to their previous experiences, they have learned English and become bilingual/multilingual. The aim of this study was to measure the language dominance among the Ahıska Turks. 125 Ahıska Turks ($n_{female} = 42$ and $n_{male} = 83$), living in the United States of America, Ohio, consisted of the sample of the survey. The Bilingual Language Profile was employed to measure the language dominance and the SPSS was used to analyze the data obtained. According to the findings, the level of education, employment, age, language use, language proficiency, and language attitude of the participants were significant for the dominant language. The results were discussed within the framework of the existing literature on language dominance and suggestions for the Ahıska Turks living in the United States of America were put forward.

Keywords: Bilingualism, language dominance, bilingual language profile, Ahıska Turks, linguistic integration.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erol.sakalli@usak.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-9596-4686>.

TÜRKÇE İNGİLİZCE İKİ DİLLİLER ARASINDA BASKIN DİL İNCELEMESİ: ABD'DEKİ AHISKA TÜRKLERİNİN DURUMU

Özet

Günümüzde on farklı ülkede yaşamlarını devam ettiren Ahıska Türkleri, tarihte yaşanan çeşitli olaylar sebebiyle çeşitli zamanlarda yaşadıkları toprakları terk etmek ve yeni yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu kimi zaman zorunlu, kimi zaman da gönüllü göçler neticesinde de doğal olarak farklı kültürlerle ve farklı dil/lehçelerle karşılaşmışlardır. Farklı kültür ve dil/lehçelere uyum sağlamak zorunda kalan Ahıska Türklerinin bir kısmı ise bugün ABD'de yaşamaktadırlar. On yılı aşkın bir zamandır ABD'de yaşayan Ahıska Türkleri, burada da hem kültürel hem de dilsel olarak yaşama uyum sağlamışlardır. Daha önceki deneyimleri ile zaten birden fazla dile ya da lehçeye hâkim olan Ahıska Türkleri burada da İngilizce öğrenmişler iki dilli/ çok dilli olmuşlardır. Bu çalışmanın amacı ABD'de yaşayan Ahıska Türkleri arasında baskın iki dillilik düzeylerini ölçmektir. Amerika Birleşik Devletleri, Ohio eyaletinde yaşayan 125 Ahıska Türk'ü (*nkadin* = 42 ve *nerkek* = 83) bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmada verileri elde etmek için İki Dillilik Dil Profili ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiş ve bulgulara göre eğitim düzeyi, çalışma durumu, yaş, dil kullanımı, dil becerisi ve dil tutumlarının baskın dil konusunda istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar iki dillilik, çok dillilik, baskın dil üzerine mevcut alan yazını çerçevesinde tartışılmış ve Ahıska Türkleri için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İki dillilik, baskın dil, iki dillilik dil profili, Ahıska Türkleri, dilsel uyum.

The Ahıska Turks are named after the region they used to live in, Ahıska. The Ahıska region, in the borders of present-day Georgia, was a part of the Ottoman Empire until 1829, when it was taken over by Russia. The Ahıska Turks lived in Ahıska until 1944; however, with the order of Stalin, the Ahıska Turks were deported to Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Stalin aimed to cleanse the Turkish border of the USSR from the Turks (Khazanov 1992, p. 3). The soldiers “forcibly removed approximately one hundred thousand Muslims from the Meskhetian region, confiscating their belongings and placing them on cattle cars destined for the Soviet republics of Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan” (Sverdlov 2006, p. 1834).

Deported to these countries, the Ahıska Turks were able to adjust to the conditions in Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan and they were able to lead good lives. In 1989, however, the events, a pogrom against the Ahıska

Turks, in the Fergana Valley of Uzbekistan forced the Ahıska Turks to leave the country, which meant the second migration in their history. The pogrom caused the death of hundreds of Turks and some 17,000 Ahıska Turks were evacuated to Russia. After these events, most of the Ahıska Turks left Uzbekistan for Azerbaijan and other parts of the Soviet Union (Ranard, 2006, p. 8).

The tragedy of the Ahıska Turks was not over yet, especially for those who settled in the Krasnodar Krai region of Russia. The local authorities did not recognize the Ahıska Turks and they were not given citizenship, residential or work permit, which deprived the Ahıska Turks of the most humanitarian and essential needs such as access to education, health services, etc. (Ranard, 2006; Koriouchkin 2009; Kolukırık 2011; Sakallı 2016; Kurt and Açıkgöz 2017). The *Proposed Refugee Admissions for FY 2004 - Report to the Congress* included the Ahıska Turks living in Krasnodar Krai among those who were to be allowed entry to the US in FY 2004 (state.gov). Today approximately 12,000 Ahıska Turks live in over 30 states in the US.

It is obvious that the Ahıska Turks, who have been living in the US for more than a decade, have adapted to the way of life in the US linguistically, culturally, and socially. Their native language, Turkish, is a part of their identity for the Ahıska Turks. They are well aware that thanks to their language, they have not been assimilated all through the tragedies back in the former Soviet Union and Russia alike. Therefore, their language and culture are very important to them. On the other hand, the Ahıska Turks have learned to adjust to new linguistic and cultural environments, which has led to some changes in their customs and traditions (Sakallı and Özcan 2016, p. 236). One aspect of their adaptation to the US is that they have learned English and become bilingual. Preferring to use Turkish among themselves, the Ahıska Turks are able to use English in their everyday lives, at school, at work, and with American friends. Bilingualism is not something new for the Ahıska Turks. Most of them can speak the language or dialects of the countries they have lived in before such as Uzbek, Kazakh, and Russian. This article aims to assess the language dominance among the Ahıska Turks of the US.

Theoretical Background: Bilingualism and Language Dominance

Though Bloomfield (1933, p. 56) defines bilingualism as “native-like control of two languages”, some researchers make a distinction between the terms *bilingualism* and *bilinguality*. Hamers and Blanc (2000, p. 6) state that “the concept of bilingualism refers to the state of a linguistic community in which two languages are in contact with the result that two codes can be used in the same interaction and that a number of individuals are bilingual (societal bilingualism); but it also includes the concept of bilinguality (or individual

bilingualism). Bilinguality is the psychological state of an individual who has access to more than one linguistic code as a means of social communication. Baker (2001, p. 2) prefers similar terms and he uses *individual bilingualism* and *societal bilingualism*.

No matter what the term is, many researchers are of the opinion that there is no single definition as to what bilingualism is. Therefore, many definitions have been put forward. According to Haugen (1953, p. 7) bilinguals produce “complete and meaningful utterances in other languages.” Grosjean’s (2010, p. 4) definition seems more comprehensive: “bilinguals are those who use two or more languages (or dialects) in their daily lives.” With his definition, Grosjean also states that bilingualism is a blanket term for those who use three or more languages. Recently, it has been discussed intensively whether bilingualism and multilingualism can be used interchangeably and many researchers think that they must be used differently for some linguistic, psychological, cognitive, and neurological reasons (De Angelis 2007; Aronin and Britta 2009; Butler 2013). In this article, however, bilingualism will be used as a blanket term as almost all of the Ahıska Turks are already multilingual -most of the adults are competent in Uzbek and other Turkic dialects as well as in Russian. However, the article’s main focus is to find out the dominant language of the Ahıska Turks comparing Turkish and English. On the other hand, there is no single type of a bilingual person. In other words, bilingualism or bilinguality has many different types: early bilinguals, late bilinguals, dominant bilinguals, ambilingual or balanced bilinguals, passive bilinguals or productive bilinguals, etc. (Hakuta 1986; Liddicoat 1991; Baker 2001; Butler and Hakuta 2004; Wei 2005; Karahan 2005; Bican and Demir 2018; Yalçın 2014; Moradi 2014).

Language dominance defines the proficiency level of a bilingual in two languages. That is, a bilingual person, who can use two languages, may be better and more comfortable with one of his/her two languages. With this in mind, balanced bilinguals are also mentioned in the literature. A balanced bilingual “refers to a person who has proficiency in two languages to the extent that his or her skills for each language match those of a native speaker” (psychologydictionary.org). However, according to Romaine (1989, p.18) the “notion of balanced bilingualism is an ideal one, which is largely an artifact of a theoretical perspective which takes the monolingual as its point of reference.” The question whether bilinguals can be fully balanced in their two languages does not have an indisputable answer. Grosjean’s complementarity principle, however, can give an explanatory answer to this question. That is, a bilingual can use different languages in different contexts (Grosjean 2008, p.23) and

that leads to dominance in either language in different environments and with different people.

The measurement of bilingualism, and language dominance as well, is an important issue for researchers. Many scales have been developed to this end. Taura (1996) compares and contrasts the measurements and tries to show the problematic areas, ideal ones and how to use the measurements available. Treffers-Daller (2019, p.378) also states the importance of the measurement tools by saying “because language dominance is a multidimensional construct, it can be operationalized in different ways. Anyone wishing to measure language dominance, therefore, needs to deal with several issues in relation to its operationalization and measurement. The first of these is the choice of the measure.”

Method

In this article, the aim was to assess language dominance and differences between language dominance and some demographic variables. To this end, the hypotheses below were tested:

H1: The level of education is significant for all the sub-dimensions of the language dominance scale.

H2: Language use and language attitude among those who work are significant compared to those who do not work.

H3: Language use and language attitude are significant in terms of gender.

H4: Age is significant for all the sub-dimensions of the language dominance scale.

H5: There is a meaningful difference between language history and language proficiency.

H6: There is a meaningful difference between language use and language attitude.

The universe of the survey consists of the Ahıska Turks living in Dayton, OH. As mentioned above, Ahıska Turks live in approximately 30 states in the US. However, Dayton has the largest Ahıska Turkish population. This is why the survey was implemented in Dayton. As there is no database that gives the exact number of the Ahıska Turks, Mr. Islom Shakhbandarov, the CEO of the Ahıska Turkish American Community Center (ATACC), was met in order to reach the sample of the survey and he was asked for help and permission for the implementation of the survey. He says “There are approximately 800 Ahıska Turkish families in Dayton.” The author made appointments with the participants and they were visited at home, at their workplace together with

personnel of ATACC and some of the participants were given the scales at the ATACC. The sample of the survey was determined using the purposive sampling because according to Fraenkel and Wallen (2006, p. 100) "...based on previous knowledge of a population and the specific purpose of the research, investigators use personal judgement to select a sample. Researchers assume they can use their knowledge of the population to judge whether or not a particular sample will be representative." The sample is 125 (*n*_{female} = 42 and *n*_{male} = 83) Ahıska Turks.

The necessary meetings and preliminary studies were made in October 2018 and the surveys were implemented in February-April 2019. For this study, the questionnaire technique, a quantitative research technique, was used.

The sample of the survey is 125 Ahıska Turks, whose age groups are categorized as 18& under, 19-25, 26-35, 36-45, and 46& over. Though a good number from each age group were selected, especially those groups of 18& under and 46& over were focused with more participants. That is because it is assumed that the participants of these two age groups will reflect the language change and integrity among the Ahıska Turks saliently as the members of the younger group were mostly born in the US or migrated during their infancy and have had education in English, which leads to their using English more dominantly in their daily lives and the member of the older group did not have any education in English apart from a few months' worth of an English course. This has led to their limited use of English in their daily lives. The questionnaires were given to participants on a one-to-one basis by the author and all the participants were informed about the scientific value and the confidentiality of the survey. All the participants took part in the survey on a voluntary basis.

In this article, the Bilingual Language Profile – BLP (Birdsong et al. 2012) was employed. The BLP is an instrument that assesses language dominance through self-assessment of participants. The BLP contains four modules with 19 items each of which assesses a different aspect of language dominance following the first part, where the participants are asked demographic questions. The first module is 'Language History', which aims to find out the age at which both languages are acquired, the age at which the participants start to use both languages comfortably, the duration of education taken in both languages, the time the participants spend in a country or region where each language is the major language, the time the participants spend in a family atmosphere using both languages and the time the participants spend in a work place where they use each language. The second module is 'Language Use', which aims to find out the percentage of the use of each language on average in a week with friends, in the family, at school or at work besides the use of

each language when the participants are talking to themselves and counting. The third module is ‘Language Proficiency’, which aims to find out how well one can use each language in terms of understanding, speaking, reading and writing. The participants are asked to assess their proficiency between 0 (not well at all) and 6 (very well). The fourth and the last module is ‘Language Attitude’, which aims at finding out the attitudes of the participants to each language by asking how they feel using each language, the culture they define themselves with and how important it is for them to use each language like a native speaker, again, assessing themselves between 0 and 6. (Gertken et al. 2014, p. 2019).

For the present study, the BLP was first translated from its original language into Turkish and then reverse translated from Turkish into English. After the experts’ opinions, the Turkish translation was finalized. The score of the BLP ranges from -218 to +218. Scores close to 0 (zero) show a balanced bilingualism while + (plus) score shows Turkish dominance and – (minus) score shows English dominance.

Descriptive Statistics

For the present study, the data collected from 125 questionnaires have been analyzed using the SPSS 23.0 program. Before the results of the analysis, Table 1 presents the descriptive statistics to show minimum values, maximum values, means, standard deviations, skewness and kurtosis.

Table 1. *Descriptive Statistics*

Scale	Dimension	Min.	Maks.	Mean.	St. Dv.	Skewness	Kurtosis
BLP Sub-di- men- si- ons	Lang. History English	2,72	31,33	16,80	7,273	,366	-1,045
	Lang. History Turkish	14,07	36,32	25,31	4,531	-1,254	1,971
	Lang. Use English	0,00	47,96	21,72	15,938	,096	-1,419
	Lang. Use Turkish	6,54	54,50	30,49	13,798	-,053	-1,192
	Lang. Prof. Turkish	2,27	54,48	43,56	15,014	-1,182	,086
	Lang. Prof. Turkish	18,16	54,48	42,26	10,819	-,654	-,421
	Lang. Att. English	0,00	54,48	36,79	13,848	-,734	-,052
	Lang. Att. Turkish	31,78	54,48	50,61	6,761	-1,694	1,665
Total Score	English	28,60	177,35	118,48	45,861		
	Turkish	87,18	199,78	149,95	27,752		
	General	-69,92	157,56	30,381	68,908		

n=125

According to George and Marley (2010) the coefficient of skewness and coefficient of kurtosis must be between -2 and +2 to test normality. As seen on Table 1, the coefficient of skewness for all variables ranges from -1,694 to ,366; the coefficient of kurtosis ranges from -1,419 to 1,971; the minimum values range from 0 to 31,78; the maximum values range from 31,33 to 54,48; the means range from 16,80 to 50,61; the standard deviations range from 4,531 to 15,938. These results confirm that the data set has a normal distribution. Besides, the scores for English range from 28,60 to 177,35; the scores for Turkish range from 87,18 to 199,78; and the general scores range from -69,72 to 157,56; which suggests that both languages are dominant. In the following part of the article, which language is dominant among which groups will be given and discussed.

Demographic Information

Table 2 and Table 3 show the demographic characteristics of the participants.

Table 2. *Demographic Information*

Gender	N	Percent (%)	Age Group	N	Percent (%)
Female	42	33,6	18& under	42	33,6
Male	83	66,4	19-25	14	11,2
Marital Status	N	Percent (%)	26-35	26	20,8
Married	70	56	36-45	11	8,8
Single	55	44	46& over	32	25,6

The level of education and the yes/no answers to the question “Do you work?” have been given cross-tabulated with the age variable because the participants in the age group 18& under are still at school and so their answers are ‘no’ to the question “Do you work?”. Therefore, it is more appropriate to take this into consideration to explain demographic findings and the data analysis that follows.

Table 3. *Level of Education and Age Cross tabulation*

		Education				
		Elementary	High School	Some Uni.	University	Total
Age	18& under	34	8	0	0	42
	19-25	0	7	6	1	14
	26-35	1	5	1	19	26
	36-45	5	3	0	3	11
	46& over	3	9	0	20	32
Total		43	32	7	43	125

According to the cross tabulation results in Table 3, 43 of the participants are elementary graduates or are still at school. As seen, due to the fact that those 18 and under were included in the survey, it is thought to be more appropriate to see the results cross tabulated with the age variable in order not to generalize them with all age variables. The same is also true for the question “Do you work?” because it is not appropriate to generalize the answer ‘no’ given by this group to all participants. To this end, the cross tabulation for the age variable and the question “Do you work?” have been given in Table 4.

Table 4. Cross tabulation results of “Do you work?” with the age variable

		Do you work?		Total
		Yes	No	
Age	18& under	0	42	42
	19-25	14	0	14
	26-35	24	2	26
	36-45	11	0	11
	46& over	18	14	32
	Total	67	58	125

As seen above, 42 of the 58 participants who gave the answer ‘no’ to the question “Do you work?” are in the age group of 18 and under and because they are still at school they gave the answer ‘no’.

The Analysis of the Data

H1: The level of education is significant for all the sub-dimensions of language dominance scale.

The ANOVA test has been employed to see whether the level of education of the participants is significant for all the sub-dimensions of language dominance.

Table 5. Multiple comparison and ANOVA results

Dependent variable	(I) Education	(J) Education	(I-J) Mean Difference	St. Error	p value	ANO-VA F	ANOVA p value
Language History Eng.	University	Elementary	-9,217*	1,332	,000	16,922	,000*
		High Sch.	-4,569*	1,442	,010		
		Some Uni.	-8,716*	2,518	,004		
Language History Tr	Elementary	High Sch.	-5,922*	,801	,000	31,768	,000*
		Some Uni.	-6,049*	1,398	,000		
		University	-6,588*	,739	,000		

Language Use Eng	University	Elementary	-20,862*	2,864	,000	19,200	,000*
		High Sch.	-8,586*	3,101	,033		
		Some Uni.	-20,385*	5,412	,001		
Language Use Tr	Elementary	High Sch.	-9,004*	2,827	,010	13,339	,000*
		University	-16,451*	2,611	,000		
Language Proficiency Eng	Elementary	University	10,188*	3,091	,007	5,015	,003*
Language Proficiency Tr	Üniversite	Elementary	9,773*	2,128	,000	9,329	,000*
Language Attitude Eng	Elementary	High Sch.	12,812*	2,860	,000	12,462	,000*
		University	12,880*	2,642	,000		
Language Attitude Tr	Elementary	High Sch.	-5,407*	1,500	,003	5,406	,002*
		University	-4,064*	1,386	,021		

* Differences are significant at 5%.

According to Table 5, there is a meaningful difference between the level of education and all the sub-dimensions of bilingual dominance ($p < 0.05$). Post Hoc (Tukey HSD) tests can be used to determine between which groups the difference exists. It is seen that there are meaningful differences between the means of those with an asterisk (*) in Table 5 at the 0.05 level.

According to these results:

The language history for English is higher among the participants whose level of education is elementary, high school or some university than that of university graduates. When the cross tabulation results of level of education and age are examined, it is seen that the university graduates are those who studied at a university in Uzbekistan and now are at the age of 40 and over. However, the participants whose level of education is elementary are those at the age of 18 or under and who are still at school in the US. These are two important factors that affect the language history of the participants for English. The reverse of this result is true for the language history of the participants for Turkish.

The language use for English is higher among those whose level of education is elementary, high school, and some university than that of university graduates. Similarly, the language use for Turkish among high school and some university group is higher than that among the group with elementary education. A similar explanation to the one given above for language history could also be given here for language use.

The language proficiency for English is higher among the group with elementary education, while the language proficiency for Turkish is higher among the group of university graduates. This, again, could be explained in the same way as we did for language history above.

While the language attitude for English is higher among the group of elementary education, the language attitude for Turkish is higher among the group of university graduates and high school graduates. A similar explanation to the one given above for language history could also be given here for language attitude. Therefore, hypothesis 1 is validated.

H2: Language use and language attitude among those who work are significant compared to those who do not work.

Table 6. *Independent Test Results to determine whether Language Use and Language Attitude Differ according to the Question “Do you work?”*

BLP Sub-dimensions	Do you work?	N	Mean	St. Dv.	t value	p value (two tailed)
Lang. Use	Yes	67	16,35	12,12	-4,331	,000
Eng	No	58	27,93	17,60		
Lang. Use	Yes	67	36,67	11,33	6,123	,000
Tr	No	58	23,35	12,99		
Lang. Attitude Eng	Yes	67	33,64	13,60	-2,807	,006
	No	58	40,43	13,34		
Lang. Attitude Tr	Yes	67	52,24	4,57	2,992	,003
	No	58	48,73	8,28		

$p < 0,05$

As can be seen from Table 6, while the language attitude for Turkish is higher among those who work, the language attitude for English is higher among those who do not work. As it has been explained for Table 4, 42 of the 58 participants who do not work are at the age of 18 and under and they are still at school. Because these individuals have had formal instruction in English and they use English in their daily lives more than Turkish, it is not surprising that language use and language attitude scores for English are higher among this group. The reason for higher scores for language use and language attitude for Turkish among those who work is that they are in older age groups and so most of them are more proficient in Turkish as a result of their limited language history for English. Therefore, hypothesis 2 is validated.

H3: Language use and language attitude are significant in terms of gender

Table 7. *Independent Test Results to determine whether Language Use and Language Attitude Differ in terms of Gender*

BLP Sub-dimensions	Gender	N	Mean.	St. Dv.	t value	p value (two tailed)
Lang. Use Eng	Female	42	20,11	13,09	-,801	,425
	Male	83	22,53	17,22		
Lang. Use Tr	Female	42	30,30	10,32	-,109	,913
	Male	83	30,59	15,32		
Lang. Attitude Eng	Female	42	34,97	11,64	-1,047	,297
	Male	83	37,71	14,82		
Lang. Attitude Tr	Female	42	46,86	8,98	-4,789	,000
	Male	83	52,51	4,24		

$p < 0,05$

As seen from Table 7, there is a meaningful difference ($p < 0.05$) only in terms of language attitude for Turkish. That is, the scores of male participants for language attitude for Turkish is higher than those of female participants. On the other hand, no significance was found for other dimensions. Therefore, hypothesis 3 is partially validated.

H4: Age is significant for all the sub-dimensions of language dominance scale.

Table 8. *Multiple Comparisons and the ANOVA Results*

Dependent Variable	(I) Age	(J) Age	(I-J) Mean Difference	St. Error	p value	ANOVA F	ANOVA p value
Lan History Eng	18& under	26-35	11,332*	,964	,000	79,786	,000*
		36-45	11,969*	1,309	,000		
		46& over	13,279*	,906	,000		
Lan History Tr	18& under	19-25	-6,507*	,978	,000	33,276	,000*
		26-35	-6,507*	,791	,000		
		36-45	-6,961*	1,074	,000		
		46& over	-7,358*	,744	,000		
Language Use Eng	46& over	18&under	-34,357*	1,624	,000	134,287	,000*
		19-25	-29,857*	2,218	,000		
		26-35	-12,739*	1,828	,000		
Language Use Tr	18& under	19-25	-8,097*	2,283	,005	77,805	,000*
		26-35	-17,619*	1,846	,000		
		36-45	-22,833*	2,506	,000		
		46&over	-28,916*	1,736	,000		
Language Proficiency Eng	46& over	18& under	-31,384*	1,828	,000	85,030	,000*
		19-25	-31,709*	2,497	,000		
		26-35	-24,549*	2,058	,000		
		36-45	-18,056*	2,724	,000		

Language Proficiency Tr	18& under	26-35	-11,108*	2,371	,000	10,183	,000*
		36-45	-14,863*	3,218	,000		
		46& over	-10,970*	2,229	,000		
Language Attitude Eng	46& over	18& under	-24,336*	2,152	,000	40,646	,000*
		19-25	-27,362*	2,939	,000		
		26-35	-10,936*	2,422	,000		
		36-45	-9,777*	3,206	,023		
Language Attitude Tr	18& under	36-45	-7,890*	2,012	,001	10,125	,000*
		46& over	-7,749*	1,394	,000		

Table 8 shows that there is a meaningful difference ($p < 0.05$) between the age variable and all other sub-dimensions of the language dominance scale. Using Post Hoc (Tukey HSD) tests, we can determine between which groups the differences exist. It is seen that there are meaningful differences between the means of those with an asterisk (*) on Table 8 at 0.05 level.

According to these results;

The scores for English language history among the age group 18& under are higher compared to those of other age groups while their scores for Turkish language history are lower. The younger the participants are, the higher the English language history scores are among the participants.

The English language use scores are lower among the age group 46& over when compared to those of age groups 35 and under; while the Turkish language use scores are lower among the age group 18& under when compared to all other age groups. As the age increases so does the Turkish language use.

The English language proficiency scores are lower among the age group 46& over than those among other age groups. What is noteworthy among other groups is that as the age decreases, the English language proficiency increases. One of the main factors of this is that those in the group of 18& under are school children and most of them, if not all of them, were born in the US. The exact opposite of this is true for Turkish language proficiency, i.e. as the age increases so does the Turkish language proficiency.

While the English language attitude scores among the age group 46& over are lower compared to all other age groups, the Turkish language attitude scores among the age groups 36-45 and 46& over are higher than the scores among the age group 18& under, which suggests that English is the dominant language as the age decreases and Turkish is the dominant language as the age increases. Therefore, hypothesis 4 is validated.

Finally, a Pearson Correlation Analysis has been conducted to see whether there is a meaningful difference between the language history and the language proficiency; and between the language use and the language attitude. Table 9 presents the level of relations and significance between the variables of the current study.

Table 9. *Correlation Analysis Results*

	(A)	(B)	(C)	(D)	(E)	(F)	(G)	(H)
D Lang. His- tory Eng (A)	1							
Lang. History Tr (B)	-,615**	1						
Lang. Use Eng (C)	,763**	-,615**	1					
Lang. Use Tr (D)	-,687**	,613**	-,928**	1				
Lang. Prof. Eng (E)	,661**	-,386**	,773**	-,737**	1			
Lang. Prof. Tr (F)	-,502**	,727**	-,509**	,508**	-,244*	1		
Lang. Attit. Eng (G)	,631**	-,429**	,746**	-,686**	,647**	-,346**	1	
Lang. Attit. Tr (H)	-,406**	,717**	-,422**	,438**	-,371**	,736**	-,166	1

n=125, *p<0,05, **p<0,01

The results of the correlation analysis suggest that as the English language history scores increase, the English language proficiency also increases. Likewise, as the Turkish language history scores increase, the Turkish language proficiency scores also increase. As the English language use scores increase so do the scores of the English language attitude; however, the Turkish language attitude scores decrease. The same is true for Turkish: as the Turkish language use scores increase, the Turkish language attitude scores also increase but the English language attitude scores decrease. These results suggest that hypothesis 5 and hypothesis 6 are validated. As seen from the results of correlation analysis on Table 9, the relations of all variables have been analyzed and it has been found that as the language history scores of the participants increase, their scores of language use, language proficiency and language attitude also increase for both languages.

Discussion

According to the findings of the analysis of the data obtained using the Bilingual Language Profile, the most important factor that affect the language dominance among the Ahıska Turks in the US is the language history of the participants. The Ahıska Turks migrated to the US in 2005 and 2006, so they

have been in an environment where the majority language has been English for 13 or 14 years. The participants in the age group of 46& over have never been at school in the US and only had English courses for a few months. These individuals can use limited English in their daily lives, hence their dominant language is Turkish. Dominant bilingual is a person “with greater proficiency in one of his or her languages and uses it significantly more than the other language(s)” (Wei 2005, p. 5). Therefore, when compared to those in the age group 18& under, it is not surprising that Turkish is their dominant language. Similarly, English is the dominant language among the age group 18& under. The most important factor here is that most of these people were born in the US or came to the US at very young ages. That is, they have been exposed to English since very young ages and they have been having formal instruction in English for many years. As Grosjean (1982, p. 189) states “the main reason for dominance in one language is that the child has had greater exposure to it and needs it more to communicate with people in the immediate environment.” An example of instances of language dominance is given by Döpke (1992, p. 18) in which she gives the example of parents speaking to their children in German and Spanish in England. Though the children are fluent in all three languages, English (the majority language) becomes dominant over the other languages. This example, again, shows the importance of exposure to the language and as a result the importance of the wider environment in which the language is used. The L1 of all the Ahıska Turks is Turkish but the influence of the time spent in an environment where the majority language is different than L1 on the dominant language is obvious. The exposure to the majority language will increase in parallel to the time spent at school or at work, so schooling and working have a vital effect on language dominance. The medium of instruction at school is English, the children mostly, if not always, use English during the time they spend at school and their use of Turkish is limited to the family. Therefore, the dominant language is English among the individuals in this group because they tend to use the language with which they feel comfortable expressing themselves. A similar situation is also true for the age group 26-35. The participants of this group chose Russian most often as the option of ‘other languages’, for the language use module of the scale apart from Turkish and English. When the ages of this group are taken into consideration, we will see that almost all of the participants of this group had formal instruction in Russian, which shows that Russian has a place among other languages among the individuals in this group. They chose the “other languages” option especially for the question “When you count, how often do you count in the following languages?”. This suggests that the language a person learns something in for the first time will be the most comfortable language later to talk about the thing s/he has learned. “The

crucial factors for becoming bilingual as a child ... are the need for the new language, as well as the amount and type of input, the role of the family and school” (Grosjean 2010, p. 186). That is, when children start school, there is a need for a new language, and because the type of this input is so diverse and the amount is so large, the children will feel more comfortable with that new language. It is true that the time a person spends at school from kindergarten to high school, and most of the time, to university is considerably longer than the time one spends with the family during which the language use is limited. This very truth suggests that the language of education is the dominant language for most, if not all, bilinguals. The present study reveals the importance of the relation between the time spent at school, and so the language of school, and the language proficiency. As the time spent for education in English increases, so does the proficiency in English, especially in reading and writing skills. Similarly, the Turkish proficiency in terms of speaking and understanding among the Ahıska Turks is quite high, while they are less proficient in reading and writing as almost none of them had formal instruction in Turkish. This shows us the importance of the language of education among bilinguals. Similar results have been found by other studies in the literature. For example, according to Flege et al. (2002, p. 591) “an early exposure to the L2 typically results in L2 dominance for bilinguals who learn English as an L2 upon immigrating to North America.” Lim et al. (2008, p. 391) suggest that years of formal instruction, and the number of years of language exposure are the parameters that have been found to influence language proficiency and dominance in bilinguals. Kohnert et al. (1999, p.1410) give a similar result in their study stating that L2 overtakes L1; however, this takes 10-years of formal instruction. Argyri and Sorace (2007, p. 87) found similar results in their study in which they compared Greek and English dominant bilinguals in Britain.

The dominant language of a bilingual has an important effect on the language attitude of the person. It is normally expected that one who can use a language comfortably would not have any negative attitudes or any bias to that language. Another important finding of this study is that the scores of English language attitude of those whose dominant language is Turkish are lower than those of others. The Ahıska Turks usually have positive attitudes to all other cultures and languages since they have been in contact with several languages and cultures. They strongly believe that learning a language is something very important for people. This is proved by the fact that the average scores of the statements ‘I feel like myself when I speak English’, ‘It is important to me to use (or eventually use) English like a native speaker’, ‘I want others to think I am a native speaker of English’ among the age group

whose dominant language is English are higher than those whose dominant language is Turkish. However, the scores of the same statements with Turkish are quite high among almost all the participants. That suggests that no matter how well and dominantly they use English, the young generation have positive attitudes towards Turkish, their L1, and they are committed to their Turkish identity both linguistically and culturally. The language use is another important factor that affects the language attitudes of the participants. The language almost all of the participants use especially at school and at work is English. While the use of Turkish in their daily lives is limited to the family, the rate of the use of Turkish with friends is still high among the participants in the higher age group. However, as the age decreases, the rate of the use of English with friends increases. This is partly because the younger participants' dominant language is English and partly because the younger participants have friends from diverse ethnic and linguistic backgrounds, so the common language for communication is English. When the participants in the age group 46 and over were asked whether they had friends from other ethnic groups apart from the Turks, almost all of them answered 'no'. On the other hand, the participants who are still at school and/or who work have friends apart from Turks with whom they speak English. This suggests that the social environments also play an important role in the language dominance. Lanza and Sevendsen (2007) found that the social network including the family, friends and relatives have an impact on the language choice of a bilingual.

Conclusion

The dominant language of bilinguals, and specifically the Ahıska Turks, is mostly determined by the exposure to the language. Formal instruction is perhaps the most important and effective way in which people are exposed to a language. Therefore, as discussed above through the findings of the analyses, the younger generation of the Ahıska Turks in the US are dominant in English, whereas the older generation is dominant in Turkish. That is the very result of the formal education they have had in English. On the other hand, Turkish, Turkish culture and Turkish identity is of vital importance to the Ahıska Turks, who have succeeded in integrating to the way of life in the US linguistically and socio-culturally. Proud to be a part of the US, the Ahıska Turks are well aware of the thin line between integration and assimilation. They think integration is extremely important but keeping their Turkish identity is more important. All of the Ahıska Turks are of the opinion that their language is the key to their identity, and that thanks to their language, they have been able survive all assimilation efforts against them. Therefore, some of the Ahıska Turks, especially the elderly, who wanted to

share their ideas during the employment of the questionnaires stated that they were worried that the new generation might forget and leave Turkish and use English only. Hence, Turkish is the only language used in the family. When children speak English among themselves, the parents or grandparents just warn them to speak Turkish. The only time parents, and mostly mothers, speak English to their children is when they help them with their homework. Since the children are supposed to learn the subject in English, mothers use English. In all homes, children watch, or are encouraged by their parents to watch, Turkish television channels because the parents think that watching Turkish channels help the children improve their Turkish. The worry that most Ahıska Turks have about the future of their language and culture in the US is not groundless. Learning or acquiring new languages and cultures is richness and so bilingualism, biculturalism, and multilingualism should be encouraged; however, this should not mean the attrition of L1 or assimilation with respect to cultures. Planned and systematic language policies may avert this. In the regions where Turks are mostly populated, as in Dayton, Turkish could be added to the curriculum of schools at least as an elective course for the beginning and then immersion programs could be implemented for Turkish. After all, these programs are already conducted for other languages in the US (Genesee, 1985).

In this article, the aim was to assess the language dominance among the Turkish-English bilingual Ahıska Turks. For future research, similar surveys could be conducted and the current results could be compared and contrasted with the findings of the new research so that effective language policies for all minority languages could be made and implemented.

Acknowledgement

This research was supported by funds granted by The Scientific and Technological Council of Turkey- TUBITAK. Therefore, the author thanks TUBITAK. The author also thanks Prof. Dr. Jaklin Kornfilt at Syracuse University for her invitation for the implementation of the project and Mr. Islom Shakhbandarov, the CEO of The Ahıska Turkish American Community Center, for his help for the implementation of the questionnaires.

Ethical Statement The required permissions have been obtained from the participants. Ethical committee approval is not required for this research.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

References

- Argyri, E., & Sorace, A. (2007). Crosslinguistic influence and language dominance in older bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 10(1), 79-99. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728906002835>
- Aronin, L., & Britta, H. (Ed.) (2009). *The exploration of multilingualism*. John Benjamins Publishing Company.
- Aydingün, A., & Aydingün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri ulusötesi bir topluluk ulusötesi aileler*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Baker, C. (2001). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (3rd Edition). Multilingual Matters Ltd.
- Bican, G., & Demir, N. (2018). Danimarka'da Türkçe-Danca konuşan öğrencilerin dil baskınlığının iki dillilik temelinde incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 43(194): 131-155. DOI: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2018.7418>
- Birdsong, D. et al. (2012). *Bilingual language profile: An easy-to-use instrument to assess bilingualism*. COERLL, University of Texas at Austin. Web. 20 Jan. 2012. <https://sites.la.utexas.edu/bilingual/> [accessed 03.10.2018]
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. H. Holt and Company.
- Butler, Y. G. (2013). Bilingualism/multilingualism and second-language acquisition. In T. K. Bhatia, & W. C. Ritchie (Eds.), *The handbook of bilingualism and multilingualism* (Second Edition) (pp. 109-136). Blackwell Publishing.
- Butler, Y. G., & Hakuta, K. (2004). Bilingualism and second language acquisition. In T. K. Bhatia, & W. C. Ritchie (Eds.), *The handbook of bilingualism*. Blackwell Publishing.
- De Angelis, G. (2007). *Third of additional language acquisition*. Multilingual Matters Ltd.
- Döpke, Susanne (1992). *One parent, one language: An interactional approach*. John Benjamins Publishing.
- Dunn, A. L., & Fox Tree, J. E. (2009). A quick, gradient bilingual dominance scale. *Bilingualism: Language and Cognition*, 3(12), 273-289. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1366728909990113>
- Flege, J. E. et al. (2002). Assessing bilingual dominance. *Applied Psycholinguistics*, 23(4), 567-598. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716402004046>
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education* (6th ed). McGraw-Hill Companies.
- Genesee, F. (1985). Second language learning through immersion: A review of U.S. programs. *Review of Educational Research*, 55(4), 541-561. DOI: <https://doi.org/10.2307/1170246>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update* (10a ed.). Pearson.
- Grosjean, F. (1982). *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Harvard University Press.

- Grosjean, F. (2008). *Studying bilinguals*. Oxford University Press.
- Grosjean, F. (2010). *Bilingual life and reality*. Harvard University Press.
- Hakuta, K. (1986). *Mirror of language the debate on bilingualism*. Basic Books.
- Hamers, J. F., & Blanc, M. H. A. (2000). *Bilinguality and bilingualism* (Second Edition). Cambridge University Press.
- Haugen, E. (1957). *The Norwegian language in America*. University of Pennsylvania Press.
- Gertken, L. M. et al. (2014). Assessing language dominance with the bilingual language profile. In P. Leclercq et al. (Eds.), *Measuring L2 Proficiency: Perspectives from ESL* (pp. 208-225). Multilingual Matters.
- Karahan, F. (2005). Bilingualism in Turkey. In J. Cohen et al. (Eds.), *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (pp. 1152-1166). Cascadia Press.
- Khazanov, A. M. (1992). Meskhetian Turks in Search of Self-Identity. *Central Asian Survey*, 11(4), 1-16. DOI: <https://doi.org/10.1080/02634939208400787>
- Kohnert, K. J. et al. (1999). Balancing bilinguals: Lexical-semantic production and cognitive processing in children learning Spanish and English. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 42 (6), 1400-1413. DOI: <https://doi.org/10.1044/jslhr.4206.1285>
- Kolukıncı, S. (2011). Sürgün, toplumsal hafıza ve kültürel göç: ABD'deki Ahıska Türkleri üzerine bir araştırma. *Bilig*, 59, 167-190.
- Koriouchkin, L. (2009). Meskhetian Turks and the regime of citizenship in Russia. *Ethnology*, 48(1), 39-52.
- Kurt, H. & Açıkgöz, M. A. (2017). ABD'de yaşayan Ahıska Türkleri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, IV(1), 107-127.
- Lanza, E. & Sevendsen, B. A. (2007). Tell me who your friends are and I might be able to tell you what language(s) you speak: Social network analysis, multilingualism, and identity. *International Journal of Bilingualism*, 11(3), 275-300. DOI: <https://doi.org/10.1177/13670069070110030201>
- Liddicoat, A. (1991). Bilingualism: an introduction. In Liddicoat, A. (Ed.), *Bilingualism and Bilingual Education* (pp. 1-20). National Languages Institute of Australia.
- Lim, V. P. C. et al. (2008). Determining language dominance in English-Mandarin bilinguals: Development of a self-report classification tool for clinical use. *Applied Psycholinguistics*, 29(3), 389-412. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716408080181>
- Mackey W. F. (1967). How can bilingualism be described and measured? Outline of the problems. In Kelly, L. G. (Ed.), *Description and measurement of bilingualism: an international seminar University of Moncton* (pp. 241-284). University of Toronto Press.

- Marian, V. et al. (2007). The language experience and proficiency questionnaire (LEAP-Q): assessing language profiles in bilinguals and multilinguals. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 50(4), 940-967. DOI: 10.1044/1092-4388(2007/067)
- Moradi, H. (2014). An investigation through different types of bilinguals and bilingualism. *International Journal of Humanities & Social Science Studies*, 1 (II), 107-112.
- Ranard, D. A. (Ed.). (2006). *Meskhetian Turks an introduction to their history, culture and resettlement experiences*. Center for Applied Linguistics.
- Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Blackwell Publishing.
- Sakallı, E. (2016). *Ahıska edebiyatının çınarı Mircevat Ahıskalı*. Gazi Kitabevi.
- Sakallı, E. & Özcan, D. (2016). Amerika’da yaşayan Ahıska Türklerinin evlenme âdetleri üzerine. *Milli Folklor*, 109, 233-240.
- Sverdlow, S. (2006). Understanding post-Soviet ethnic discrimination and the effective use of U.S. refugee resettlement: The case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai. *California Law Review*, 94(6), 1827-1878.
- Taura, H. (1996). *Bilingual measurement*. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/Ed413763.pdf> [accessed 24.10.2018]
- Treffers-Daller, J. (2019). What defines language dominance in bilinguals? *Annual Review of Linguistics*, 5, 375-393. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011817-045554>
- Wei, L. (2005). *Bilingualism reader (e-book)*. <https://2001-2009.state.gov/g/prm/asst/rl/rpts/25691.htmç> [accessed 16.12.2018]
<https://psychologydictionary.org/?s=balanced+bilingual> [accessed 02.05.2019]

ARAPÇA KARAGÖZ OYUNLARINDA TÜRKÇENİN İZİ

Ragıp MUHAMMED*

Nazlı M. ÜMİT**

Özet

Yüzyıllara dayalı Türk-Arap kültürel etkileşiminin izleri çeşitli yazılı ve sözlü kültür unsurlarında gözlemlenebilir. Türk kukla tiyatrosunun bir türü olan ve UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine kayıtlı bulunan Karagöz, bu etkileşimin önemli örneklerindedir. Osmanlının hâkim olduğu Arap coğrafyasında Karagöz gösterileri, toplumun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı şarkiyatçıların dikkatini çekmesi ile beraber, geniş bir coğrafyada farklı dillerde icra edilen Karagöz oyunlarının ilk bilimsel derlemeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemde, Enno Littmann, Johann Gottfried Wetzstein, Wilhelm Hoenerbach ve Edmond Saussey gibi şarkiyatçılar tarafından derlenen Arapça Karagöz oyunları ele alınmıştır. Ağırlıklı olarak günlük konuşma diliyle icra edilen bu oyunlar, Arapça diyalektlerini yansıtan unsurlar açısından oldukça zengindirler. Buna ek olarak Arapça Karagöz oyunlarında kullanılan Türkçe kelime ve ifadeler de araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Arapça Karagöz oyun metinlerini derleyen şarkiyatçılara göre oyunlarındaki Türkçenin varlığının farklı nedenleri vardır. Karagöz'ün bir seyirlik sanat türü olarak Osmanlı İmparatorluğunun Arapça konuşulan bölgelerine ilk defa Türkler tarafından götürülmesi, bazı bölgelerde oyunların sadece Türkçe oynanmasına izin ve-

* Dr., ragipmuhammed@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5306-820X>.

** Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Sanat ve Kültür Yönetimi Bölümü, n.umit@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1318-1755>.

rilmesi, oyunlardaki bazı tiplerin Türkleri ve/veya Osmanlı yönetimini temsil etmesi bu nedenlerin başında gelir. Bu çalışmanın amacı doğrultusunda toplamda on sekiz Arapça Karagöz oyun metni incelenmiş, metinlerde Türkçe ve Türkçe yoluyla Arapçaya giren sözcükler tespit edilmiştir. Söz konusu sözcüklerin geçtiği örneklerin Arapçası orijinal hâliyle verilmiş ve transkripsiyonu yapılmıştır. Daha sonra bütün örnekler Türkçeye tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Arapça, Karagöz, Kukla tiyatrosu, Suriye.

TRACES OF THE TURKISH LANGUAGE IN ARABIC KARAGÖZ PLAYS

Abstract

The traces of cultural interaction between Turks and Arabs can be observed in various written and oral cultural elements. Karagöz, a form of Turkish puppet theatre which is registered in the Intangible Cultural Heritage list of UNESCO, is one of the significant representatives of this interaction. In the Arabian geography dominated by the Ottomans, Karagöz shows became an indispensable part of the society. The first scholarly compilations of Karagöz plays performed in different languages in a wide geography began to be produced by European orientalists in the second half of the nineteenth century. In this study, Arabic Karagöz plays discovered and recorded between 1850s and 1950s by Enno Littmann, Johann Gottfried Wetzstein, Wilhelm Hoenerbach and Edmond Saussey are analysed. Arabic Karagöz plays which were mostly performed in the local vernacular languages, are very rich in elements from different Arabic dialects. On the other hand, the frequent use of Turkish words and expressions did not escape the attention of aforementioned orientalists. They suggested that there could be several reasons why Karagöz masters used Turkish in their performances. For instance, the first Karagöz shows were brought to Arabic speaking regions by Turks and/or Turkish speaking performers, and there were periods during which the authorities allowed only Turkish performance. What is more, there were several plays in which certain characters represent Turks and Ottoman authorities. This study examines eighteen Arabic Karagöz play texts and identifies Turkish words and phrases in addition to words that the Arabic language acquired through Turkish. The Arabic parts in which such words and phrases exist are given both in the original recorded and in the transcribed forms. In addition, all identified samples are translated into Turkish.

Keywords: Turkish, Arabic, Karagöz, Puppet theatre, Syria.

Araplar ile Türkler arasındaki yakın dil ve kültür temasları Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile başlamıştır. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra Abbâsî halifeleri Orta Asya'dan Türkleri askere almışlardır. Bu askerler Arap coğrafyasında İhşîdiler, Selçuklar ve Memlûkler (Bahrî Memlûkler) gibi farklı devletler kurup hâkimiyet sağlamışlardır. Adı geçen devletlerin yöneticilerinin dili Türkçedir, halkın dili ise Arapçadır. Bu yüzden iki halkın arasında büyük bir dil ve kültür alışverişi olmuştur. Özellikle Arap dünyasında yüzyıllardır hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu etkileşim zirveye ulaşmıştır. Öyle ki bugüne değin gerek Arap kültürünün farklı alanlarında gerek Arap dilinde (özellikle konuşma dilinde) Türkçenin ve Türk kültürünün varlığı önemli bir ölçüde hissedilebilmektedir. Bu varlığın izini sürebileceğimiz önemli kültürel miras örneklerinden biri de Karagöz'dür.

Türk kukla tiyatrosunun bir biçimi olarak Karagöz sadece İstanbul ve Anadolu'da değil, Kahire'den Atina'ya, Şam'dan Bosna Hersek'e geniş bir coğrafyaya yayılmış ve kendisine seyirci bulduğu bölgelerdeki özgün kültürel ve toplumsal unsurları, halk edebiyatı ürünlerini, farklı dramatik yapıları ve mizah geleneğini içine katarak seyirlik sanatların ve eğlence kültürünün yüzyıllar boyunca vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Batılı seyyahların günlüklerinde ve diplomatların hatıralarında adına sıkça rastladığımız Karagöz üzerine ilk bilimsel çalışmalar ise on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış, Karagöz'ü uluslararası akademik çevrelere tanıtan metinler de ilk kez bu dönemde Avrupalı şarkiyatçılar tarafından derlenmişlerdir (Ümit, 2020, s. 205-212). Türk-Osmanlı dramatik sanatlarının temellerinden sayılan (Radloff ve Kúnos, 1899, s. XXXLII), ancak şarkiyatçıların dikkatini geç çekmiş olan Karagöz'e kısa bir zaman aralığında artan ilginin farklı nedenleri vardır. On dokuzuncu yüzyılda Batılı araştırmacıların, Doğulu olarak nitelendirdikleri toplumları dil, din, etnik köken, ırk, gündelik yaşam, örf ve âdetler vb. doğrultusunda inceleme, sınıflandırma ve haritalandırma girişimleri göz önüne alındığında, Karagöz'ün ilk olarak, tiyatro ya da gösteri sanatları alanında değil folklor, antropoloji, etnografya, etnoloji ve halk edebiyatı araştırmaları çerçevesinde incelendiği görülür.

Karagöz'ün gerek Anadolu ve Akdeniz havzasının büyük kentlerinde ortak eğlence yaşamının bir parçası olması gerekse küçük yerleşim yerlerinde özgün bir kimlik kazanmış olması Batılı araştırmacılara geniş bir çalışma sahası sunar. İnceledikleri toplumun oyunlarda kullandıkları müzik aletleri, türküler, mâniler ve diğer sözlü kültür örnekleri; oyun metinlerinin dayandığı tarihsel ve toplumsal olaylar ile ilham aldıkları halk anlatıları; tasvirlerin (kuklaların) renkleri, kalıpları ve yapım malzemeleri; perdeye çıkan tiplerin giyim-kuşamı, kullanılan diyalektler; dil ve söz oyunları ve seyircinin tüm bunlara tepkisi, araştırmacılar için kıymetli malzemelerdir. Ayrıca, tiyatro tarih yazımını

uzun bir dönem etkisi altına almış şarkiyatçı yaklaşımın ürettiği Avrupamerkezci söylemlerinin aksine Karagöz ve diğer kukla tiyatrosu örnekleri özellikle on üçüncü yüzyıla tarihlendirilen ve Irak doğumlu İbn Daniyal'ın gölge tiyatrosu olarak değerlendirilen eserleri (Carlson ve Mahfouz, 2013, s. XX), kurguları, karakterleri, metinleri ve taklit unsurları ile, "Arapların doğasında olmadığı" (Landau, 1948, s. IX) iddia edilen dramının varlığının kanıtları olarak ele alınmış ve böylece Doğulu halkların, özellikle de Müslümanların da incelenmesi gereken bir "mimetik performans" geçmişlerinin olduğunu göstermiştir (Guo, 2012, s. 105).

Karagöz gibi seyirlik sanatlar, aile hayatının mahremiyetten ötürü çok kolay gözlemlenemediği ya da ortak kamusal mekân kullanımının sınırlı olduğu toplumlarda, özellikle Ramazan aylarında, seyircinin büyük-küçük ve hatta az sayıda da olsa kadın-erkek aynı mekân ve zamanda paylaşımında bulunmalarına olanak vermiştir. Doğu'ya, akademik araştırmaların haricinde asker, diplomat ya da istihbarat görevlisi gibi farklı kimliklerle ve mesleki deneyimlerle de gelen şarkiyatçıların Karagöz oyun metinlerini derlemek için başvurdukları yöntemlerde, teknolojik imkânlar, dil yetkinlikleri, kendilerini yönlendirecek meslektaşları, yerel halktan aldıkları yardım, kütüphane ve diğer kaynaklara erişimleri belirleyici olmuştur (Vrolijk, 2006, s. 369-378). Bazı araştırmacılar Karagöz oynatılan kahvehanelere giderek oyunları kayıt altına aldıklarını belirtirken, bazıları da Karagözcüler ile ayrıca görüşüp oyunları dikte etmelerini, eğer okuma yazmaları varsa yazmalarını talep etmişlerdir. Metinleri dinleyerek ve okuyarak çözümleyen araştırmacılar bunları transliterasyon veya transkripsiyon ile Latin harflerine aktarmış, fonetik açıdan değerlendirmiş, gerektiğinde de başka dillere çevirmişlerdir. Bazı durumlarda müstehcen buldukları kısımları sansürlediklerini, anlamadıkları deyimler ya da söz oyunlarının olduğunu da belirtmişlerdir (Quedenfeldt, 1889, s. 922).

Bu çalışma kapsamında incelenen en erken tarihli metin, 1849-1861 yılları arası Şam'da Prusya konsolosu olarak görev yapmış olan Johann Gottfried Wetzstein'in ölümünden sonra kendisinin arşivinden elde edilmiş ve yayına hazırlanmış olan *Die Liebenden von Amasia: Ein Damascener Schattenspiel*'dir. Wetzstein, Suriye'de bulunduğu dönemde geçiminin büyük bölümünü konsolos olarak görevinden ziyade akademik yayınlar, gazetelere yazıları ile Berlin, Leipzig ve Tübingen kütüphanelerine sattığı Arapça el yazmaları ile sağlamıştır (Huhn, 1989, s. 54, Beydilli, 1990, s. 211-215). *Die Liebenden von Amasia: Ein Damascener Schattenspiel*'in G. Jahn imzalı ön sözünde metnin kaynağının Wetzstein tarafından çalışılmış bir eski el yazması olduğu bilgisi verilir. Diplomatik kimliğinin ötesinde kendisini araştırmalara adanmış bir şarkiyatçı olarak tanımlanan Wetzstein, aylar boyunca Bedevilerle birlikte onların çadılarında kalmış, örf ve âdetlerini, şarkılarını ve türkülerini dikte

ettirmiş, gerektiğinde sözcük sözcük çevirmiştir. Ancak *Die Liebenden von Amasia* yani *Amasya Aşkıkları* oyununun, Wetzstein arşivindeki el yazması dışında başka bir kaynağının olup olmadığı bilinmemektedir. Wetzstein'in Suriye'de bulunduğu yıllar göz önüne alınca da metin en erken on dokuzuncu yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir.

Osmanlı Suriyesi yani günümüzde Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'e uzanan bölgede Karagöz oyunlarına diğer örnekler Enno Littmann'ın *Arabische Schattenspiele, Ein Arabisches Karagöz Spiel* ve *Eine neuarabische Posse aus Damascus*¹ başlıklı yayınlarında bulunur. Littmann, Cisir eş-Şuğur, Halep, Kudüs ve Yafa'da Karagöz oyunlarının oynatıldığını duymuştur ancak bizzat Karagöz oyunu izleme fırsatını Beyrut'ta bir kahvehanede bulmuştur. İzlediği Raşid isimli *karagozâtî* yani karagözcüden oyun metinleri ister. Littmann, Raşid'in kendisine getirdiği Karagöz metinlerini okumakta zorlandığını görür ve metinlerdeki el yazılarının da farklı kişilere ait olduğunu fark eder. Bu metinleri Raşid'in yazıp yazmadığından emin olamayınca da ondan zaten ezbere bildiği metinleri kendi ağzından aktarmasını ister. Littmann'ın gözlemlerine göre ağırlıklı olarak Müslüman nüfus tarafından bilinen Karagöz'ün Suriye'deki merkezî, şarki yaşamın en canlı biçimde yaşandığı Şam'dır. Bir Şamlı olan Raşid'in Arapçasında da Şam diyalektinin, Beyrut'ta uzun süre yaşamış olmasına rağmen, belirgin olduğunun notunu düşer (Littmann, 1900, s. 661-662). Şam kaynaklı bir diğer metin, Şam Fransız Enstitüsünde çalışmalar yürüttüğü dönemde Edmond Saussey tarafından derlenmiş olan *Hamam* faslıdır (Saussey, 1937-1938, s. 5). Bunun gibi çok sayıda metin derleyen ve yayımlamak için hazırlayan Saussey bu girişimini tamamlamamıştır. Bu metinlerden biri olan *Hamam*, ölümünden sonra Şam Fransız Enstitüsü tarafından Arapça aslı ve Fransızcaya çevirisi ile yayımlanır. *Les Mots Turcs Dans le Dialecte Arabe de Damas* (Şam Arap Diyalektinde Türkçe Sözcükler Üzerine) başlıklı bir çalışması da bulunan Saussey'in bu derlemesi söz konusu diyalektin mükemmel bir örneği olarak görülür (Gaufroy-Demombynes, 1937, s. 2).

On dokuzuncu yüzyıldan Arapça Karagöz oyunları, günümüzde Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletlerinin yer aldığı, Doğu İslam dünyası-

¹ Enno Littmann, "Eine neuarabische Posse aus Damascus", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Harrassowitz Verlag, Vol. 56, No. 1, 1902, s. 86-97. Bu metin bir Karagöz oyunu değildir. 'Paris Otelî' başlıklı ve canlı aktörlerle oynanan bir güldürü, fars örneğidir. Littmann ve Max Quedenfeldt, İstanbul ve İzmir'den hem Mağrip bölgesine hem de Suriye'ye o dönemlerde tiyatro kumpanyalarının gittiğini, 'Osmanlı Tiyatrosu' ya da 'Türk tiyatrosu' adı altınca orta oyunu tarzında Türkçe ve Arapça gösteriler, vodvil, pantomim, sirk sanatları vb. icra ettiklerini belirtirler. Buna ek olarak Beyrut gibi farklı bölgelerde gösteriler düzenleyen Şam merkezli kumpanyalar da vardır. Littmann'ın notlarına göre, kuklalarla değil aktörlerle oynanan fars benzeri güldürülerin, tıpkı Karagöz gibi Suriye'de oluşmuş bir geleneği vardır. Türkçe söz varlığının yanı sıra muhtemel Osmanlı - Türk ve Suriye tiyatrosu etkileşimi nedeni ile bu metin de çalışmamıza dâhil edilmiştir.

nın (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahra'yı içine alan ve İslam kaynaklarında Mağrib olarak bilinen bölgede de kayıt altına alınmıştır (Harekât, 2003, s. 318). Bilinen en erken tarihli örnekler arasında Max Quedenfeldt'in derlemeleri önemli yer tutar. Das Ausland gazetesinde yayımladığı çalışmasında, meslektaşlarının Tunus'ta Ssi-Mohammed Bu-Dabûss'tan derleyip kendisine yazılı olarak gönderdikleri oyun metinlerinden parçaların Almanca çevirilerine yer vermiştir. Yine Mağrip'ten Arapça oyun metinleri derleyen bir diğer araştırmacı Wilhelm Hoenerbach'tır. *Das Nordafrikanische Schattentheater* adlı kitabında on adet fasıla yer verir. Hoenerbach, 1955 yılında Trablus Awqaf kütüphanesinde halk bilim araştırmaları yaptığı bir dönemde Karagöz ile ilgilenmeye başlamıştır. Kayıt altına aldığı tüm oyunlar, Karagöz'ün çokça rağbet gördüğü, bölgenin önemli ticaret merkezlerinden olan Süku't-Türk'te perde kuran Karagözcü Muhammed el-Wasti tarafından oynanmıştır.

Dil özellikleri açısından detaylı bir şekilde ele aldıkları Arapça Karagöz metinlerindeki Türkçenin varlığı, ağırlıklı olarak ilahiyat ve Doğu dilleri üzerine eğitim almış şarkiyatçıların da dikkatini çekmiştir. Arapça Karagöz oyunları, oynandıkları bölgede kullanılan Arapçanın özelliklerini taşır. Ancak Türkçe Karagöz oyunlarının ve Türk Karagözünün izleri gözden kaçmayacak kadar belirgindir. İngiliz şarkiyatçı Edward William Lane, 1830'larda Mısır'daki Karagöz oyunları ile ilgili "Karagöz adlı kukla gösterisini Mısır'a tanıtan Türklerdir ki onların dilinde oynanır. Gayet açık saçık olan bu oyunlar arada sırada Kahire'de yaşayan Türkleri eğlendirir ama Türkçe bilmeyenlerin pek ilgisini çekmez" der (Lane, 1836, s. 116). Quedenfeldt'e göre de Arapça oyunlarda sık sık Türkçe ifadelerin geçmesinin nedeni Mağrip'te sahnelenen ilk Karagöz oyunlarının Türkçe olmasıdır. Karagöz ya da diğer tiyatro türlerinin hangi dilde oynanacağını belirleyen her zaman sanatçıların tercihi ya da seyircinin konuştuğu dil olmamıştır. Örneğin Felix von Luschan, gösterilerin dilinin sahnelendikleri yerdeki halkın konuştuğu dilden farklı olması zorunluluğunu, o bölgedeki yönetici otoritelerin seyirci sayısını mümkün olduğu kadar az tutmak amacı ile getirdiklerinin notunu düşer. 1884'te Rodos'ta Arapça bir Karagöz oyununun seyirciler tarafından aralarında az sayıda Arap olduğu için anlaşılmadığına ve Beyrut'ta izlediği bir tiyatro oyununun da Arapça yerine Türkçe oynanması kuralının getirildiğine şahit olmuştur (Luschan, 1889, s. 1). Türkçe Karagöz oyunlarındaki tiplerle ortak özellikleri olan, uyarlanmış ya da özellikle Türkleri temsil eden özgün tipler ki baş kahraman Karagöz'ün de bir Türk olarak konumlandırıldığı örnekler vardır (Spies, 1928, s. 699-700), Arapça Karagöz oyunlarında Türkçenin kullanımını sıklaştırmıştır².

² Ayrıca bk. Sadgrove, P. C. (1996). *The Egyptian theatre in the nineteenth century*, Reading: Ithaca, 14-15; Guo, L. (2020) *Arabic shadow theatre 1300-1900: A handbook*, Boston: Brill, 197-239; Moreh, S. (1992). *Live theatre and dramatic literature in the medieval*

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, yukarıda adı geçen Avrupalı şarkiyatçıların gerek sözlü gerekse yazılı aktarım yolu ile ulaştıkları ve yayımladıkları Arapça Karagöz oyun metinlerinde geçen, Türkçe sözcük, deyim ve cümlelerin yanı sıra Türkçe yoluyla Arapçaya geçen sözcükleri tespit etmektir. Söz konusu sözcüklerin geçtiği örneklerin Arapçası orijinal hâliyle verilecek ve transkripsiyonu yapılacaktır. Daha sonra bütün örnekler Türkçeye tercüme edilecektir. Elde edilen sözcüklerin doğru bir şekilde anlamlandırılması için Arap diyalektlerinin üzerine hazırlanmış olan sözlük ve derleme gibi çeşitli çalışmalara başvurulacaktır. Alfabetik sıraya göre dizilen sözcüklerin bir kısmı farklı oyunlarda, bazen aynı şekilde bazen de farklı varyantlarla geçmektedir. Bu durumda bir sözcük iki örnekte ve eğer varsa iki varyantla gösterilecek, tespit edilen tüm sözcük, deyim ya da cümlenin hangi metinden alındığı ayrıca belirtilecektir.

İnceleme

- *ağā* : < Tr. *ağa* “bey, efendi, geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse” (Kun, 1973, s. 21).

هل رايات رمضان اغا *her-rayāt rayāt Ramaḍān aḡā* “Bu bayraklar Ramazan ağasının bayrakları mıdır?” (Wetzstein, 1906, s. 78). اغا شو سيره *aḡā, šu 's-sire* ? “ağa, mevzu nedir ?” (Littmann, 1901, s. 56).

- *ancāk* : < Tr. *ancak* “yalnızca, ancak, sadece, nerdeyse” (Dozy 1927, 1. cilt, s. 40).

نحن انجق محسوبيين على أجاريد مثل سعادتكم *nehne ancāk maḥsubin 'ale acāwid mitil sa 'ādetkom* “biz yalnızca sizin gibi saygıdeğer insanlara tabiyiz” (Wetzstein, 1906, s. 74).

- *bābā* : < Tr. *bābā* “baba, efendi, evin büyüğü” (Al-Asadi, 1988, 2. cilt, s. 20-21).

ولكن مين بدك بابا *wilkī min bīdikkū bābā* ? “efendim siz kimi istiyorsunuz” (Littmann, 1901, s. 52).

- *bābūr* : Ar. *bābūr* < Tr. *vapur* < Fr. *vapeur* “vapour” (Al-Asadi, 1988, 2. cilt, s. 51).

أنا مل قلبي من اكل الجبنه والزيتون في البابور *anā mel ḳlābi min ekl 'l-cibne u 'z-zeytun fi 'l-bābūr* “vapurda peynir ve zeytin yemekten bıktım” (Littmann, 1902, s. 92).

- *baklāwa* : < Tr. *baklava* “baklava, eşkenar dörtgen biçiminde olan bir çeşit tatlı” (Kun, 1973, s. 50).

Arabic world, New York: New York University Press, 126-127; Curt, P. (1911). Arabic drama, Encyclopaedia of religion and ethics, 4, 875.

• *derveşe* : < Far. *dervîş* “dervişlik, derviş olma durumu, yoksul olma durumu” (Steingass, 1977, s. 516). Bu sözcük Arapçada ayrıca fiil olarak çemlenmektedir. Bu yüzden *derveşe* mastar anlamındadır.

• *derveşe* : < Far. *derveşe* “en iyisi derviş gibi davranmak” (Wetzstein, 1906, s. 66).

• *dest* : < Far. *destī* “testi, kulpu, geniş gövdeli, dar boğazlı kap” (Al-Asadi, 1988, 4. cilt, s. 50).

• *dest* : < Far. *destī* “testi, kulpu, geniş gövdeli, dar boğazlı kap” (Al-Asadi, 1988, 4. cilt, s. 50).

• *doğri / tuğri* : < Tr. *doğru* “doğru, düz, gerçek” (Dozy, 1927, 1. cilt, s. 446).

• *doğri / tuğri* : < Tr. *doğru* “doğru, düz, gerçek” (Dozy, 1927, 1. cilt, s. 446).

• *dulāb* : < Far. *dulāb* “dönme dolap, su dolabı” (Dozy, 1927, 1. cilt, s. 477).

• *dulāb* : < Far. *dulāb* “dönme dolap, su dolabı” (Dozy, 1927, 1. cilt, s. 477).

• *du‘aciyye* : Ar. *du‘a* + Tr. *ci* + Ar. çokluk eki *iyye* : duacılar, dua edenler.

• *du‘aciyye* : Ar. *du‘a* + Tr. *ci* + Ar. çokluk eki *iyye* : duacılar, dua edenler.

• *edebhāne* : < Far. *edebhāne* “hela, ayakyolu, abdesthane” (Prokosch, 1983, s. 37).

• *edebhāne* : < Far. *edebhāne* “hela, ayakyolu, abdesthane” (Prokosch, 1983, s. 37).

• *feşek* : < Tr. *fişek* “fişek, ufak mermiler, şenliklerde kullanılan yanıcı veya patlayıcı maddeler” (Dozy, 1927, 2. cilt, s. 269).

• *feşek* : < Tr. *fişek* “fişek, ufak mermiler, şenliklerde kullanılan yanıcı veya patlayıcı maddeler” (Dozy, 1927, 2. cilt, s. 269).

• *gidîş* : < Far. *ikdiş* < Tr. *igdiş* “iğdiş edilmiş, kısırlaştırılmış at” (Al-Asadi, 1988, 6. cilt, s. 438).

• *gidîş* : < Far. *ikdiş* < Tr. *igdiş* “iğdiş edilmiş, kısırlaştırılmış at” (Al-Asadi, 1988, 6. cilt, s. 438).

• *gel buraya !* : < Tr. *gel buraya* “buraya gel”.

• *gel buraya !* : < Tr. *gel buraya* “buraya gel”.

• *hā kuşum hā kuşum* : < Tr. *hā* “istek uyandırmak için kullanılan bir söz, hadi” + Tr. *kuşum* “kuşum”.

• *hā kuşum hā kuşum* : < Tr. *hā* “istek uyandırmak için kullanılan bir söz, hadi” + Tr. *kuşum* “kuşum”.

• *hammāmcī* : < Ar. *hammām* + Tr. *cī* “hamamcı, hamamda çalışan kimse” (Ben Cheneb, 1922, s. 37).

حمامجي hammāmcī ! “ey hamamcı!” (Saussey, 1937-1938, s. 13).

• *hānōm* : < Tr. *hanım* “hanımefendi, prenses, soylu kadın” (Al-Asadi, 1988, 3. cilt, s. 302).

هات الخانم *hātu 'l-hānōm* “hanımefendiyi getir” (Wetzstein, 1906, s. 120).

• *ihtiyāriyye* : < Tr. *ihtiyār* + Ar. çokluk eki *iyye* “ihtiyarlar, kocamış olanlar”³.
المطهرين راكبين الخيل الاختياريه و *el-ihtiyāriyye ve 'l- mutahhirin rakbini 'l-hayl* “ihtiyarlar ve sünnetçiler atlara binmişlerdi” (Wetzstein, 1906, s. 78).

• *iki misi* : < Tr. *ikiniz mi*.⁴

اكي ميسى *iki misi* ? “ikiniz mi ?” (Littmann, 1901, s. 56).

• *işkuzār* : < Tr. *iş* + Far. *guzār* “işgüzar, becerikli, eli işe yatkın” (Al-Asadi, 1988, 1. cilt, s. 155).

هذا واحد اشكزار *haða wāhed işkuzār* “bu adam işgüzardır” (Saussey, 1937-1938, s. 13).

• *ivān* : < Far. *eyvān* “ayvan, teras, salon” (Spiro, 1999, s. 26).

بدي الإيوان الشمالي *biddi 'l-ivān eş-şemāli* “kuzey tarafına bakan eyvanı isterim” (Saussey, 1937-1938, s. 16).

• *kaḍaḳtiḥ*: “kundakladın, kundakla sardın”. < Tr. *kundak* “yeni doğmuş çocuğu sıkıca sarıp sarmalamaya yarayan geniş bez”. Sözcük Arapçada fiil olarak çekimlenmektedir (Al-Asadi, 1988, 6. cilt, s. 261).

لمن قندقتيه وحطيته بالسريير *lemin kaḍaḳtiḥ ve haṭṭeytiḥ be's-serir* “kimi kundaklayıp yatağa attın” (Saussey, 1937-1938, s. 8).

• *kār* : < Far. *kār* “iş, meslek, zanaat” (Dozy, 1927, 2. cilt, s. 435).

اجالك على بالي كار *icālek 'ala bāli kār* “aklıma bir iş geldi” (Littmann, 1901, s. 16).

³ *ihtiyār* sözcüğü aslında Arapça اختيار *ihtiyār* “seçmek” mastarından gelmektedir. Ancak Türkçede “yaşlı, kocamış kimse” anlamı kazandıktan sonra tekrar Arapçaya bu yeni anlamda kullanılagelmiştir (Al-Asadi, 1988, 3. cilt, s. 310).

⁴ Bu yapısı bozuk soru cümlesi, çok sayıda diğer örnek gibi Aşo Ağa isimli tip tarafından kullanılır. Littmann'a göre Aşo Ağa adından dolayı bir Kürt olabilir. Ancak tip özelliği açısından incelendiğinde de, matbu Türkçe Karagöz serilerinden *Letai-f-i Hayal* içerisinde “Kanlı Kavak” oyununda başka diğer oyunlarda da karşımıza çıkan Arnavut Kır Serdari'nin bir karşılığı da olabilir. Arapça Karagöz oyunlarında özellikle ‘ağa’ ya da ‘Efendi’ tipler sıklıkla Türkçe konuşur ve bu örnekte olduğu gibi yanlış kullanımlar ve anlam karışıklıkları ortaya çıkar. Bu, karagözçünün Türk’ü ve / veya Osmanlı yönetimini temsil eden bir otorite figürünü karikatürize etmesi ya da sadece Türkçeyi iyi bilmemesinden kaynaklanabilir.

• *kindra* : < Tr. *kundura* < İt. *condora* “kundura, Avrupa tarzıyla hazırlanan ayakkabı” (Kun, 1982, s. 212).

• *yaşir yiferşi kindra waḥed b‘ad waḥed* “kunduraları tek tek silmeye başladı” (Littmann, 1902, s. 90).

• *ḳumārciyye* : < Ar. *ḳumār* + Tr. *ci* + Ar. çokluk. eki *iyye* “kumarçılar, kumarbazlar”. *gomārci* : < Ar. *ḳumār* + Tr. *ci*. “kumarçı, kumarbaz”.

• *gir de şu kumarbazları içeriden çıkar*” (Saussey 10). *enta wāhed gomārci* “sen bir kumarbazsın” (Hoenerbach, 1959, s. 160).

• *labba* : < Tr. *lapa* “lapa hâlinde pişirilmiş pirinç” (Prokosch, 1983, s. 95).

• *‘ül-ilō ‘akl ḥmāye, ruzz, labba, farruc, şorba* “ona de ki: diyet yemeği, pirinç, lapa, tavuk ve çorba” (Littmann, 1901, s. 30).

• *lastik* : < Tr. *lastik* < Fr. *élastique* “lastik maddesinde yapılan her şey, lastikten yapılan bir çeşit terlik”. Sözcüğün Arapçadaki çoğulu *lāsātik* (Al-Asadi, 1988, 6. cilt, s. 483).

• *tâ-tşiru is-sarāmī wi lāsātik*. “terlik ve ayakkabılar gibi olacaksın” (Littmann, 1901, s. 50).

• *lokanda* : < Tr. *lokanta* < İt. *locanda* “restoran, lokanta” (Prokosch, 1983, s. 95).

• *haḍi lokandat bariz ‘il-meşhura* “bu meşhur Paris lokantasıdır” (Littmann, 1902, s. 88).

• *lokandaciyye* : < Tr. *lokantacı* + Ar. dişilik eki *iyye* “lokantacı kadın, lokantada çalışan kadın”.

• *kâmil ve rfiḳah ve ‘l lokandaciyye* “Kamil ve arkadaşı ve lokantacı kadın”(Littmann, 1902, s. 88).

• *nastar* : < Tr. *ne istersin* “ne istersin”.

• *nastar* “ne istersin” (Littmann, 1901, s. 56).

• *nāzik* : < Far. *nāzük* “nazik, kibar” (Al-Asadi, 1988, 7. cilt, s. 249).

• *anā nebbi kāteb yekūn uled, nāzik, wāna nḥalles ‘il-flūs* “akıllı ve kibar bir katip istiyorum ücreti bana aittir” (Hoenerbach, 1959, s. 130).

• *oda* : < Tr. *oda* “oda” (Dozy, 1927, 1. cilt, s. 44).

• *‘ani itneyn bi oḍa waḥde mā bişir* “oda iki kişiliktir, tek kişilik oda yoktur” (Littmann, 1902, s. 94).

• *şag* : < Tr. *sağ* “sağlam, sıhhatli, sağ” (Prokosch, 1983, s. 115).

عاش أنا بخلِك صاغ *lēṣ 'anā bhllik sāg* ? “ben seni sağlam bırakır mıyım ?” (Littmann, 1903, s. 16).

- *sukerciyye* : < Ar. *suker* + Tr. *ci* + Ar. çokluk *iyye* “ayyaş, sarhoş”.
- و يطلع عليكم حدا من السكرجيه *wa yaṭl'a 'aleykum ḥada mini'l sukerciyye* “ve karşınıza ayyaşlardan biri çıkmasın”(Wetzstein, 1906, s. 20).
- *şarāşef* : < Far. *çāderşeb* “çarşaf”. Sözcüğün Arapçadaki tekil şekli *şar-şaf*’tir. *şarāşef* ise çoğuldur (Ben Cheneb, 1922, s. 52).
- شراشف مفضضة *şarāşef mufaḍfaḍa* “geniş geniş çarşaf” (Wetzstein, 1906, s. 50).
- *şervāl* : < Far. *şelvār* “şalvar” (Al-Asadi, 1988, 5. cilt, s. 55).
- دِكَّة الشروال *dikkaṭü'ş- şervāl* “şalvar uçkuru” (Wetzstein, 1906, s. 22).
- *şeşme* : < Far. *çeşme* “çeşme, tuvalet, ayakyolu” (Ben Cheneb, 1922, s. 54).
- من زمان قول ششمة *min zamān kūl şeşme* “çoktan ayakyolu deseydin” (Saussey, 1937-1938, s.13). بقعد بششمة *bu'd biş-şeşme* “ayakyolunda oturuyorum” (Littmann, 1901, s. 52).
- *tunbek* : < Far. *tenbākū* “tömbeki” (Al-Asadi, 1988, 2. cilt, s. 419).
- حطي لي الأركيلة و شوية فحم وتنباك *ḥuṭṭiyli'l- ergile u şivayyet faḥim u tunbek* “bana nargileyi ayarla ve yanında azcık kömür ve tumbeki olsun” (Saussey, 1937-1938, s. 8).
- *tistimāl* : < Far. *destmāl* “destmal, el bezi, yağlık, mendil” (Halitoğlu, 2020, s. 224).
- كان تمشي تخنبلتي تستمال أمك *kān temşi teḥneb-li tistimāl ummuk* “yürüyor, fakat eteği ona engel oluyor” (Hoenerbach, 1959, s. 126).
- *yawāş* : < Tr. yavaş “yavaş, hızlı karşıtı” (Al-Asadi, 1988, 7. cilt, s. 452).
- بفوت يواش يواش *bifūt yawāş yawāş* “yavaş yavaş yürüyorum” (Littmann, 1900, s. 671).

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar Avrupalı şarkiyatçılar Enno Littmann, Johann Gottfried Wetzstein, Wilhelm Hoenerbach ve Edmond Saussey tarafından derlenmiş ya da onların girişimleri sonucunda koleksiyonlarında yer alarak günümüze kadar ulaşmış on sekiz Arapça Karagöz oyunu, barındırdıkları Türkçe unsurlar çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen oyunlarda kırk dokuz sözcük tespit edilmiştir. Bunların yirmi dokuzu Türkçe, on beşi Farsça, üçü İtalyanca, ikisi Fransızca kökenlidir. Bunlara ek olarak Türkçe dua, ünlem ve kısa cümleler de bulunmaktadır. Elde edilen sözcükler, Arapçanın Şam ve

Mağrip diyalektlerine dayanmaktadır. Oyun metinlerini derleyen şarkiyatçılara göre Arapça Karagöz oyunlarında Türkçenin varlığının farklı nedenleri vardır. Karagöz'ün bir seyirlik sanat türü olarak Osmanlı İmparatorluğunun Arapça konuşulan bölgelerine ilk defa Türkler tarafından götürülmesi, bazı bölgelerde oyunların sadece Türkçe oynanmasına izin verilmesi, oyunlardaki bazı tiplerin Türkleri ve/veya Osmanlı yönetimini temsil etmesi bu nedenlerin başında gelir. Sözlü ve yazılı aktarım yolu ile bir araya getirilmiş, Osmanlı Suriyesi ve Mağrip olarak tanımlanan bölgelerde eğlence kültürünün önemli bir parçası olan Karagöz metinlerinin, benzer yöntemlerle derlenen ve folklor çerçevesinde ele alınan pek çok kültür malzemesinde olduğu gibi, bizzat icracıların kendileri ya da derlemeyi yapanlar tarafından müdahaleye uğramış olması kaçınılmazdır. Öyle ki şarkiyatçıların, ahlaka aykırı buldukları ifadeleri sansürlediklerini ya da anlamadıkları yerleri tam olarak çeviremediklerini not düştükleri örnekler de vardır. Bir gösteri türünü kayıt altına almanın tüm zorluklarına ve değişkenlere rağmen bu çalışma kapsamında incelenen Arapça Karagöz derlemeleri, kayıt altına alındıkları on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemin Arapça dil özelliklerine ve diyalektlerine ışık tutmaktadır. Tespit edilen Türkçe sözcükler, dualar, deyişler, ünlem ifadeleri vb. de Türkçeden Arapçaya geçen dil unsurlarının Arap kültüründeki yerini ve kullanımlarını örneklendirir. Yayımlandıkları tarihten itibaren bu açıdan değerlendirilmemiş olan Arapça Karagöz derlemeleri, Türkçe-Arapça ilişkisini, ortak miras unsurlarını ya da kültürel alışverişi incelemede halk edebiyatının, halk tiyatrosunun, çocuk oyunlarının, verneküler dil unsurları barındıran eğlence ve gösterim türlerinin önemini hatırlatır.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yazar Katkıları Ragıp Muhammed ve Nazlı M. Ümit: Çalışmanın Tasarlanması, Veri Toplanması, Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Makale Gönderimi ve Düzeltilme.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Author Contributions Ragıp Muhammed & Nazlı M. Ümit: Conceiving the Study, Data Collection, Data Analysis, Writing up, Submission and Revision.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors declare no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İt.	İtalyanca
Yun.	Yunanca

Kaynakça

- Al-Asadi, M., H. (1988). *Mevsu'ât Haleb el-muḳârene*. Matba'at'u Cami'at Haleb.
- Aytaç, B. (1994). *Arap lehçelerindeki Türkçe kelimeler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ben Cheneb, M. (1922). *Mots Turks et Persans conserves dans le parler Algerien*. Alger J. Carbonel.
- Beydilli, K. (1990). Kitâbiyat. *Osmanlı Araştırmaları*, X, 211-215.
- Carlson, M. ve Safi, M (2013). *Theatre from medieval Cairo: The Ibn Daniyal trilogy*. Martin E. Segal Theatre Center Publications.
- Dozy, R. (1927). *Supplément aux dictionnaires Arabes*. E. J. Brill.
- Gaufrey-Demombynes, M. (1937-1938). Edmond Saussey (1899-193). *Bulletin d'études orientales*, 7(8), 1-3.
- Guo, L. (2012). *The performing arts in medieval Islam: Shadow play and popular poetry in Ibn Daniyal's Mamluk Cairo*. E. J. Brill.
- Halitoğlu, A. (2020). *Dictionnaire Français-Turc ou Hazine-i lügat*. Hiper Yayın.
- Harekât, İ. (2003). Mağrib. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C 27, s. 318-322). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hoenerbach, W. (1959). *Das nordafrikanische Schattentheater*. Rheingold-Verlag.
- Huhn, I. (1989). *Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als preussischer Konsul in Damaskus (1849-1861)*. Schwarz.
- Kun, H.T. (1973). The Ottoman elements in the Syrian dialects – II. *Archivum Ottomanicum*, 5, 17-95.
- Kun, H.T. (1982). The Ottoman elements in the Syrian dialects – II (Continuation). *Archivum Ottomanicum*, 7, 117-267.

- Landau, J. (1948). Shadow plays in the Near East. *Edoeth Quarterly*, Vol. III, 1(2), 135-175.
- Landau, J. (1969). *Studies in the Arab theater and cinema*. University of Pennsylvania Press.
- Lane, E. W. (1836). *An account of the manners and customs of the modern Egyptians*. C. Knight and Company.
- Littmann, E. (1900). Ein arabisches Karagöz Spiel. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 54(4), 661-679.
- Littmann, E. (1901). *Arabische Schattenspiele*. Mayer & Müller.
- Littmann, E. (1902). Eine neuarabische Posse aus Damascus. *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen gesellschaft*, 56(1), 86-97.
- Luschan, F. (1889). Das Türkische Schattenspiel. *Internationales Archiv für Ethnographie*, Band II, 1(9), 81-90; 125-143.
- Prokosch, E. (1983). *Osmanisches Wortgut im ägyptisch Arabischen*. K. Schwarz.
- Quedenfeldt, M. (1890). Das türkische Schattenspiel im Magrib. *Das Ausland*, 63(46), 904-908.
- Quedenfeldt, M. (1890). Das türkische Schattenspiel im Magrib. *Das Ausland*, 63(47), 921-926.
- Radloff, W. ve Ignác, K. (1899). *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme VIII*. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Saussey, E. (1937-1938). Une farce de Karagueuz en dialecte Arabe de Damas. *Bulletin D'études Orientales*, 7(8), 5-37.
- Spies, O. (1928). Tunesisches Schattentheater. *Festschrift, publication d'hommage offerte au P. W. Schmidt*, 76, 692-702.
- Spiro, S. (1999). *An English-Arabic vocabulary of the modern and colloquial Arabic of Egypt*. Librairie du Liban Publishers.
- Steingass, F. J. (1977). *A comprehensive Persian-English Dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. Library Association Publishing.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı – Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ümit, N. M. (2020). *Türk tiyatrosu tarihyazını ve Avrupalı Şarkiyatçılar*. Libra Kitap.
- Wetzstein, J. G. (1906). *Die liebenden von Amasia: Ein Damascener schattenspiel*. Brockhaus.
- Vrolijk, A. (2006). From shadow theatre to the empire of shadows: the career of Curt Prüfer, arabist and diplomat. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 156(2), 369-378.

Extended Summary

Following the conversion of Turks to Islam, the cultural interactions between Turks and Arabs began. Turks who were recruited as soldiers by the Abbasids in the ninth century gained dominance by founding different states on Arab territories such as the İhşidi, the Seljuk Empire and the Mamluk Sultanate where the language of ruling class was Turkish while the commoners spoke Arabic. Therefore, linguistic exchanges, especially during the reign of Ottoman Empire, were inevitable. The traces of interaction between Turks and Arabs can also be observed in various written and oral cultural elements. As a form of Turkish puppet theatre, Karagöz is registered in the Intangible Cultural Heritage list of UNESCO and it is one of the significant representatives of this interaction. In the Arabian geography dominated by the Ottomans, Karagöz shows became an indispensable part of the popular culture and seasonal entertainments. From Aleppo to Cairo, Karagöz plays embraced various forms of humour, dramatic tradition, and folk literature as well as social and cultural elements of daily life. Therefore, Karagöz performances have offered researchers a wide range of subjects through which local characteristics and distinctness in music, costumes, stage design, audience etc. could be investigated and determined. As this study emphasises, languages and linguistic components have been a part of curious subjects regarding Karagöz's development and integration among the non-Turkish speaking populations.

Although travellers, diplomats or poets conveyed a significant amount of information on Karagöz and on similar performing arts through their diaries, reports or verses, the first scholarly compilations of Karagöz plays performed in different languages in several regions began to be produced by European orientalisks during the second half of the nineteenth century and this study analyses Arabic Karagöz plays discovered and recorded between 1850s and 1950s in the Maghreb (Northwest Africa covering Algeria, Libya, Mauritania, Morocco and Tunisia) and in Greater Syria (which is also known as Bilad al-Sham including present-day Syria, Lebanon, Israel, and Jordan). The title of the plays chosen and the publications which they appeared in are *faşl iş-şihhādîn*, *faşl 'Afrenzûn*, *faşl il-'Afyûnî*, *faşl il-ḥammām*, *faşl is-sahra*, and *faşl il-ḥaşabât* in *Arabische Schattenspiele* (1901), *faşl 'Amûn* in *Ein arabisches Karagöz spiel* (1900) and *lokanda Pariz* in *Eine Neuarabische Posse aus Damascus* (1902) by Enno Littmann; *la'bat el-ḥaşâişi*, *la'bat el-'arōsa*, *la'bat es-sāniya*, *la'bat el-ḥammām*, *la'bat el-ḥawwāt*, *la'bat el-kâtib*, *la'bat el-ḥābiya*, *la'bat el-ḡūla*, *la'bat el-ganṭra*, and *la'bat lūşif el-maksûr rızlah* in *Das Nordafrikanische Schattentheater* (1959) by Wilhelm Hoenerbach; *el-Aşık wel-Maşuk* in *Die Liebenden von Amasia: Ein Damascener Schattenspiel* (1906) by Johann Gottfried Wetzstein, and *faslu'l- Hammām* in *Une farce de Karagueuz en dialecte Arabe de Damas* (1937) by Edmond Saussey.

Arabic Karagöz plays used to be performed in the local vernacular languages; hence, they are very rich in elements from different Arabic dialects. The abovementioned European orientalisks, who had expertise mostly in linguistics and literature in addition to theology and Eastern languages, used various methods to write down the spoken words of Karagöz. While some of them visited coffeehouses to watch the shows in

their authentic venue, some of them had the plays dictated by the Karagöz master themselves or they just received written texts from their colleagues. Either by reading or hearing, they transcribed and / or transliterated Arabic texts to Latin alphabet. They also prepared short dictionaries as appendixes, and they provided detailed notes about the translations of these plays. The frequent use of Turkish words and expressions did not escape scholars' attention. They suggested that there could be several reasons why Karagöz masters used Turkish in their performances. For instance, the first Karagöz shows were brought to Arabic speaking regions by Turks and / or Turkish speaking performers, and there were periods during which the authorities allowed only Turkish performances. Staging plays in which certain characters represented Turks or the Ottoman authorities also required the use of Turkish because the intentional mispronunciations, swear words or exclamations uttered with a Turkish accent contributed to the comic effect. This study examines the abovementioned Karagöz play texts in Arabic and identifies forty-nine words that are either Turkish or words that the Arabic language acquired through Turkish. The Arabic parts in which such words and phrases exist are given both in the original recorded and in the transcribed forms. In addition, all identified samples are translated into Turkish.

ABDULLAH BOSNEVÎ'NİN ŞERH-İ CEZİRE-İ MESNEVÎ'SİNDEKİ DİNLEME İLE İLGİLİ BÖLÜMÜN İNCELENMESİ¹

İdris KADIOĞLU*

Özet

Bilindiği gibi Mevlanâ Celaleddîn-i Rûmî (öl.1273) Mesnevî'sini dönemin teamüllerine uyarak Farsça kaleme almıştır. Hem yazıldığı dönemde hem de sonraki yüzyıllarda Farsça bilmeyenler tarafından yeterince anlaşılmadığı için eserin Türkçeye çok sayıda tercüme ve şerhi yapılmıştır. “Cezîre-i Mesnevî” de Mevlevî büyüklerinden Yûsuf Sîneçâk (öl.1546) adlı mutasavvıf bir şahsın eseridir. Cezîre-i Mesnevî toplam üç yüz altmışaltı beyit olup Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden yapılan antolojik bir seçkidir. Sîneçâk'in eseri değişik zamanlarda farklı kişilerce şerh ve izah edilmiştir. Eseri Abdullah Bosnevî (öl.1644) ve İbrahim Cevrî (öl.1654) manzum olarak, İlmî Dede (öl.1611), Abdülmecid Sivasî (öl.1639) ve Şeyh Gâlib (öl.1799) de mensur olarak şerh etmiştir. Bosnevî'nin şerhi toplam 9097 beyit olup 1628'de tamamlanmıştır. Mevlânâ'nın Mesnevî'si “bişnev/dinle” hitabıyla başlamaktadır. Dolayısıyla hem Sîneçâk hem de Mesnevî şârihleri “dinleme” konusu üzerinde özellikle durmuşlardır. Abdullah Bosnevî, dinleyicilerin anlayış kıtlığı veya anlayışsız dinleyiciler diye Türkçeye tercüme edileceğimiz “Der beyân-ı bî-derkî-i müstemi'ân” başlıklı sekiz beyitlik

¹ Bu çalışma “Abdullah Bosnevî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'sinde Dinleme Eğitimi” (Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, International Burc University Saraybosna Bosna Hersek, 17-19 Mayıs 2013) başlığıyla sunulan ve özeti yayımlanan tebliğden geliştirilerek hazırlanmıştır.

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, ikadoglu@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2671-3768.

bölümde kıt dinleyicilerin özellikleri ve dinleme adabı hakkında önemli dersler vermektedir. Şair, konuşmacı ve dinleyicide bulunması gereken özellikleri açıklamakta, söz ve sohbet adabını izah etmektedir. Bu çalışmada Abdullah Bosnevî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî adlı eserinin bazı bölümleri yeniden okunmuş ve incelenmiştir. Özellikle eserin dinleme ile ilgili önemli bilgiler ihtiva eden bölümü eserin yazma nüshalarına da müracaat edilerek yeniden okunmuştur. Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'nin 119 beyitten oluşan konumuzla ilgili bölümünün dil içi çevirisi yapılarak beyitlerin karşısına yazılmıştır. Metinlerle ilgili değerlendirmeler yapıldıktan sonra sonuç ve kaynakça bölümü yazılarak çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dinleme, Abdullah Bosnevî, Mevlânâ, *Mesnevî Şerhi*.

EVALUATION OF THE SECTION ON LISTENING IN ABDULLAH BOSNEVÎ'S ŞERH-İ CEZİRE-İ MASNEVÎ

Abstract

As it is known, Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (d.1273) wrote his *Mesnevî* in Persian, following the conventions of the period. Both at the time it was written and in the following centuries, many translations and commentaries were made from the *Mesnevî* to Turkish, since it was not sufficiently understood by those who did not know Persian. “*Cezîre-i Mesnevî*” is the work of a sufi person named Yûsuf Sîneçâk (d.1546), one of the great Mevlevî. *Cezîre-i Mesnevî* consists of three hundred and sixty-six couplets and is an anthological selection from Mevlânâ's *Mesnevî*. Sîneçâk's work has been annotated and explained by different people at different times. Abdullah Bosnevî (d.1644) and İbrahim Cevrî (d.1654) commented on *Cezîre-i Mesnevî* in verse; İlmî Dede (d.1611), Abdülmecid Sivasi (d.1639) and Şeyh Galib (d.1799) also commented in prose. Abdullah's commentary consists of a total of 9097 couplets, and this work was completed in 1628. Mevlânâ's *Masnavi* begins with the words “*bishnev=listen*”. Therefore, both Sîneçâk and other *masnavi* commentators have particularly focused on the subject of “*listening*”. Bosnevî commented on eight couplets titled “*der beyân-ı bî-derkî-i müstemi'an*”. We can translate this title into Turkish as “*the listener's lack of understanding or the unsympathetic listeners*”. Here, important lessons are given on the qualities of the listeners and on the etiquette of listening. Poet Abdullah explains the characteristics that the speaker and the listener should have here. It also explains manners of speech and conversation. In this study, some parts of Abdullah Bosnevî's *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* were re-read and analyzed.

Keywords Listening, Abdullah Bosnevî, Mevlânâ, *Mesnevî Commentary*.

Dinleme becerisi, anlama teknikleri ve iletişimin temel konularından biridir. Anlamak için dinlemek ne kadar önemliyse, iletişim kurmak için de o denli değerli ve kıymetlidir. Kur'an-ı Kerim "oku" emriyle, manevi bilgi hazinesi Mesnevî ise "dinle" hitabıyla başlamaktadır. Eğitimciler anlamak için okuma ve dinlemenin şart olduğunu, bu ikisi olmadan tam öğrenmenin gerçekleşmeyeceğini her fırsatta dile getirmektedir. Dinleme konusu çoğunlukla Türkçe eğitimi kitaplarında bir bölüm olarak yer almaktadır. Son zamanlarda konuyla ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmış ve yayımlanmıştır. Dinleme eğitimi/becerisi ile ilgili kaleme alınan müstakil Türkçe kitap yayınlarından bazıları şunlardır: (Akçay, ed. 2018); (Aytan, ed. 2022); (Benzer, 2021); (Doğan, 2022); (Kardaş, ed. 2020); (Karagöl, ed. 2021); (Özbay, 2009)... hem bu kitaplarda hem de Türkçe eğitimi kitaplarının anlama teknikleri (dinleme) bölümlerinde dinleme becerisi her yönüyle (teoriden uygulamaya) ele alınmış ve işlenmiştir.

Bu konuyu farklı ilmî çalışmalarda, çok sayıda araştırmacı değişik perspektiflerden ele alarak değerlendirmiştir. Örneğin: "İletişimin en yaygın aracı konuşma; konuşmanın da malzemesi sözlere" diyen Yeniterzi, bir söz sultanı olan Mevlâna'nın *Mesnevî*'de söylemeye ve dinlemeye dair ilginç tespitlerde bulunduğunu dile getirmektedir (Yeniterzi, 2007). Temel dil becerileri açısından Ahmed-i Dâî'nin *Vasiyyet-i Nûşirevân* mesnevisini inceleyen araştırmacılar, bu mesnevide üzerinde sıklıkla durulan iki beceriden birinin "dinleme" olduğunu tespit etmişlerdir (Kavruk ve Sönmez, 2010, s. 193). Konuyla ilgili yazılan bir makalede bizim de bu çalışmada tespit ettiğimiz bir husus şöyle ifade edilmiştir: "Mevlânâ öğrencinin iyi bir dinleyici olmasını istemektedir. Ona göre 'Yücelik söz söylemede değil, dinlemekte aranmalıdır.' Mevlânâ'ya göre 'Öğretmenin heyecanı ve şevki, öğrencisinin azmindendir.' Bu ifadelerden derse kendini veren ve sürekli öğrenme isteği bulunan öğrencinin öğretmenini motive ettiği anlaşılmaktadır." (Doğan, 2014, s. 354).

Yapılan akademik bir çalışmada Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî'nin *Fihî Ma Fihî*'indeki okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileriyle ilintili ifadeler tespit edilmiş, dinleme becerisiyle ilgili tesbit edilen 177 madde değerlendirmeye alınmıştır (bk. Ünal, 2019). Başka bir makede hem bireyin kendi kendini yönetmesi hem de kamu yönetimi açısından *Mesnevî*'nin günümüze ışık tuttuğu, üzerinde durulması gereken yöntemlerden birinin "dinleme" olduğu vurgulanmıştır (bk. Uzun, 2020, s. 48).

Bu çalışmanın temel amacı, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'nin (ŞCM) 119 beyitten oluşan dinlemeyle ilgili bölümünün tashihli sağlam tam metnini ortaya koymak, beyitlerin dil içi çevirisini yaptıktan sonra elde edilen bulguları yorumlamaktır. Aşağıda dinleme becerisi, Abdullah Bosnevî ve ŞCM üzerinde durulmaktadır. Amacımız dinleme becerisi açısından çok önemli malzeme içeren Mesnevî'nin manzum şerhlerinden birini incelemektir. İncelediğimiz

eserin ilgili bölümündeki yaklaşımların öncelikle Mesnevî şerhleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılara, sonra dinleme becerisi üzerinde çalışanlara önemli ölçüde referans olacağı öngörülmektedir.

Abdullah Bosnevî ve Eseri

Abdullah Bosnevî, Hacı Bayram Velî (öl. 1430) halifelerinden Göynük'te medfun Bursalı Bıçakçı Ömer Dede (öl. 1475) tarafından şubelendirilen Bayramiye melamiyesine bağlı kâmil bir şeyhtir. İlk eğitimini doğum yeri olan Bosna'da aldı. Yüksek tahsilini ise İstanbul'da tamamladı. Tahsil hayatından sonra Bursa'ya giderek Bursalı Şeyh Hasan Kabaduz'a (öl. 1601) intisap ederek meratibini tamamladı. Daha sonra Mısır'a ve 1636'da Hicaz'a giderek hac farızasını yerine getirdi. Dönüşte Şam'a uğradı ve Muhyiddîn-i Arabî'nin (öl. 1240) türbesi yakınlarında inzivaya çekildi. Orada bir müddet kaldıktan sonra Konya'ya gitti. Burada Sadreddîn-i Konevî (öl. 1274) ve Mevlânâ'nın türbelerini ziyaret etti ve Konya'da ikamet etti. Bu şehirde 1644'te vefat etti ve vasiyeti üzere Konevî'nin yakınına defnedildi.² "*Hâzâ kabru garîbu'llahi fi arzihî ve semâihî Abdullah el-Bosnevîyyü'r-Rûmiyyi'l-Bayrâmî*" ibâresinin seng-i mezarlarına yazılması vesâyâ-yı 'ârifâneleri cümlesinden olduğu Müstakim-zâde merhûmun *Ahvâl-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye* ismindeki eserinde mezkûrdur." (Bursalı, 1333, s. 43 vd.) Bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Abdullah hem Bosnevî hem Rumî, hem de Bayramî olup bu ibare vasiyeti üzere mezar taşına da yazılmıştır. Bosnevî, Muhyiddin Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem* isimli eserine yaptığı şerhten dolayı *Şârih-i Füsûs* olarak şöhret bulmuştur. Bu şerh basılmıştır. *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifin altmış tane eserinin adı geçmektedir.

Abdullah Bosnevî'nin 1038/1628'de yazdığı bu eserin adı girişte, *Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî* olarak geçmektedir. 9097 beyitlik bu eser bir giriş ve otuz üç bölümünden oluşmaktadır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'siyle aynı vezinde (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) te'lif edilmiştir. Bosnevî, eserine hamdele ve salvele ile başlamakta Yûsuf Sîneçâk'i Mevleviler içinde kâmil ve ârif-i billah bir "sahib-i şuhûd" olarak övmektedir. Onun *Mesnevî*'nin altı cildinden 366 beyit seçerek hoş bir kitap meydana getirdiğini, İlmî Dede adında kâmil bir Mevlevî'nin de bu eseri nesir olarak hem şerh hem de tercüme ettiğini belirttikten sonra kendisinin de bu güzel eseri nazmettiğini söylemektedir. (Güleç, 2004, s. 6; Bankır, 2005, s. 162 vd.)

Abdullah Bosnevî eserini Sultan 4. Murad (1623-1640) döneminde kaleme almıştır. Hâtîme'de:

Hân Murâd'uhn devletinde oldu nazm

İtmeye kimse bu nazmı kadha 'azm

² Abdullah Bosnevî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk. Bursalı, 1333, s. 43 vd.; Güleç, 2004, s. 6; Kara, 1988, s. 87.

“Bu eser, Sultan Murad Han devrinde manzum olarak şerh edildi. Bu nazmı kimse eleştirmeye yeltenmesin” ifadesini kullanmakta ve yazılış tarihi bilgisine yer vermektedir.

Bosnevî, şerh tekniği olarak nazmı tercih etmiştir. Eser manzum bir şerhtir. Başta *Mesnevî*’den ilk on yedi beyit şerh edilmiş, ardından Sîneçâk’ın konulara göre seçtiği beyitler izah edilmiştir. Şair, Farsça beyti verdikten sonra önce beytin tercümesini yapmakta, ardından beyti açıklamaktadır. Şerh kısmındaki beyit sayıları değişiklik arz etmektedir.

Tasavvuf eğitimi ve Mevlevî süluku için, *Cezîre-i Mesnevî* (CM) önemli bir başucu kitabıdır. Tarikatın, özellikle Mevlevîliğin adab ve erkânını, adabı-muaşeretini derviş ve müritlere öğretmek için hazırlanmış bir özellik taşımaktadır. “Dibacede yazılanlardan da anlaşıldığı gibi, *Cezîre*, özellikle Mevlevîliğe giren dervişlerin okuması için yazılmıştır. *Cezîre*deki konu başlıklarına bakıldığında fark edileceği üzere tamamen bir dervişin dikkat etmesi ve bilmesi gereken öncelikli konular yer almaktadır. Bu hâliyle eser *Mesnevî*’ye giriş özelliği de taşımaktadır. Dolayısıyla *Cezîre*, *Mesnevî*’den rast gele seçilmiş beyitlerden oluşmamaktadır. Beyitler arasında mana bakımından bir ilişki düşünülmüş olduğundan yeni bir eser gibi kabul edilmiştir. Bununla birlikte bir derleme olduğu da unutulmamalıdır.” (bk. Güleç, 2004, s. 2)

Cezîre-i Mesnevî ve Şerhleri

On altıncı yüzyılda yaşamış, Mevlevîyye yolu büyüklerinden biri olan Yûsuf Sinâneddîn Rumelî’deki Vardar Yenicesi’ndendir. 1546 (H 953) senesinde İstanbul’da vefât etmiştir. Sîneçâk Yûsuf Baba diye bilinmektedir. Mevlevîyye yoluna mensûb olduğu için Mevlevî nisbesiyle de bilinir. *Mesnevî*’nin altı cildinden 366 beyit seçerek bir kitap meydana getirmiştir. Sîneçâk’ın CM’si değişik tarihlerde farklı şair ve nasirlerce şerh edilmiştir. Eserle ilgili üçü mensur, ikisi manzum olmak üzere toplam beş şerh yazılmıştır³. Bu eserlerin adı, şerh edeni, yazılış tarihi, şârihinin mensubiyeti, biçimi aşağıdaki tabloda bir arada sunulmuştur.

Şârih	Eserin adı	Yazıldığı Tarih	Tarikati	Biçimi
İlmî Dede	<i>Lema‘ât-ı Bahri‘l-Ma‘nevi Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i> ⁴	1571	Mevlevî	Mensur

³ Türk edebiyatında *Cezîre-i Mesnevî* şerhleri konusunda daha geniş bilgi için bk. Hidayetoğlu, 1986; Arslantürk, 1996; Güleç, 2004; Bankır, 2005; Mengüç, 2005; Demirel, 2007; Çoban, 2014; Uysal Bozaslan, 2016.

⁴ Bu eser üzerinde Hilal Tuğba Mengüç (2005) tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Abdulmecid Sivasî	<i>Şerh-i Cezîre-i Mesnevî</i> ⁵	1602	Halveti	Mensur
Abdullah Bosnevî	<i>Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî</i> ⁶	1628	Melami	Manzum
Cevrî İbrahim	<i>Aynü'l-Füyûz ve Hall-i Tahkîkât</i> ⁷	1647	Mevlevî	Manzum
Şeyh Gâlib	<i>Semahâtu Lema'âtı Bahru'l-Ma'nevi bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî</i> ⁸	1791	Mevlevî	Mensur

“Cezîre-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Süluku” başlıklı bir doktora tezi hazırlayan Ali Çoban, yukarıda adları verilen beş adet *CM* şerhine göre Mevlevî süluku üzerinde durmuştur. Tezde *CM* ve şerhlerinin şekil ve muhtevası üzerinde ayrıca durulmuş bu bağlamda *CM*'nin konu başlıkları çıkarılmıştır (bk. Çoban, 2014, s. 76-77). Sîneçâk ve Bosnevî'nin eserlerindeki konu başlıkları karşılıklı olarak incelenmiştir. Sîneçâk'ın *CM*'sinde otuz beş, Bosnevî'nin şerhinde ise otuz üç konu başlığı bulunmaktadır. *CM*'deki “Der beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-i sun' üftâde end ber müceb-i hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend” ve “Der beyân-ı terk-i dünyâ” başlıkları Bosnevî şerhinde yer almaz. “Der beyân-ı bî-derkî-i müstemi'ân= Anlayışsız dinleyiciler hakkında” başlığı hem *CM*, hem de *ŞCM*'deki ikinci sıradadır.

Cezîre-i Mesnevî'nin Manzum Şerhi⁹

Çalışmanın bu bölümünde “Der beyân-ı bî-derkî-i müstemi'ân” başlıklı bölüm üzerinde durulmuştur. Eseri daha iyi tanımak ve anlamak için önce eserin giriş bölümünden 28 beyit verilmiş, sonra konumuzla ilgili bölümdeki beyitlerin tamamı günümüz Türkçesine çevrilerek aktarılmıştır. Böylece *ŞCM*'nin el yazması nüshalarına müracaat edilerek elde edilen bu metinde daha önceki okumalarda görülen hatalar tashih edilmiştir. Eserin hatime bölümündeki 28 beyit verilmiş, bu bölümdeki beyitlerden yola çıkarak eser ve

⁵ Bu eser üzerinde Seda Uysal Bozaslan (2016) tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.

⁶ Bu eser üzerinde Mehmet Malik Bankır (2004) tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.

⁷ Bu eser üzerinde Selahaddin Hidayetoğlu (1986), Simge Sakarya ve Yeliz Alkaya (2018) tarafından birer yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

⁸ Bu eser üzerinde Mahmut Arslantürk (1996) tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Eser, Turgut Karabey vd. tarafından yayımlanmıştır (Erzurum 1996).

⁹ Eserin metin kısmı, Beyazıt Kütüphanesi 9262 (Bosnevî, ts.ç); Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa, 528 (Bosnevî, ts.b); Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi 3417 No.lu yazma nüshalardan (Bosnevî, ts.a) ve M. Malik Bankır'ın hazırlayıp metin bankasında sunduğu doktora tezinden istifade edilerek oluşturulmuştur. Bankır, Beyazıt Kütüphanesi 9262 No.lu nüshayı esas almıştır. Bankırın istimal etmediği bir başka nüshaya (NP) daha müracaat edilerek tashih edilerek düzeltilen metinde okuma hataları en aza indirilmiştir.

müellifi hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Metinler sunulduktan sonra “dinleme” ile ilgili terminoloji üzerinde tahlîlî bir değerlendirme yapılmıştır.

ŞERH-İ MANZÛM-I CEZİRE-İ MEŞNEVÎ¹⁰

Giriş (28 Beyit)

1.	Hakka hamd olsun ki mübdî kâ'inât Ol durur hem hâlık-ı mevt ü hayât
2.	Hem şalât ile selâm olsun 'atâ Hak Resûli Muştafâ'ya dâ'imâ
3.	Âline olsun dağı aşhâbına Tabi'îne cümle hem ahibbına
4.	Bilgil iy cân âşikârâ vü nihân Var-idi bir 'ârif-i her dü cihân
5.	Mevlevîler içre bir kâmil vücûd 'Ârif-i billâh bir şâhib-şühûd
6.	Mâsivâ âlâyişinden kalbi pâk Şâdık 'âşık ismi Yûsuf Sîneçâk
7.	Meşnevî'den cild-i şeşden intihâb Eylemişdi muhtaşar bir hoş kitâb
8.	Üç yüz altmış altı ¹¹ beyt ihrâc idüp Her birin lü'lü-i fark-ı tâc idüp
9.	Nâmı beyt ü her biri bir ulu şehir Nâmı katre her biri bir ulu nehr
10.	Tesmiye kılmış o merd-i ma'nevî Ol kitâb için <i>Cezîre Meşnevî</i>
11.	Meşnevî deryâdur adasıdur ol Meşnevî neydür ü şâdâsıdur ol
12.	Pes yine bir merd-i fâzıl mevlevî Vâkıf-ı esrâr u râz-ı meşnevî
13.	K'aña ' İlmî dirler idi hâş u 'âm Merd-i kâmil idi hem şâhib-kelâm
14.	Pes bu üç yüz altmışaltı beyti ol Döndürüp Türkiye göstermişdi yol
15.	Tercüme kılmışdı hem şerh u beyân Müşkilâtın hâll idüp kılmış 'ayân
16.	Anı şerh itmişdi ya'nî neşr ile Yazmış idi muktezâ-yı 'aşr ile

¹⁰ [B1b, HM1b, NP1b]. Varak ve beyit numaraları B (Beyazıt Kütüphanesi 9262) ve NP (Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa, 528) nüshasına göredir.

¹¹ İki yüz yirmi üç HM. HM nüshası eksik bir nüshadır ve iki yüz yirmi üç beytin şerhini muhtevîdir.

17. [*]	*(HM2a) Biz de dâmânı idüben der-miyân Nazm ile kılduk anı şerh u beyân
18	Bir güzel şerh aña yazduk nazm-ile Kim okundukça şafâ virsün dile
19. [*]	*(B2a) (NP2a) Fehmümüz deñlü idüp esrârı keşf Cândan itdük rûy-ı ol dildârı keşf
20.	Varidât-ı haqqı yazduk iy fetâ Hoş bilüp anı 'inâyât-ı Hudâ
21.	Mevhibât-ı Hâzret-i Bârî'yi biz Yazduk itdük halka dildârîyi biz
22.	'Âşıkân-ı şâdıkâne bezl-i şevk Eyleyüp bağışladuk envâ'-ı zevk
23.	Ehl-i tevhîd 'ârifâne çok kelâm Dilden itdük nazm u gönderdük selâm
24.	Umaruz anlar da ide bezl-i luğf Hoş göreler baş ¹² ideler nezl-i luğf
25.	Dâmen-i 'afv ile setr idüp kuşûr İdeler tekmi'l eger varsa küsûr
26.	Örteler zellât-ı elfâzum benüm Dutalar çok yirine azum benüm
27.	Kim bu 'Abdullâh fakîr-i Bosnevî Mazhar-i eltâf-ı râz-i <i>Mesnevî</i>
28.	Çokluk 'ilme itmemişdür iştiğâl Keşf-i haqdur sözleri virmiş maqâl

DER-BEYÂN-I BÎ-DERKÎ-İ MÜSTEMİ'ÂN¹³¹⁴¹⁵

373.	1/18. Ey dirîgâ ger¹⁴ turâ güncâ budî Tâ zi cânem şerh-i dil peydâ şodî	ای دریغا مر ترا گنججا بدی تا ز جانم شرح دل پیدا شدی ¹⁵
------	---	--

¹² baş: bezl HM

¹³ baş: bezl HM

¹⁴ [B11b, HM12a, NP10a] Eserdeki toplam konu başlığı sayısı, otuz üçtür. Birinci bölümde Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhine yer verilmiştir. İkinci konu "Dinleyicilerin anlayış kıtlığı/ anlayışsız dinleyiciler" hakkındadır. Bu başlık altında, Sîneçâk'in Mesnevî'den seçtiği 8 beyit, Bosnevî tarafından 119 beyit hâlinde şerh edilmiştir. Sîneçâk, Mesnevî'nin birinci defterinden altı, ikinci ve dördüncü defterinden birer beyit seçerek "dinleme" ile ilgili bölümü oluşturmuş, Bosnevî de Mesnevî'den seçilen bu beyitleri manzum olarak şerh etmiştir.

¹⁵ ger: mer. *Mesnevî-i Ma'nevî*

374.	Ey dirîğâ ¹⁶ sende şağmaqlık ola Sıflıden a'lâya ağmaqlık ola	<i>Ey dinleyici! Sende, sağma ve aşağıdan yukarıya ağma kabiliyeti olmalı.</i>
375.	(NP10b) Fehm ü 'aqluñ olsa vâsi' ey dirîğ Yağduraydum hikmeti saña çü mîğ	<i>Eğer; anlayışın geniş olsaydı sana sağanak sağanak hikmet yağdırır- dım.</i>
376.	Şerh-i dil cânımdan olup âşikâr Oladı şeh-bâz-ı kâlbüñe şikâr	<i>Gönül şerhi yüreğimden aşikâr olup kalbinin doğan kuşuna av oldu.</i>
377.	Degme kes setr-i Hudâyı bilemez Degme kes derde devâyı bilemez	<i>Avam (bayağı sıradan insan) Hu- da'yı gizlemeyi ve derde devanın ne olduğunu bilemez.</i>
378.	Er kes alur hikmet-i Hâk'dan naşib Çok muhib var lik nâdirdür habîb	<i>Ancak havas, (er kişi) hakkın hik- metinden nasip alabilir. Sevgili çok lakin gerçek sevgili nadirdir.</i>
379.	Degme kes itmez taħammül râza bil Degme tende zâhir olmaz nûr-ı dil ¹⁷	<i>Bil ki avam sırta tahammül etmez. Sıradan bedende gönül nuru belirmez.</i>
380.	Fil yükine har taħammül idemez ¹⁸ Kârğa 'ankâ ile seyre gidemez	<i>Filin yükünü eşek kaldıramaz. Karga (avam) anka (havas) kuşuyla yarışamaz.</i>
381.	Serçe 'ankâ lokmasından boğulur Peşşe bâduñ gelmesinden yoğ olur	<i>Anka'nın yediği lokmayı serçe yi- yemez, boğulur. Azıcık rüzgâr esse sivrisinek kaybolur.</i>
382.	Şerh-i dil 'ankâlaruñ zâdi durur Ehl-i kevneynüñ hem irşâdi durur	<i>Gönlün izahı Anka azığı, yemeği- dir. Hem dünya hem ukba ehlinin irşadıdır.</i>
383.	Hâzm idimez anı her bir hürde murğ Şu şığar arga begüm miqdâr-i arg	<i>Her küçük kuş bu büyük lokmayı hazmedemez. Zira ancak arkın hac- mi kadar arka su verebilirsin.</i>
384.	Şığacak deñlüce toğar şerh-i dil Zâhir olur herkese fehmince bil	<i>Gönlün izahı, dinleyicinin anlayı- şına göre olur. Herkese anladığı kadarı zâhir olur yani herkes kendi kabının hacmine göre alır.</i>
385.	Ne kadar fehmi bol ise ol kadar Zâhir olırsar aña setri kadar	<i>Anlayışı ne kadar geniş olursa ve ne kadar sır saklama kabiliyeti varsa ona anlayışı ve sır saklaması kadar mana görünecektir.</i>

¹⁶ Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

¹⁷ “Çok yazık, eyvahlar olsun” anlamındaki “dirîğâ” kelimesinin anlamı genişleyerek seslenme dinleyene yöneltmiştir.

¹⁸ Bu mısra: - B

386.	1/19. K'in suhan şîrest der pistân-ı cân Bî-keşende hoş ne-mî gerded revân	این سخن شیرست در پستان جان بی کشنده خوش نمی‌گردد روان ¹⁹
387.	Kim bu sözler südi canda sed durur Çekicisiz cân memesinde turur	<i>Canda saklı olan bu söz sütleri, çekicisi olmazsa can memesinde durur.</i>
388.	Çekicisi olmayıcağ akmaz ol Emici lâzım duta akmaya yol	<i>Anne sütü gibi besleyici bu sözler çekicisi, emicisi olmayınca akmaz.</i>
389.	Pes gerekdür süde tâlib bir şabî Çeke südi süd aça tola lebi	<i>Sonra, süt isteyen açılmış bir sabi gerek ki ağlayarak istediğinde ağzı sütle dolsun.</i>
390.	Çûn gele bir tâlib 'âşık ortaya Hâşıl olur işi kalmaz erteye	<i>Zira arzulu istekli bir âşık ortaya çıkarsa, talebine kısa sürede karşı- lık görür. Aksi hâlde iş ertelenir.</i>
391.	'Ârifân şadı ki pürdür şîr-i râz Hem dahı sırr u ma'ânî vü remâz	<i>Âriflerin göğsü gizli sır sütü ile doludur. Hem göğsünde sır, mana ve remizler vardır.</i>
392.	Çûn ire râzî çekici bir mürîd Cûş ider şîr-i ma'ânî ey ferîd	<i>Zira sır çekici, emici bir mürîd (âşık, tâlip) gelirse ârifin göğsün- deki mana sütü coşmaya, taşmaya başlar.</i>
393.	Şîr-i hikmet içicisi çûn gele 'İrk-ı dil taşup aña meyyâl ola	<i>Zira hikmet sütüne tâlip içici olur- sa, ârifin gönül arki taşarak içiciye meyleder.</i>
394.	Südveş aça aña Rabbânî 'ulûm Dahı haqqânî ma'ânî vü fuhûm	<i>O zaman, Rabbânî ilimler, doğru anlam ve manalar süt gibi muhata- ba doğru akmaya başlar.</i>
395.	Ol ma'ânî-i İlahiyye dilâ Bâğ-ı dilden aça küşeves aña	<i>Ey gönül, o İlahî manalar gönül bağından her yere akmalı.</i>
396.	(NP11a) 'Âlem-i candan akup ol teşneyi İde iskâ ya'nî ol dil-deşneyi	<i>Can âleminden akıp gelen hayatî manalar, susamışları teskin etmeli.</i>
397.	Çûn talebde tâlibân olmaya germ Ol süd akmaz akmasına ire şerm ²⁰	<i>Talep etmekte talebeler sıcak olma- yınca akmasına perde çekilen o süt akmaz.</i>
398.	Pes mürîdân dâ'imâ teşne gerek Hikmet âşâmına dil-deşne gerek	<i>Sonra, muhatap yani müritler hik- met gıdasına karşı, açlık susuzluk- larını daima hissetmeli.</i>

¹⁹ Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

²⁰ Bu beyit: - B

399.	Dâ'imâ olup murâkıb rûz u şeb 'Ârifândan diñleye söz bâ-edeb	<i>Muhatap, gece gündüz devamlı mu- rakabede olmalı, âriflerden edeple söz dinlemeli.</i>
400.	Tâ o sözlerden olup gönli kavî Kurtula şûretten ola ma'nevî	<i>Gönlü o sözlerle kuvvetlenen mu- hatap, cismin ağırlığından kurtulup ruhun hayat mertebesine yüksele- bilir.</i>
401.	Hikmet aqvâli südi kuvvet vire Sâlike kim tizde maşşûda ire	<i>Süt gibi hikmetli sözler sâlike kuvvet vermeli ki hemen maksuda ulaşsın.</i>
402.	1/20. Müstemi' çûn teşne vü cûyende şod Vâ'iz er mürde boved gûyende şod	مستمع چون تشنه و جوینده شد واعظ ار مرده بود گوینده شد²¹
403.	Müstemi' çûn teşne cûyende ola Vâ'iz olsa mürde gûyende ola	<i>Dinleyici, susamış ve istekli olmalı. Vâiz, istekli dinleyici olursa her hâlükârda konuşur.</i>
404.	Diñleyici diñleye çûn zevk ile Vâ'iz olmuş olsa söyler şevk ile	<i>Dinleyici zevk ile dinlerse, vâiz şevk ile söyler.</i>
405.	Gûş-ı cânla çûn ma'ânî diñlene Ol zamân zevk-ı ma'ânî añlana	<i>Anlamak ve zevkine varmak için, manalar can kulağıyla dinlenmeli.</i>
406.	Gûş-ı cânla diñleye çûn teşnegân Şadr-ı nâşihdan hikem olur revân	<i>Nâsih'in göğsündeki hikmetler, can kulağıyla dinleyen arzulu dinleyici- lere akmaya başlar.</i>
407.	Sır ki şadrınıñ anuñ mañfi idi Faşraya ağa lebenveş ey fidî	<i>Ey dinleme arzusu olan fedakâr arkadaş! Sırlar nâsihin göğsünde saklıdır. Sen istekli olursan esrar, süt gibi dışarı taşar.</i>
408.	Ol ma'ârif kim o şadr içre nihân Olmayınca olmaz elbette 'ayân	<i>İlim ve mârifet, sadr içinde saklan- mazsa ayan olmaz, ortaya çıkmaz. Konuşmacı dolu olmalı!</i>
409.	Diñleyici olıcağ ey cân-ı men Söyleyici neşr ider şevk ile fen	<i>Ey benim canım! Dinleyici aşkla dinlerse söyleyici şevkle ilmini neşr eder.</i>
410.	Diñleyici olmayıcağ söz kalur Söyleyici bu melâl u lâl olur	<i>İstekli arzulu dinleyici olmazsa konuşmacı huzursuz olur ve söyle- yeceğini unuttur.</i>
411.	Olmayıcağ müşterî la'l ü güher İtmek izhâr u çıkarmağdur zarar	<i>Müşterisi olmayınca mücevheri ortaya çıkarmak doğru değildir, çünkü zayi olur.</i>

²¹ Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

412.	[B12b] Zîrâ kıymetsiz olur boncuk gibi Kıymet anlamaz önünde dik lebi	<i>Kıymeti bilinmeyen, müşterisi olmayan mücevher horoz gagası önündeki boncuk (inci) gibidir.</i>
413.	Dürç-i şadr içinde tursun dürr-i kâl Dökme baytar önüne dürr ü le'âl	<i>Öyleyse, söz incisi göğüs kafesinde dursun, dışarı atma. Mücevheri baytara gösterme, kıymetini takdir edemez. Sarrafa göster.</i>
414.	Dağma dürr ü güheri gûş-i hâra Gûş-i hârdâ dürr aşılmağ nâsere	<i>Eşeğin kulağına altın taksan, eşek yine eşektir. Eşeğin kulağına küpe takmak, abesle iştigaldir.</i>
415.	Har kulağı içre mengûş uya mı Mühre nedür dürr nedür har tuya mı	<i>Eşeğin kulağına küpe hiç yakışır mı? Eşek, mühreyle (cam boncuk) mücevherin değerini ayırt edebilir mi?</i>
416.	Belki dür mühre yirinde kalısar Çünkü dürrü har kulağı alısar	<i>Şüphesiz inci, boncuk değerinde kalacaktır; çünkü inciyi eşeğin kulağına astın.</i>
417.	(NP11b) Harlara lâzım semer paldüm durur Hem ağır yük ol ki şâfi kum durur	<i>Safi kum taşımak için eşeğe lazım olan semer; palan ve kayış kemerdir.</i>
418.	Şîr ü dürr yirine aña vir 'alaf Ol 'alafı kılson evkâtın telef	<i>Süt ve inci takı yerine ona saman ver, onunla oyalansın.</i>
419.	Göster en'âma pes en'âmîyyeti Adama gösterme hayvânîyyeti	<i>Hayvana hayvan, insana insan muamelesi yap. İnsana hayvan muamelesi yapma.</i>
420.	Virgil insânlıktan insâna haber Cân olana söyle cânandan eşer	<i>İnsana insanlıktan haber ver: Canı olana canandan eser söyle. "Deyim: Kulağa küpe olmak. Söz incidir. Bu inci anlayışlı muhatapın kulağının süsüdür."</i>
421.	1/21. Müstemi' çûn tâze âyed bî-melâl Şâd zebân gerded be-goften güng ü lâl	<i>مستمع چون تازه آید بی ملال صد زبان گردد به گفتن گنگ و لال²²</i>
422.	Çûn şetâretle irişe müstemi' Ya'nî şâd u bî-melâl u müctemi'	<i>Dinleyici şen ve mutlu bir yüzle konuşmacıya muhatap olmalı ve sevinçli, gamsız ve toplu hâlde bulunmalıdır.</i>
423.	Çünkü o dilsüz olan yüz dil dilâ Hoş beyân u söylemeklige gele	<i>Böylece iletişim gönülden gönle olur ve konuşmacı güzel konuşmaya başlar.</i>

²² Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

424.	Çü bürüdet müstemi' göstermeye Söyleyici kavlini kıstırmaya	<i>Dinleyici soğuk davranmamalı, söyleyicinin sözünü kesip onu zor durumda bırakmamalıdır.</i>
425.	Çün gele şevk u şeğabla tâze-rû Söyleyici söze gele ey ulu	<i>Ey muhterem! Söyleyicinin konuş- masına başlaması için, dinleyicinin şevkli, arzulu istekli ve güler yüzlü olması gerekir.</i>
426.	Söyleyici dağı şevke geliser Lâl olan dilleri nâtiş olisar	<i>Bu durumda, konuşmacı şevke gelecek ve susan dilleri konuşmaya başlayacaktır.</i>
427.	Müstemi'nün cezbesi gâlib durur Nâşihûñ aqvâlini câlib durur	<i>Dinleyicinin cezbezi, çekiciliği ga- liptir. Konuşmacının sözlerini çeker.</i>
428.	Müstemi' diyiciyi söyletdürür Nefh ü barmağ dağkı nâyı ötdürür	<i>Nefes ve parmakların vuruşu ney'i öttürdüğü gibi, dinleyici de konuş- macıyı söylettirir.</i>
429.	Cezb idendür âbi dâ'im teşnegân Teşneliklerden olan dil-deşnegân	<i>Her zaman, suyu cezbeden susuz- lardır. Susuzluktan gönlü param- parça olanlar suyun kıymetini bilir. "Yemek aç olana verilir."</i>
430.	1/22. Çün der-âyed mahremî dür ez kezend Ser güşâyed ²³ ân setîrân rûy-bend	چون در آید محرمی دور از گزند برگشایند آن ستیران روی بند ²⁴
431.	(B13a) Çün kapumdan gele mahrem enderûn Ya'nî 'âşık kim zarardandur bîrûn	<i>Mahremim kapımdan içeri girebilir. Âşık mahremindir, zarar vermez o zarardan uzaktır.</i>
432.	Cân u gönlü görmemiş ola ziyân Hem-dem olmamış ola bâ şûriyân	<i>Âşığın canı ve gönlü hasar görme- miş olmalı, gösterişten hoşlanan- larla dost olmamış olmalı.</i>
433.	Münkirânla ülfet itmemiş ola Körler ile yola gitmemiş ola	<i>İnkârcularla dostluk kurmamış ol- malı, körlerle yola gitmemiş olmalı.</i>
434.	Aña mestûrân-ı ma'nî baş açar Gelmesinden şanma kim anlar kaçar	<i>Âşıkta gizli manalar açılır. Sanma ki gelmesinden onlar kaçar.</i>
435.	Sırrıma mahrem olan çün içerü Gire kapumdan açarlar aña rû	<i>Sırrıma mahrem olanlar kapımdan içeri girebilir. Mana sırları ona açılır.</i>
436.	Halvet-i dilde olan mestûregân Yek-be-yek ol 'âşık olur 'ayân	<i>Gönül halvetinde olan kapalı ma- nalar, teker teker o âşığa görünme- ye başlar.</i>

²³ Ber-güşâyend: *Mesnevî-i Ma'nevî*

²⁴ Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

437.	Ol 'arûsân-ı ma'ânî karşılar Ol muhibb-i şâdıķı bâ-hüsn ü fer	<i>O sâdik âşığı, güzel süslenmiş mana gelinleri karşılar.</i>
438.	(NP12a) Ol İlahî râz u Hâķķânî hikem Âşikâr olur aña bî-keyf ü kem	<i>İlahî hikmetler ve sırlar; tam olarak ona âşikâr olur.</i>
439.	Mevc urup mânend-i yem dilden aña Karşusına žâhir olurlar dilâ	<i>Ey gönül, okyanus gibi dalgalanıp gönülden coşan manalar âşığın karşısında zâhir olur.</i>
440.	Bahş idüp her biri aña nûr u fer Maḥv ider qalbinde var ise keder	<i>Hakiki hikmet ve İlahî sırların her biri ona nur ve ışık olur. Âşığın kalbinde keder varsa gider, üzüntüsü biter.</i>
441.	1/23. Çünkü nâ-mahrem der-âyed ez derem Perde der pinhân şevend ehl-i harem	چونک نامحرم در آید از درم پرده در پنهان شوند اهل حرم ²⁵
442.	Çünkü nâ-mahrem kapumdan içerü Gire tura ḥalvetüm içre örü	<i>Çünkü nâ-mahrem kapımdan içeri girip, halvethânemde ayakta dursa...</i>
443.	Perde içine girür ehl-i harem Gizlenür ol bed-gümândan lâ-cerem	<i>Ev halkı perde arkasına gizlenir; o hayırsıza görünmemeye çalışır.</i>
444.	Çünkü münkir ire gire ḥalvete Gelmez âb-kâr-i ma'ânî celvete	<i>Çünkü münkir halvete girerse, mana sâkileri celvete gelmez.</i>
445.	Ol yabanluya gözükmezler olar Perdenüñ bendini sökmezler olar	<i>O manalar; yabancılara görünmek için perdenin arkasında durur; dışarı çıkmazlar.</i>
446.	Kalur âb-kâr-i ma'ânî muḥtefi Görmez anları o münkir ey şafî	<i>Ey saf (arkadaş), mana sâkisi gizlendiği için o münkir o manaları hiç göremez.</i>
447.	1/24. Çünkü zâğân hayme ber behmen* zedend Bülbülân ḥâmuş²⁶ şodend ü ten zedend	چونک زاغان خیمه بر بهمن زدند بلبلان پنهان شدند و تن زدند ²⁷

²⁵ Rûmî, 666/1268, s. 117. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh117>

* Behmen: Orta kış ayı, Şubat Bahman, İran ve Afganistan'ın resmi takvimi olan Güneş Hicri takviminin on birinci ve sondan bir önceki ayıdır. Bahman'ın otuz günü vardır. Gregoryen takviminin Ocak ayında başlar ve Şubat ayında sona erer. Ay, Kova burcuna eş değerdir. Bahman, kışın ikinci ayıdır ve onu Esfand izlemektedir. (Behmen ki orta kış ayıdır ki gâyet sovukdan ibâretdür. İlmî, Şerh-i Cezire, haz. Mengüç, 2005, s. 88.

²⁶ hâmuş: pinhân. *Mesnevî-i Ma'nevî*.

²⁷ Rûmî, 666/1268, s. 1. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar2/sh1>

448.	Çûn kış üzre kargalar kurdı otak Bülbülân yapıdı sükût üzre yataç	<i>Zemheri’de kargalar otağını kurdu, ötmeye başladılar. Bülbüller ise sessizlik uykusuna daldılar.</i>
449.	Çünkü geçdi gül nihânî bülbülân Epsem oldı kesdiler zâr u figân	<i>Gül faslı, bahar eyyamı sona erince, bülbüller feryat, figanı kesip sustular.</i>
450.	(B13b) Çûn kış irdi kim nihân-ı zâğ odur Nekbet-i ravzât u bâğ u râğ odur	<i>Karganın onda gizlendiği kış ayı geldi. Bu bağ ve bahçe için bir talihsizliktir.</i>
451.	Döndi kapladı bürüdet ‘âlemi Epsem oldı bülbülân kesdi demi	<i>Yine kış geldi, âlemi soğuk kapladı. Bülbüller epsem oldu, sesi kesti.</i>
452.	Kargadan şol âdemilerdür murâd K’olmadılar gülşen-i ‘irfânda şâd	<i>Kargadan murat şu insanlardır ki onlar irfan bahçesinde mesut olmadılar.</i>
453.	‘İlm-i Rabbânîden olup bî-naşib Kaldılar şûretde ma’nisiz garîb	<i>Rabbânî ilimden nasipsiz olanlar surette manasız, garip kaldılar. Görüntü var mana yok.</i>
454.	Olmayup bildükleri hem Hakk için Belki oldı ol şenâyî halk için	<i>Hem bildikleri hak ve hakikat namına olmayıp yaptıkları övgülerin hepsi halk için oldu.</i>
455.	‘Ucb u pindâr ola hâsıl anlara Mâl-ı dünyâ ola vâsıl anlara	<i>Onlara gurur ve böbürlenme hâsıl ola. Onlara dünya malı ulaşsın.</i>
456.	Şekl-i ‘âlem şekl-i şeyhîde olup Şad riyâ vü ‘ucb u kibr ile tölup	<i>Âlem, ihtiyar şeyh şekline girip içi yüz riya, gurur ve kibir ile dolup...</i>
457.	Dâm idüp kâmil meşâyih şûretin Gizleyüp anda niçe bed-sîretin	<i>Kâmil meşâyih görüntüsü, bir tuzak olup o görüntü altında birçok kötü huy gizlenmektedir.</i>
458.	Aldayup miskînleri ümmîleri Cübbe vü destâr ile bil ey perî	<i>O müteşeyyih, cübbe ve sarık ile saf olan miskin ve câhilleri kandırmaktadır. Ey sevgili aldanma.</i>
459.	(NP12b) Cîfe-i dünyâ için idüp riyâ Ney şeker şekline girüp bu riyâ	<i>Dünya leşi için ikiyüzlü davranmakta; bu riyayı şeker kamışı olarak takdim etmektedir.</i>
460.	Mekr ü tezvîrûn kûrup otağını Kıldı pür hîleyle cân yatağını	<i>Hile ve aldatma çadırını kurdu, can yatağı hîleyle dopdoldu.</i>
461.	Neşr-i kibr ü naşvet ü enfâs-ı serd Eyleyüp töldurdılar dünyâyı berd	<i>Çevresine kibir ve gurur saçan o müteşeyyihler, soğuk nefesiyle dünyayı doldurdular.</i>

462.	Niçe germ 'andel dilini döndürüp Niçe bülbüller fiğânın diñdürüp	<i>Niçe iyilerin gönlünü çalıp, nice bülbüllerin fiğanını dindirip, sesini kesip...</i>
463.	Ƙapladılar derd ile mü'minleri Ƙıldılar pür derd ile mü'minleri	<i>Müminleri dertle doldurup onları sıkıntıya boğdular:</i>
464.	Yolların urup olaruñ yek-be-yek Dillerin taşdan eşedd itdi vü pek	<i>Tek tek onların (ehl-i imanın) yo- lunu kesip gönüllerini taştan daha sert yaptılar:</i>
465.	Tâ ebed bulmaya germiyet olar Dâ'imâ isteye sermiyyet olar	<i>Onlar ebediyyen sıcaklık bulmaya, daima soğukluk isteye ve bulalar:</i>
466.	Ƙalkı şavudup şovuk enfâs ile Şunmadılar 'aşk keremi taş ile	<i>Tas dolusu aşk ikram etmeleri gerekirken, soğuk tavırlarla halkı hakikatten uzaklaştırdılar:</i>
467.	Tâ eridüp ol şovuk 'irfânları Akıdaydı âb-ı Ƙalb u cânları	<i>Keşke bilgileriyle önce soğuk tabiatlarını, donuk enaniyetlerini eritebilseler; sonra ihlâsla hayat suyunu sunabilselerdi.</i>
468.	Aħmak u ehl-i 'avâmî lâ-cerem Evliyâ meclislerinden Ƙıldı kem	<i>Belli ki, bilgisiz cahil halkı hakir görüp âlimler meclisinden uzaklaştı- tırdılar:</i>
469.	(B14a) Dûr u mahrûm itdiler pes anları Meclis-i Ƙaçdan o bî-dermânları	<i>Neticede, onları hak meclislerinden uzaklaştırıp hakikatten mahrum ederek dermansız bıraktılar:</i>
470.	Gördiler ol hâli çünkim evliyâ K'itmiş istîlâ begüm ehl-i riyâ	<i>Beyim! Gerçek veliler, şeyh geçinen gösteriş ehlinin dünyaya hükmetti- ğini gördüler:</i>
471.	Lâ-cerem bülbülveş epsem oldılar 440. Ehl-i derde gizlüce em oldılar	<i>Şüphesiz, bülbül gibi sustular ama gizlice dert ehlinin yaralarını teda- vi ettiler:</i>
472.	Ol kışa mensûb Ƙargalarla bil Urmadı dem bülbülân-ı ehl-i dil	<i>Gönül ehlinin bülbülleri, kışın orta- lıkta dolanan kargalarla hem-dem olmadılar;</i>
473.	Söylemeyüp anlara esrâr u râz Oldılar maħfice ba'za dil-nüvâz	<i>Sırlarını onlara açmadılar. Gizlice bazılarının gönlünü aldılar:</i>
474.	1/25. Müstemi' ħufte'st kûteh kon ħiṭâb Ey ħaṭîb îñ naṣṣ kim zen ber turâb²⁸	<i>مستمع خفتست كوته كن خطاب ای خطیب این نقش كم كن تو بر آب²⁹</i>

²⁸ kim zen ber turâb: kim kon tu ber âb. *Mesnevî-i Ma'nevî*.

²⁹ Rûmî, 666/1268, s. 43. <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar4/sh43>

475.	Diñleyenler huftedür söz kışşa it Uyanuklar cânibine toğru git	<i>Dinleyiciler uyumuştur, sözü fazla uzatma, uyanıklar canibine doğru git, onlarla muhatap ol.</i>
476.	Uyanuklara kılursañ kıl hiñâb Ey hañîb urma bu nağşı ber turâb	<i>Ey hatip! Konuşursan uyanıklarla konuş, çünkü kum üzerine resim yaparsan emeğin boşa gider.</i>
477.	Diñleyici uyuyıcağ söz ne nef Kıl sükût eylemegil şavtuñı ref	<i>Uyuyan dinleyiciye söz fayda etmez. Onlara karşı sen de sükût et, sesini yükseltmen anlamsızdır.</i>
478.	Ma'niden hażż ide mi şüret-perest Himmet-âlfî ola mı süflî vü pest	<i>Suret-perest olanlar manadan hiç haz alır mı? Düşkün ve alçak olanlar âlî himmetli olabilir mi?</i>
479.	Ey hañîb urma yire bu nağşı sen Hikmeti kılmaz kabûl ehl-i beden	<i>Ey hatip! Boşa yorulma, sadece bedenini düşünen suret-perestler, hikmeti kabul etmezler.</i>
480.	(NP13a) Yire nağşı urma olur pür gubâr Ėam görür irişecek ağıyâra yâr	<i>Yere resim çizersen üzeri toz toprak olur, bir süre sonra silinir. Sevgili başkalarıyla birlikte olursa çok zarar görür.</i>
481.	Diñleyici dünya âlâyişine Bulaşup düşmiş cihân teşvîşine	<i>Dinleyici, gösteriş meraklısı olmuş, sadece dünyalık işlerle meşgul olmaktadır.</i>
482.	Hıbb-ı dünyâ ile nağş-ı mâsivâ Aldayupdur anları ey bî-nevâ	<i>Ey canım! Dünya sevgisi ve masiva cazibesi onları çok kötü aldatmıştır.</i>
483.	Uyumuşlardur o Ėafletde kamu Hıbb-ı mâl u câh içinde ey ulu	<i>Ey ulu kişi! Mal ve makam sevgisi herkesi etkilemiş ve halk Ėaflet uykusuna dalmıştır.</i>
484.	Ėafletüñ otağı cân u dillerin Kıplayup setr eylemiş menzillerin	<i>Ėaflet çadırı onların gönüllerini kaplayıp menzillerini gizlemiştir.</i>
485.	Mağşad u mağşûda düşüp perde ol Anları uğratmış ulu derde ol	<i>Ėaflet otağı yollarını kapatmış ve onları büyük bir derde uğratmıştır.</i>
486.	Epsem olğil imdi ey nâşih hañîb Hağ kelâmın söyleme ey 'andelib	<i>Ey nasihatçi hatip, ey bülbül! Sus, hakikati her zaman, her yerde, herkese söyleme.</i>
487.	Evliyânüñ sırrını kıılma beyân Anlara ey vâiz-i devr-i zamân	<i>Ey devrin vâizi! Ehil olmayana, Ėaflet perdesine dalmışlara evliyanın sırrını açma.</i>
488.	(B14b) Hağ kelâmın münkirâna söylemek Âb u hâk üzre begüm nağş eylemek	<i>Ehil olmayanlara hakikati açıklamak su ve toprağı resim çizmek gibidir.</i>

489.	Nağş urmak âba 'âkillik degül Toprak üzre meşğ kâmillik degül	<i>Suya resim çizmek (iyi ressam olsa da) toprak üzerine yazı yazmak (iyi hattat olsa da) akıl kârı değil.</i>
490.	Kim şu dutmaz nağş toprak toz ider Virmegil 'irfân şafâsına keder	<i>Çünkü harika bir sanat eseri de olsa resim su üzerinde durmaz ve toprakta kaybolur. İrfan sefasını kederlendirme.</i>
491.	Şu aqıtma 'âleme kış var iken Gül saçusun saçma kâ'imken diken	<i>Mevsim kış ise bahçeyi sulama, dikenliğe gül saçma.</i>
492.	Kim şovuk akıcı şuyı toñdurur Münkirân cârî beyânı diñdürür	<i>Ki, kış soğuklarının suyu dondurması gibi, söz anlamaz nâ-ehiller de konuşmacıyı susturur.</i>
493.	Söz hemân zâyi' olur müşkil sükût Hikmetüñ bahrine tal mânend-i hût	<i>Dinlemeyenlere karşı söz söylersen konuşman zayı olur, sus ve balık gibi hikmet bahrine dal.</i>
494.	Sâkin ol deryâda çıkma taşraya Lüb şafâsın kıl yürünme kışraya	<i>Deryada sakin ol, dışarı çıkma. özün safasını bul kabukla meşgul olma.</i>
495.	Tâ ki incitmeye berriler seni Ya'nî erbâb-ı riyâ mâ ve menî	<i>Ta ki, karadaki riya erbabı, seni ve senin gibi akli başında olanları incitmeye.</i>

ĤÂTİME (28 Beyit)³⁰

9070.	Mesken iken baña gûlzâr-ı ferâğ Bâğ-ı hâmûşî iken câna turağ
9071.	Ya'nî şerh-i Meşnevi'den şoñra ben İtmiyorken nesneye keşf-i dehen
9072.	Ba'de şerh-i cild-i şâlîs Meşnevi Yazmıyorken nesne hiç iy Ma'nevi
9073.	Çekmiş iken baş ferâgat ceybine Yazmıyorken fâş şühûduñ gaybına
9074.	İtmiyorken ya'nî keşf ü fetḥ-i râz Yazmıyorken hikmet ü sırr u remâz
9075. (B243b)	Bir muḥibb aqdâmi virdi baña şevk Şöyle k'andan kalb u cânım tıldı zevk
9076.	Pes anuñ aqdâmi ile bâ-ḥuşû' Bu cezire nazmına kıldum şürû'

³⁰ [B243a, NP217a]

9077.	Sa'y u ikdâm ile cehd-i tâm ile Silk-i nazma anı getürdüm bile
9078.	Hân Murâd' uñ devletinde oldı nazm İtmeye kimse bu nazmı qadha 'azm
9079.	Luţfidur anuñ çü baħr u âfitâb Pes o şeh nâmına nazm oldı kitâb
9080.	Hakq'a şad hamd u şenâ oldı tamâm Devlet-i şehde bu nüşham ey hümâm
9081.	Ya'nî kim Sulţân Murâd 'aşrında ben Eyledüm tanzîm bu nazmı be-fen
9082.	Sâyesinde buldı tab'um kuvveti Luţf-ı Hak'la yardım itdi devleti
9083.	Kim bu nazmı böyle tekmîl eyledüm Nârımı envâra tebdîl eyledüm
9084.	Biz bu deñlü itdük izhâr-i hüner Kim dilerse artucağ dizsün güher
9085.	Meblağ-ı 'ilm ü bizâ'am üzre ben 'Acz ile neşr eyledüm bu deñlü fen
9086.	İsteyen itsün ziyâde keşf-i râz İtmesün hiç ictinâb u ihtirâz
9087.	Biz ta'arruz itmezüz aña şehâ Eylerüz sulţâna bil dilden du'â
9088.	Bizüm işimiz du'â-yı şeh durur Şâha itmeyen du'â güm-reh durur
9089.	Bu zemîn turdukça dursun Hân Murâd Ya'nî sürsün salţanat Sulţân Murâd
9090. (NP218a)	Dünya turdukça o sulţân-ı zamân Devlet içre dâyim olsun şâdmân
9091.	Tâ ki dâyirdür bu mâh u âfitâb 'Ömri olsun tâze baħt u 'izzi tâb
9092.	Tâ ki dâyirdür kıbâb-i bî-sütün Hânedân-ı salţanat olsun maşûn
9093.	Arta günden güne 'izz ü rif'ati Görmeye a'dâ yedinden âfeti
9094. (B244a)	Eylerüm ihvân u yârândan recâ Kılalar nazmum oқundıqça du'â

9095.	Her okundıkça bu Türkî meşnevî Yâd ola hayr ile 'Abdî Bosnevî
9096.	Her kim anı hayr ile yâd eyleye Dü cihânda Hağ anı şâd eyleye
9097.	Çûn nazmum işbu resme virdi âl Düşdi pes târîh-i nazm-i bî-bedel Sene: 1038/1629 Temm
	Hudâ û-râ ber-efzâyed merâtib Ki h'âned Fâtîha der-hağğ-ı kâtib ³¹

“Dinleme”yle İlgili Terminoloji: Burada, dinlemeyle ilgili terminoloji üzerinde durulmaktadır. ŞCM'nin birinci bölümünde “dinleme ve konuşma” ile ilgili Türkçe terminoloji dikkat çekici yoğunluktadır. Bu bölümde şair, iletişimin temel öğelerinden biri olan “Dinleyici” ile ilgili on, “Konuşmacı” ile ilgili altı farklı kelime kullanmıştır. Arapça kökenli “müstemi” ile birlikte aynı manayı çağrıştıran “dinleyici”, “çekici”, “emici”, “içici” kelimelerini kullanmıştır. Aynı şekilde “konuşmacı”yla ilgili olarak da Arapça kökenli “hatip, nâsîh, vâiz” kelimeleriyle birlikte aynı manadaki “diyici, söyleyici” terimlerini kullanmak suretiyle anlatımı güçlendirmiş, üslubu renklendirmiştir. “Müstemi diyiciyi söyletdürür” mısraî şairin konuyla ilgili en veciz ifadelerinden biridir.

ŞCM'nin bu bölümünde, modern iletişim çarkının ana unsurları olan “kaynak”, “mesaj” ve “alıcı” ilgili kelime kadrosu şöyledir:³¹

KAYNAK	MESAJ	ALICI
Mütekellim Konuşmacı Hatip (Şeyh)	Gönül sırrını açma	Muhatap Dinleyici Mürîd, Talebe
Diyici Hatîb (Ey hatîb, Ey andelîb) Nâsîh (Nâsîh hatîb) Nâtk Söyleyici (5) Vâ'iz (2) (Ey vâ'iz-i devr-i zamân)	Tahammül Hikmet Anlayışsız dinleyici Gerçek müstemi (Ehl-i dil) Gerçek muhatap Gerçek hatip Müteşeyyih (Ehl-i riya) Ehil ve ehil olmayan dinleyici	Çekici Dinleyen Dinleyici (5) Emici Ey dirîğ İçici Mürîd Müstemi (8) Müşterî Tâlib

³¹ Kâtibin duası: “Kâtib hakkında kim bir Fatîha bağışlarsa Allah onun mertebesini yüceltsin.”

Dinlemeyle İlgili Ana Temalar

Beyitlerde dinleme adabıyla ilgili anahtar kelime ve ana temalar şöyledir:

1/18 Şerh-i dil; Tahammül; Anka, karga, serçe, peşşe; Kapasite; Muhatap (Anlayışı kıt veya geniş); Su, ark; Sır saklama; Avam, havas.	1/19 Söz, süt; Çekici söz, can memesi, emici; Aç susuz çocuk, süt; Ârif, âşık, tâlip; Hikmet sütü, Rabbanî ulûm, Susamış mürit; Dinleme, söz ve edep; Suret, mana.
1/20 Müstemi (Teşne dinleyici); Gûş-ı canla dinleme; Vâiz, Nâsih (Âlim konuşmacı); Söz incisi, sadr, dinleyici; Anlayışsız dinleyici, eşek benzetmesi; Eşek için; saman, palan, yük; İnsan için; süt, inci, can.	1/21 Müstemi; Şevkli, istekli, arzulu, güler yüz- lü, gönüllü, soğuk değil; Ney, nefes, parmak; Diyici, müstemi; Su, susuz.
1/22 Mahrem muhatap: Âşık; Sır, sır saklama; Halvet, mana gelini; Aydınlanma.	1/23 Nâ-mahrem, ehl-i harem; Perde, gizlenme; Mana sakisi.
1/24 Karga, Otak (Kış), Bülbül (Bahar, Gül); Müteşeyyh (Ehl-i riya); Gerçek Şeyh (Ehl-i dil);	1/25 Genel dinleyici (gaflet uykusunda); Özel dinleyici (uyanık); Ehil olmayanla konuşmak, suya resim çiz- mek, toprağa yazı yazmak gibidir.

Değerlendirme

Bosnalı Abdullah ŞCM'nin giriş bölümünde eseriyle ilgili özetle şu bilgileri vermiştir: “Mevlevî âlimlerden Yusuf Sîneçâk, Mesnevî’den 366 beyit seçmiş ve konularına göre tasnif etmiştir. Adı beyt (ev) ama her biri âdeta büyük bir şehir, ismi damla ama her biri sanki bir ulu nehirdir. Mana eri Sîneçâk oluşturduğu esere *Cezîre-i Mesnevî* adını koymuştur. Mesnevî bir okyanustur, *Cezîre* o okyanusta bir ada; *Mesnevî* bir ney’dir, *Cezîre* o neyin sedasıdır. (Bizden önce İlmî adlı âlim bir zat onu mensur şerh etmişti.) Biz de manzum olarak şerh ve beyan ettik. Gönle safa vermesi için nazım tekniğini kullandım ve güzel bir şerh yazdım. Mesnevî’deki sırların lütfuna mazhar olmuş olan bu

fakir yani Bosnalı Abdullah, çoğunlukla ilmîni ortaya koymamış, ilham olarak keşfettiği hakikatleri kaleme almıştır.”

Eserin anlayışsız dinleyicilerle ilgili bölümünde *Cezîre-i Mesnevî'den* seçilen 8 beyit Bosnevî tarafından 119 beyitle manzum olarak şerh edilmiştir. İzah edilen beyitlerde dinlemeyle ilgili ana tema ve konular özetle şöyledir:

1/18.

Ey dirîgâ sende şağmaqlık ola

Sifliden a'lâya ağmaqlık ola

Bosnevî bu beyitle Mevlânâ'nın beytini şerhe başlamış, ilmi süte benzererek dinleyicide sağma kabiliyetinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Gönül şerhine herkes tahammül edemez. Gönülün izahına tahammül etmek her kişinin değil, er kişinin kârıdır. Bu bölümde temsilî anlatım tarzı dikkat çekmektedir. Tahammül noktasında anka, havâssı; karga, serçe, peşşe de avâmı temsil etmektedir. Ark ve su örneğindeki gibi, muhataba kapasitesi kadar yükleme yapabilirsin, fazlası zarardır. Modern eğitimde de öğrencinin kapasitesine göre yükleme yapılabilir, fazlası zarardır.

1/19.

Kim bu sözler südi cânda sed durur

Çekicisiz cân memesinde tırur

Beytiyle şerhe başlayan Bosnevî, sözleri can memesinin sütüne benzetmektedir. Sütü emecek istekli yavru olmazsa süt kendiliğinden akmaz. Anne sütü muhtaç yavru için ne kadar lüzumlu ve besleyici ise, Rabbanî ilimler ve hikmet de insan için o kadar değerlidir. Açlığını hisseden ve isteyen çocuğa süt verildiği gibi, hikmet de arzu ve istekli olana verilmelidir. Susamış talebe hikmete istekli olabilir. Açlığını hisseden öğrenci söz ve edepten hisse alabilir. Dinleyici gönüllü ve istekli olursa sözden anlar, isteksiz olursa anlamaz.

1/20.

Müstemi' çûn teşne cûyende ola

Vâ'iz olsa mürde gûyende ola

Beytiyle şerhe başlayan Bosnevî, dinleyicinin susamış olması gerektiğini vurgulamaktadır. Susamış dinleyici karşısında konuşmacı mutlaka ilmîni izhar eder. Dinleyici can kulağıyla dinlemelidir. Hoca göğsündeki söz incisini her zaman çıkarmaz. Anlayışsız dinleyici eşekten farksızdır. Eşeğin kulağına küpe taksan o bunun farkına bile varmaz. Söz incisi insan kulağına yakışır. Dinleyici hakikaten insan olmalı, anlayış sahibi olmalıdır. Tasavvufî anlayışta dört göz vardır. Kafa gözü (iki), kalp gözü ve akıl gözü. “Gözünü dört aç” dikkatli bak, anlamına gelir. Bunun gibi öğrenci dersi dört kulakla dinlemelidir.

Kafa kulağı (iki), akıl kulağı ve can kulağı. Dilimizdeki ‘‘Can kulağıyla dinle’’ deyimi çok dikkatli dinle, anlamına gelmektedir. Öğrenci dinlemeye istekli ve arzulu ise motivasyona dayalı dinleme gerçekleşir.

1/21.

Çûn Őeřâretle irişe müstemi‘

Ya‘nî Şâd u bî-melâl u müctemi‘

Beytiyle Şerhe başlayan Bosnevî, dinleyicinin konuşmacı karşısındaki tavırının nasıl olması gerektiğini izah eder. Dinleyici Şevkli, istekli, arzulu, güler yüzlü, gönüllü olmalı, soğuk olmamalıdır. Dinleyici gerçekten âşık, susuzluktan yanmış olmalıdır. Ney’in anlamlı ses çıkarması için nefes ve parmak ne kadar lüzumlu ise, konuşmacının güzel konuşabilmesi de tamamen dinleyiciye bağlıdır. Şair bu gerçeği veciz bir Şekilde Şöyle dile getirir:

Müstemi‘ diyiciyi söyletdürür

Nefh ü barmağ dağkkı nâyı ötdürür

Yani, dinleyici konuşmacıyı konuşturur, nefes ve parmakların Ney’i öttürdüğü gibi.

1/22-23.

Çûn apumdan gele maħrem enderûn

Ya‘nî ‘âşık kim zarar dandur bîrûn

Beytiyle Şerhe başlayan Bosnevî, bu bölümde aşkı öne çıkarır. Ona göre dinleyici samimi olmalı, âşık olmalıdır. Gerçek muhatap, sadık âşıktır. O, sır saklamayı bilir. Evliyanın sırrı mahrem olana açılır, namahrem bu sırta vâkif olamaz. Âlimin göğündeki sırlı manaları ehil olan dinleyici ortaya çıkarır. O manalar, nazlı gelin gibidir herkese görünmez, herkes o manaları keşfedemez. Harem ehli olan gerçek dostlar, mana sâkîsinin sunduğu abıhayatı iebilirler. Tasavvufî öğretide müridin öğrenme azmi aşka başlıdır. Aşk olmazsa Şevk olmaz, Şevk olmazsa marifet artmaz.

1/24.

Çûn kış üzre argalar urdı otağ

Bülbülân yapıdı sükût üzre yataç

Bu beyitteki mesajlar ve nasihatler daha çok hatip içindir. Gerçek evliya ve sahtesini birbirinden ayırmak gerekir. Burada gösteriş ehli olan ve sözleriyle davranışları birbirini tutmayan müteşeyyih eleştirilmekte ve kargaya benzetilmektedir. Klasik Őiirde olumsuz çağrışım yapan karga, daha çok kış aylarında ortaya çıkmakta çirkin sesiyle durmadan ötmekte, başka hayvanların seslerini bastırmaktadır. Burada gerçek Şeyh ise bülbüle benzetilmektedir. Klasik Őiirde

bülbül, olumlu çağrışım uyandıran bir kuş türüdür. Bahar mevsiminde ortaya çıkması, güle âşık olması, aşkını samimi bir şekilde ilan etmesi ve sesinin güzelliğiyle şöhret bulmuştur. Karga gibi gösteriş meraklısı sahte şeyhler tenkit edilmekte, bülbül gibi gönül ehli samimi evliyaya rağbet edilmesi istenmektedir.

1/25.

Dinleyenler huftedür söz kışsa it

Uyanuklar cânibine toğru git

Uyuyan dinleyici pasif dinleyici olduğu için konuşmacıya muhatap olamaz. Konuşmacı uyanıklara söz dinletebilir. Bu beyit şerh edilirken “ehl-i dil” ve “münkir” iki dinleyici grubunun özellikleri açıklanmıştır. Ehil olmayan dinleyici genel dinleyicidir, gaflet uykusuna dalmıştır. Onun gönlü dünya sevgisiyle doludur. Ehil dinleyici, gönüllü ve özel dinleyicidir. Bu gruba giren dinleyiciler, her an uyanıktır. Ehil olmayan dinleyici ile konuşmak, suya resim çizmek, toprağa yazı yazmak gibidir.

ŞCM'nin hatime bölümünde şairin ismi Abdî Bosnevî olarak geçmektedir. Eserin H. 1038'de Sultan 4. Murâd Han devrinde yazıldığı hatimedeki tarih beytinden anlaşılmaktadır. Bosnalı Abdî Abullah, eserin hâtime bölümünde özetle şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Bu eser, Sultan 4. Murad Han (1623-1640) devrinde manzum olarak şerh edildi. Bu nazmı kimse eleştirmeye yeltenmesin. Kardeşlerimden ve dostlarımdan rica ederim ki bu manzumeyi okudukça bana dua etsinler. Farsça bilmeyenler de anlasın diye eseri Türkçe yazdım. Bu Türkçe mesnevî okudukça Abdî Bosnevî hayırla yâd edilsin. Onu hayırla yâd edenleri Cenab-ı Hak iki cihanda şad eylesin. Nazmım bu sahaya yüksek bir değer kattığı için, “**Nazm-ı bî-bedel=1038/1628**” tarihiyle son buldu.

Sonuç

Giriş bölümünde de ifade edildiği gibi çalışmanın temel amacı; ŞCM'nin 119 beyitten oluşan dinlemeyle ilgili bölümünün tashihi sağlam tam metnini ortaya koymak, beyitlerin dil içi çevirisini yaptıktan sonra elde edilen bulguları yorumlamaktır. ŞCM'nin dinlemeyle ilgili bir bölümü metin tashihi yapılarak yeniden okunmuş, Bosnevî'nin eserinden “dinleme” konusunun işlendiği bölüm seçilerek incelenmiştir. Bu bağlamda “Şerh-i Cezîre-i Mesnevî” adlı eserdeki tasavvufi yorumlara dikkat çekilmiştir. Mesnevî'den sekiz beyit ve şerhinin incelenmesinden sonra “dinleme, dinleme adabı ve anlama” konularında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Talebenin gayesi terakki etmek olmalıdır. Burada gayret, çaba ve çalışmak ön plandadır. Emek veren neticeyi alır, çalışmayan yerinde sayar. Terakki etmek isteyen çaba sarfetmelidir.

2. Anlayışsız dinleyicinin başta kendisi olmak üzere kimseye bir faydası yoktur. İsteksiz dinleyiciye zorla anlatmaya çalışmak, zaman israfıdır. Talebenin anlayışı kıt olmamalıdır.
3. Herkes sır saklayamaz, talebe sır saklayabilmeli, yüksek hissiyata sahip olmalı, dirayetli, tahammüllü olmalıdır. Arkin hacmine göre su verebilirsin, konuşmacı alıcının kapasitesine göre konuşmalı veya muhatap kabını genişletmelidir.
4. Söz, besleyici ana sütü gibidir; çekici, emici yani muhatap ve dinleyici ister. Talebede aşk, şevk ve heyecan eksilmemelidir. Talebe, gece gündüz devamlı murakabede olmalı, âriflerden söz dinlemeli, edep öğrenmelidir. Çünkü söz bilgiyi, edep görgüyü artırır. Öğretimle birlikte eğitim de almalıdır.
5. Talebe, susamış ve istekli olmalıdır. Hoca, istekli dinleyici karşısında her hâlükârda konuşur. Dinleyici zevk ile dinlerse, vaiz şevk ile söyler. Anlamak ve zevkine varmak için, manalar can kulağıyla dinlenmelidir. Dinleyici aşkla dinlerse söyleyici şevkle ilmini neşr eder. İstekli, arzulu dinleyici olmazsa konuşmacı huzursuz olur ve söyleyeceğini unuttur. Ey hatip, müşterisi olmayınca mücevheri ortaya çıkarmak doğru değildir, çünkü zayi olur. Öyleyse, söz incisi göğüs kafesinde dursun, dışarı atma. Mücevheri baytara gösterme, kıymetini takdir edemez. Sarrafa göstermelisin. Eşeğin kulağına altın taksan, eşek yine eşektir. Eşeğin kulağına altın küpe takmak abesle iştigaldir. Söz incisi anlayışlı muhatapın kulağının süsüdür. Bu yüzden muhatap anlayışlı olmalıdır.
6. Talebe şen ve mutlu bir yüzle hocaya muhatap olmalı ve sevinçli, gamsız ve toplu hâlde bulunmalıdır. Böylece iletişim gönülden gönle olur ve konuşmacı güzel konuşmaya başlar. Dinleyici soğuk davranmamalı, söyleyicinin sözünü kesip onu zor durumda bırakmamalıdır. Söyleyicinin konuşmasına başlaması için, dinleyicinin şevkli, arzulu istekli ve güler yüzlü olması şarttır. Dinleyicinin cezbezi, çekiciliği galiptir, konuşmacının sözlerini çeker. Nefes ve parmakların “ney”i öttürmesi gibi dinleyici de konuşmacıyı söylettirir. Her zaman suyu cezbeden susuzlardır. Susuzluktan gönlü paramparça olmayanlar suyun kıymetini bilemez. Yemek aç olana verilir. “Müstemi diyiciyi söylettirir” yani konuşmacıyı söyleten, konuşturan da dinleyicidir.
7. Talebe, âşık olmalıdır. Mânen dirayetli olmalı, enaniyeti terk etmelidir. Arkadaş seçimine çok dikkat etmeli, ehil olmalı, sır saklamayı bilmelidir. Hoca da sadık âşık olmalıdır. Keşke âlimler bilgileriyle önce soğuk tabiatlarını, donuk enaniyetlerini eritebilseler sonra ihlâsla hayat suyunu sunabilselerdi. Çünkü nefsinin ıslah etmeyen başkasını ıslah edemez.

8. Talebe, uyanık olmalıdır. Uyuyan dinleyiciye söz fayda etmez. Ey hoca, onlara karşı sen de sükût et, sesini yükseltmen anlamsızdır. Ey nasihatçi, hakikati her zaman, her yerde, herkese söyleme. Ehil olmaya, gaflet perdesine dalmışlara evliyanın sırrını açma. Ehil olmayanlara hakikati açıklamak su ve toprağa resim çizmek gibidir. Kış soğuklarının suyu dondurması gibi, söz anlamaz nâ-ehiller de konuşmacıyı susturur.

Sonuç olarak; dinleyici ve konuşmacı ehil, inançlı ve bir olmalıdır. Kalp, ruh, nefis ve aklın da kulağı vardır. İyi bir dinleyici olmak ve etkin dinlemek için kafa kulağı ile dinlemenin yanı sıra kalp, ruh, nefis ve aklın kulağı da açık olmalı ve bu duygular hep birlikte manaya müteveccih olmalıdır. Çağlar üstü bir eser olan *Mesnevi*'yi günümüz insanının istifadesine sunma yollarını araştırmalı ve bulmalıyız. Bu çalışmayla bizim yaptığımız okyanustan bir damla mesabesinde. Bu yorumların modern çağda geçerlik ve uygulanabilirliği konusu üzerinde durulmalı ve konu, dinleme eğitimi uzmanlarınca daha detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu konuda batıdan yapılan çeviri ve kitaplarda daha çok mesele maddi yönden ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Bu araştırmada anlama tekniklerinin birincilerinden olan “dinleme”yle ilgili olarak Mevlânâ'nın *Mesnevi*'si ve Bosnevi'nin şerhi bağlamında akıl, ruh ve kalbin hatta nefsin de devreye sokulması gerektiği vurgulanmış ve tam anlamının gerçekleşmesi için tüm vücutla dinlemenin, manevi duyguları işletmenin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

- bk. Bakınız
 CM *Cezîre-i Mesnevî*
 ŞCM *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*

Kaynakça

- Akçay, A. (Ed.). (2018). *Dinleme / izleme eğitimi*. Nobel Akademik.
- Alkaya, Y. (2018). *Cevrî Hall-i Tahkikât ve 'Aynü'l-Füyûz inceleme- metin (1b-36b)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslantürk, M. (1996). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî inceleme-transkripsiyon-indeks*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytan, T. (Ed.). (2022). *Etkinliklerle dinleme eğitim*. Pegem Akademi.
- Bankır, M. (2004). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî inceleme-metin-sözlük. 2 Cilt*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bankır, M. (2005). Te'lif ve tercüme bir eser: Şerh-i Cezîre-i Mesnevî. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Şinasi Tekin Özel Sayısı, 27*, 155-168.
- Bankır, M. (2009). *Abdullah Bosnevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. Metin Bankası.
- Benzer, A. (2021). *Dinleme eğitimi - üst düzey düşünme becerileri ve dinleme stratejilerine dayalı etkinliklerle*. Nobel Akademik.
- Bosnevî, A. (ts.a). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. Yazma No. 3417. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu, İstanbul, Türkiye. <http://www.yazmalar.gov.tr/>
- Bosnevî, A. (ts.b). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. Yazma No. 528. Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa Koleksiyonu, İstanbul, Türkiye. <http://www.yazmalar.gov.tr/>
- Bosnevî, A. (ts.c). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. Yazma No. 6854. Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesi, Saraybosna, Bosna-Hersek.
- Bosnevî, A. (ts.ç). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*. Yazma No. 9262. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul, Türkiye. <http://www.yazmalar.gov.tr/>
- Bursalı, M. T. (1333). *Osmanlı müellifleri*. Matbaa-i Âmire.
- Çoban, A. (2014). *Yusuf Sineçak'ın Cezîre-i Mesnevîsi ve şerhleri mukayeseli tahlil*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevî şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 5*(10), 469-504.
- Doğan, S. (2014, Mayıs 26-28). Mesnevî'de eğitim yöntemi ve pedagojik yaklaşımlar. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* içinde (s. 345-369). Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). <http://bilgelerzirvesi.org> adresinden alınmıştır.

- Doğan, Y. (2022). *Dinleme eğitimi*. Pegem Akademi.
- Güleç, İ. (2004). Türk Edebiyatında Cezîre-i Mesnevî şerhleri. *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, 14, 159–179.
- Güleç, İ. (2009). Dağılmış incileri toplamaya yardım etmek: Şerh tasnifi meselesine küçük bir katkı. *Turkish Studies International Periodical For the Language, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4(6), 213-230.
- Hidayetoğlu, S. (1986). *Cevrî'nin Aynü'l-füyûz adlı eserinin tenkidli metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. (1988). Abdullah Bosnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde (C 1, s. 87). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-bosnevi> adresinden alınmıştır.
- Karabey, T., Vanlıoğlu, M. ve Atalay, M. (1996). *Şeyh Gâlib Şerh-i Ceziretü'l-Mesnevî*. Atatürk Üniversitesi.
- Karagöl, E. (Ed.). (2021). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dinleme becerisi*. Pegem Akademi.
- Kardaş, M. N. (Ed.). (2020). *Dinleme eğitimi*. Pegem Akademi.
- Kartal, A. (1994). Bursa'da Bosnalı bir Melami Abdullah Bosnevî. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 297-311.
- Kavruk, H., & Sönmez, H. (2010). Ahmed-i Da'î'nin Vasiyyet-Name-i Nuşrevân'ındaki eğitici değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 171-199.
- Mengüç, H. T. (2005). *İlmî Mehmed Dede'nin Cezîre-i Mesnevî şerhi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbay, M. (2009). *Anlama teknikleri II. dinleme eğitimi*. Öncü Kitap.
- Rûmî, M. C. (666/1268). *Mesnevî-i Ma'nevî (Far.)*. ganjoor.net: <https://ganjoor.net/moulavi/masnavi/> adresinden alınmıştır.
- Sakarya, S. (2018). *Cevrî ve 'Aynü'l-Füyûz inceleme-metin (37a-70b)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatlı, B. (2005). Fusûsu'l-Hikem Şârihi Abdullah-ı Bosnevî'ye (ö. 1054/1644) ait bir risâle: er-Risâle Fî Temessüli Cibrlî. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6(15), 301-310.
- Uysal Bozaslan, S. (2016). *Abdülmeccid Sivasî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'in Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe şerhleri (karşılaştırma-sadeleştirilmiş ortak metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, Y. (2020). Mesnevî'den günümüze ışık tutan etik yönetim düsturları. *Sayıştay Dergisi*, 33(118), 41-69.
- Ünal, K. (2019). *Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Fihi Ma Fih'inde dört temel dil becerisi unsurlarının kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, E. (2007). Mesnevî'de söze ve konuşmaya dair konular. *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Dergisi*, 1, 45-69.

Extended Summary

Abdullah Bosnevî (d.1644) completed his primary education in his birthplace, Bosnia, and then completed his madrasa education in Istanbul. He completed his education in Bursa, Egypt, Hejaz, Damascus and Konya and became famous as “Şârih-i Fûsus”. He has nearly sixty works. Bosnevî died in Konya in 1644 and was buried near Sadreddin Konevî’s grave upon his will. As it is known, Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (d.1273) wrote his *Mesnevî* in Persian, following the conventions of the period. Both at the time it was written and in the following centuries, many translations and commentaries were made from the *Mesnevî* to Turkish, since it was not sufficiently understood by those who did not know Persian. “*Cezîre-i Mesnevî*” is the work of a sufi person named Yûsuf Sîneçâk (d.1546), one of the great Mevlevî. *Cezîre-i Mesnevî* consists of three hundred and sixty-six couplets and is an anthological selection from Mevlânâ’s *Mesnevî*. Sîneçâk’s work has been annotated and explained by different people at different times. Abdullah Bosnevî (d.1644) and İbrahim Cevrî (d.1654) commented on *Cezîre-i Mesnevî* in verse; İlmî Dede (d.1611), Abdülmecid Sivasi (d.1639) and Şeyh Galib (d.1799) also commented in prose. Abdullah’s commentary consists of a total of 9097 couplets, and this work was completed in 1628. Mevlânâ’s *Masnavi* begins with the words “bishnev=listen”. Therefore, both Sîneçâk and other masnavi commentators have particularly focused on the subject of “listening”. Bosnevî commented on eight couplets titled “*der beyân-ı bî-derkî-i müstemî’an*”. We can translate this title into Turkish as “the listener’s lack of understanding or the unsympathetic listeners”. Here, important lessons are given on the qualities of the listeners and on the etiquette of listening. Poet Abdullah explains the characteristics that the speaker and the listener should have here. He also explains speech and conversation etiquette. In this study, some parts of Abdullah Bosnevî’s *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* were re-read and analyzed. Especially the part of the work, which contains important information about listening education, was read again by referring to the manuscripts of the work. The part of *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, which consists of 119 couplets, was translated into today’s Turkish, and this translation was written opposite the couplets. After the evaluations of the texts, the study was completed by writing the conclusion and bibliography section.

After examining the eight couplets selected from Mevlânâ and the commentary of Bosnevî, the following conclusions were reached on “listening, listening education, understanding”:

The student’s aim should be to progress, his understanding should not be limited. Not everyone can keep secrets, the student must be able to keep secrets, have high feelings, and be tolerant. You can give water according to the volume of the arc, the orator should speak according to the capacity of the recipient or expand the addressee’s container.

The word is like mughaddi mother’s milk; it should be attractive, absorbing and requires interlocutor and listener. The student should have love, enthusiasm and excitement. The student should be constantly awake day and night, listen to the wise

men and learn good manners. Because speech increases knowledge and decency increases manners. In addition to teaching, there should be education as well.

The student must be thirsty and eager. In any case, the teacher speaks before an eager audience. If the listener listens with pleasure, the preacher speaks with enthusiasm. The stories should be listened to wholeheartedly. If the addressee listens with love, the speaker spreads his knowledge enthusiastically. If there is no willing interlocutor, the speaker becomes restless and forgets what he is going to say. O orator, it is not right to reveal the jewel when there is no customer, because it will be lost. So keep the pearl in the rib cage, don't throw it out. Do not show the jewel to the veterinarian, he cannot appreciate its value. You have to show it to the "sarraf". If you hang gold on the ear of a donkey, the donkey is still a donkey. Hanging gold earrings in a donkey's ear is an absurd activity. The pearl of the word is the adornment of the ear of the understanding interlocutor. Therefore, the addressee should be understanding.

The student should deal with the teacher with a cheerful and happy face and should be happy, carefree and collective. Thus, the communication is from the heart to the heart and the speaker begins to speak well. The listener should not act coldly, interrupt the speaker and put him in a difficult situation. For the speaker to start his speech, the listener must be enthusiastic and smiling. The charm of the listener prevails, it attracts the words of the speaker. Just as the breath and fingers make the "ney" speak, the listener also makes the speaker sing. It is the thirsty who always attract water. Those whose hearts are not shattered by thirst cannot appreciate water. Food is given to the hungry.

The student must fall in love. He must be spiritually resilient and abandon his belief. He should be very careful in choosing friends, he should be competent, he should know how to keep secrets. The teacher must also be a faithful lover. If only the scholars could first melt their cold nature and dull envy with their knowledge, and then offer the water of life with sincerity. Because one who does not correct his soul cannot correct another.

The student should be alert. Words are of no use to the sleeping listener. O teacher, keep quiet against them, it is meaningless to raise your voice. Don't tell the truth to everyone, anywhere, anytime. Do not reveal the secret of saints to those who are incompetent and immersed in the veil of heedlessness. Explaining the truth to the incompetent is like drawing a picture on water and earth. Just as the cold of winter freezes the water, disobedient people silence the speaker.

In conclusion, we can say that the validity and applicability of these interpretations in the modern age should be emphasized and this issue should be discussed in more detail by the experts.

TÜRKÇE SÖZLÜK'TE YER ALAN EŞ GÖSTERENLİ “SAZ” SÖZCÜĞÜNE İLİŞKİN DÜZELTME ÖNERİLERİ

Hüseyin GÖKÇE*

Özet

Yazım ve sesletimi aynı olan ancak farklı etimolojilere dayanan sözcükler eş gösterenli sözcükler olarak değerlendirilir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de eş gösterenli sözcükler vardır. *Türkçe Sözlük*'te bu tür sözcüklerin eş gösterenli olduğunu göstermek amacıyla Romen rakamları kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te eş gösterenli sözcüklere yer verilmiş olsa da bazı sözcükler dikkatlerden kaçmıştır. Buna bağlı olarak bazı eş gösterenli sözcükler, çok anlamlı tek bir sözcükmüş gibi algılanmış ve sözlüğe de bu şekilde alınmıştır. Bu durum çoğu zaman sözlük kullanıcılarını yanılgıya düşürmüştür. Bazen bu tür yanılgıları düzeltmek amacıyla çoğunlukla makale düzeyinde, düzeltme ve katkı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmada da *Türkçe Sözlük*'te yer alan eş gösterenli “saz” sözcüğü hakkında bazı düzeltme önerilerinde bulunulmuştur.

Türkçe Sözlük'te eş gösterenli, biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki farklı “saz” sözcüğü vardır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde “saz” sözcüğünün biri Farsça biri Türkçe olmak üzere iki değil, biri Farsça ikisi Türkçe olmak üzere eş gösterenli üç farklı sözcük olduğu tespit edilmiştir. Eş gösterenlilik Türkçe “saz” sözcüğü ile ilgili olduğu için Farsça “saz” sözcüğü üzerinde durulmamıştır. Öncelikle Türkçe “saz” sözcüğündeki eş gösterenliliğin anlaşılması amacıyla tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki anlamları üzerinde durulmuştur. Ardından bu sözcüğün etimoloji çalışmalarındaki durumuna değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise eş gösterenli olan bu sözcüğün *Türkçe Sözlük*'te nasıl yer alabileceği ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: “Saz” sözcüğü, *Türkçe Sözlük*, eş gösterenlilik.

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, h.gokce16@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5275-8751>.

SUGGESTIONS FOR CORRECTIONS REGARDING THE HOMONYMOUS WORD "SAZ" IN THE TURKISH DICTIONARY

Abstract

Words with the same spelling and pronunciation but based on different etymologies are considered homonymous words. As in many languages, there are homonymous words in Turkish as well. In the Turkish Dictionary, Roman numerals are used to show that such words are homonymous. Although the Turkish Dictionary includes homonymous words, some words have escaped attention. Accordingly, some homonymous words were perceived as a polysemous words and were included in the dictionary in this way. This situation has often misled the dictionary users. Sometimes, correction and contribution studies were made, mostly at the article level, in order to correct such misconceptions. In this study too, some correction suggestions have been made about the homonymous word "saz" in the Turkish dictionary.

In *Turkish Dictionary*, there are two different homonymous words as "saz", one in Turkish and one in Persian. However, as a result of the researches, it has been determined that there are three different homonymous words, one in Persian and two in Turkish. Since the homonymy is related to the Turkish Word "saz", the Persian word "saz" is not emphasized. First of all, in order to understand the homonymy in the Turkish word "saz", its meanings in historical and contemporary Turkish languages are emphasized. Then, the situation of this word in etymology studies is mentioned. In the conclusion part, suggestions about how to find this homophone word in Turkish Dictionary are given.

Keywords: The word "saz", *The Turkish Dictionary*, homonymousness.

Sözlükler, dillerin söz varlığını muhafaza eden ve bu söz varlığını nesilden nesile aktaran en önemli dil bilimsel çalışmalardır. Sözlükler, basit sözlük birimlerinin yanı sıra kalıp sözler, atasözleri, deyimler, ikilemeler vb. gibi sözlük birimlerini de bünyesinde barındırır. Böylelikle toplumların kültür hazinelerini muhafaza eder ve bunları nesilden nesile aktarır. Böylesi önemli bir göreve sahip olmaları, sözlükleri değerli kılar. Hatta sözlük hazırlamak bazen millî bir görev olarak görülür. Hemen hemen her toplumda çeşitli kurum ya da kuruluşlar tarafından sözlük hazırlanır / hazırlatılır. Türkiye’de bu görev, şahsi teşebbüsler dışında genellikle Türk Dil Kurumu tarafından icra edilir.

Türk Dil Kurumu tarafından Türkiye Türkçesinin söz varlığını bir eserde toplamak ve muhafaza etmek amacıyla *Türkçe Sözlük* (TS) hazırlanmıştır. TS’nin ilk baskısı 1945 yılında yapılmış ve 32104 sözlük birime yer verilmiştir (TDK, 2011, s. XVI). Bu baskının ardından her biri farklı yıllarda olacak

şekilde 10 baskısı daha yapılan TS'nin son baskısında 92292 sözlük birim bulunur (TDK, 2011, s. XXI). Bu sayı, metin tarama çalışmalarının yapılması ve düzeltme / katkı çalışmalarının dikkate alınmasıyla birlikte sonraki baskılarda daha da artacaktır.

TS'de madde başları alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Madde başlarının sadece anlamları verilmekle kalmamış aynı zamanda bunlarla ilgili çeşitli bilgilere de yer verilmiştir. Örneğin madde başı olarak belirlenen sözlük birimin türü (*sf.*, *a.*, *zf. vb.*), herhangi bir bilim dalının terimi ise hangi bilim dalının terimi olduğu (*ed.*, *coğ.*, *jeol.*, *vb.*), sözlük birimlerin kökeni (*Alm.*, *Rum.*, *Ar. vb.*) vb. gibi bilgilere de yer verilmiştir.

Sözlük birimlerin kökeni hakkında bilgi verilmesi önemlidir. TS'de yabancı sözlük birimlerin kökeni hakkında bilgi verilmesine rağmen Türkçe sözlük birimlerin kökeni belirtilmemiştir. Bu durum bazen yanlış ya da eksik bilgilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bazen de sözlük kullanıcılarını yanlış yönlendirmiştir. Örneğin eş gösterenli Türkçe iki sözlük birim bazen tek bir sözlük birim gibi algılanmış ve sözlükte de bu şekilde yer almıştır (Özkan, Mert, 2020, s. 2). Bu durumun ortaya çıkmasının temel nedeni Türkçe sözlük birimlerinin etimolojisine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemesi ya da bu sözlük birimlerin madde başı olarak alınırken etimolojilerinin dikkatlerden kaçmasıdır. Ancak eş gösterenli olmasına rağmen biri Türkçe biri yabancı dile ait olan sözlük birimler için böyle bir durum söz konusu değildir.

Eş Gösterenlilik ve Türkçe Sözlük

Dil bilimi çalışmalarında daha çok sözcük anlam biliminin bir konusu olarak ele alınan eş gösterenlilik, eş seslilik, eş adlılık ve eş yazımlılık terimleri ile yakından ilişkilidir. Bu yakın ilişkiden dolayı bazen bu terimler birbirinin yerine kullanılır ya da bu başlıklar altında verilen örnekler birbiriyle karıştırılır. Söz konusu karışıklık bazen terimlerin tanımlanmasında da görülür. Çalışmalarda eş gösterenlilik, eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık kavramlarının ele alınış şekilleri farklı farklıdır.

Hartmann ve James, iki ya da daha fazla sözcüğün biçim olarak eş ancak anlam olarak farklı olması durumunu eş adlılık olarak adlandırır. Onlara göre eş seslilik ve eş yazımlılık birer eş adlılık örneğidir (1998, s. 69).

Jackson, aynı yazım ve sesletimi paylaşan ama farklı etimolojiye sahip sözcük birimlere, eş adlı sözcük birimler adını verir. Ona göre eş yazımlılık ise aynı yazımı paylaşan ama farklı sesletime sahip olan sözcüklerdir (2016, s. 19).

Aksan, eş gösterenlilik kavramını eş adlılık olarak adlandırır ve “bir dil içinde birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir.” şeklinde tanımlar. Aksan, eş seslilik ve eş yazımlılık kavramlarını eş adlılık başlığı altında inceler (2017, s. 92).

Vardar, eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık terimlerini birbirinden ayırır. Vardar'a göre eş adlılık "gösterileni ayrı göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği", eş seslilik "kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği", eş yazımlılık "kimi dillerde görülen söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği"dir (2002, s. 93, 95, 96).

İmer vd., eş adlılık için "göstereni aynı gösterileni ayrı sözcükler; örn. *düş / düş-*", eş seslilik için "söylenişleri aynı anlamları değişik olan sözcükler için kullanılan terim; örn. *yiiz / yüz*", eş yazımlılık için "yazılışları aynı anlamları değişik sözcükleri anlatmak için kullanılan terim; örn. *eş / eş-*" açıklamasını yapar (2011, s. 118, 122, 123). İmer ve diğerlerinin eş adlılık ve eş yazımlılık için yaptığı açıklamalar arasında bir fark yoktur. Yazarların bu terimleri açıklamada zorluk yaşadığı görülür. Bu durum bize eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık terimlerinin anlaşılması ve açıklanmasının güç olduğunu gösterir. Karaağaç da eş seslilik, eş yazımlılık ve çok anlamlılık kavramlarının anlaşılmasında ve açıklanmasındaki zorluklara değinir ve "yeterince karışık olan dil ve sözlük çalışmaları, eş yazılı, eş sesli ve çok anlamlı şekillerle daha karmaşık hâle gelir ve sözlüklerde yoğun bir rahatsızlık kaynağı oluşturur" açıklamasını yapar (2013, s. 376).

Atmaca, Türkçedeki kelimelerde eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık kavramlarının bir arada olduğunu ifade eder ve "eş adlı olan bir kelime hem eş sesli hem de eş yazımlıdır" açıklamasında bulunur. O, bu üç terimi de en iyi şekilde karşılayacağını düşündüğü bir üst kategorideki eş gösterenlilik terimini kullanarak eş seslilik, eş adlılık ve eş yazımlılık terimlerinin eş gösterenliğin alt başlığında ayrı madde başları olarak yer alabileceğini dile getirir. Atmaca eş gösterenliliği "genellikle tek veya iki heceli kelimeler arasında gerçekleşen, dilde ses değerleri bakımından aynı fakat anlamları ve fonksiyonları bakımından farklı olan kelimeler" şeklinde tanımlar (2013, s. 119).

TS'de yapı bakımından birbirine benzeyen ve eş sesler bulunduran sözcükler eş gösterenli sözlük birimler olarak ele alınmıştır. *Sözlük*'te eş gösterenli sözlük birimleri birbirinden ayırmak için *sandal (I)*, *sandal (II)*, *sandal (III)* örneğinde olduğu gibi Romen rakamları kullanılmıştır (TDK, 2011, s. XXVI). TS'de tespit edilen eş gösterenli toplam sözlük birim sayısı 641'dir. Bu eş gösterenliliğin 366'sı Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca gibi yabancı dillerden alıntılanan sözcüklerle ilgilidir. Eş gösterenli Türkçe sözlük birim sayısı ise sadece 28'dir. (Erkınay Tamtamış, 2021, s. 650). Bu sayı, *Sözlük*'te yer alan Türkçe sözlük birimlerin kökenine dair bilgilerin verilmesi ya da sözlük birimlerin madde başı olarak alınırken etimolojilerinin de dikkate alınması durumunda daha da artacaktır. Nitekim bu sayının daha da artması gerektiğini gösteren bazı çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Özkan ve Mert tarafından yapılan çalışmada TS'de 18 madde olarak ele alınan sözlük

birimlerin aslında eş gösterenli olduğu ve 36 madde olarak ele alınması gerektiğine değinilmiştir. Üstelik bu maddelerden sadece 6'sının kökü yabancı dillerden alıntılan sözcüklere dayanmaktadır. Diğer 12 madde eş gösterenli Türkçe sözlük birimlerdir (2020, s. 10). TS üzerinde yapılacak bu tür araştırmaların ardından sayı daha da artacaktır. Bu çalışmada da TS'de tek bir madde olarak gösterilen eş gösterenli Türkçe “saz” sözlük birimi üzerinde durulmuştur. “Saz” sözlük birimine TS'de şu şekilde yer verilmiştir.

saz (I) 1. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince, açık ve sarı renkli kamış, hasır otu, kiliz, kofa: “*Köyün saz kaplı, karanlık çökmüş damlarına seslendi.*” -H. E. Adıvar. 2. sf. Bu kamıştan yapılmış.

saz benizli, saz rengi, saz tavuğu

saz (II) a. Far. *sāz mūz*. 1. Her türlü müzik aracı, çalgı. 2. Türk halk müziğinde bağlama, cura, tar vb. mızraplı çalgıların genel adı. 3. Türk halk müziğinde kullanılan gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış telli, uzun saplı çalgı, bağlama: “*İnce ve yüksek bir sanat eseri olan saz da milliyetimizin bir hususiyetidir.*” -A. Ş. Hisar. 4. Birden çok çalgının bulunduğu takım. 5. Çalgılı eğlence yeri.

saz eseri, sazevi, saz semaisi, saz, şairi, saz şiiri, saz takımı, ince saz, ritim saz, divan sazi, meydan sazi, elektronik sazlar, nefesli sazlar, telli sazlar, üflelemeli sazlar, vurmali sazlar, yaylı sazlar

Görüldüğü üzere TS'de biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki “saz” sözlük birimine yer verilmiş ve bu sözlük birimler eş gösterenli olarak gösterilmiştir. Söz konusu sözlük birimlerin eş gösterenli olarak gösterilmesi önemlidir ancak burada dikkatlerden kaçan bir eş gösterenliliğin daha olduğu düşünülmektedir. Bu eş gösterenlilik Türkçe “saz” (I) sözlük birimi ile ilgilidir. Dolayısıyla Farsça “saz” (II) sözlük birimine bu çalışmada değinilmemiştir.

“Saz” Sözcüğünün Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Durumu

“Saz” sözcüğü tarihî Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden *Codex Cumanicus*'ta “bataklık, çamur” anlamında görülür (Argunşah ve Güner, 2015, s. 807). Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de sözcük çoğunlukla “bataklık” anlamındadır. Kazak Türkçesinde “saz” “1. Sazlık, bataklık. 2. Çayır” anlamında kullanılır. Kazak Türkçesinde ayrıca bu sözcükten türemiş sazar- “Donakalmak, donup kalmak, put kesilmek”, sazarıs “Sinirlilik, asabiyet”, sazda- “Batağa saplanmak, girmek”, sazdı “bataklı, sazlı”, sazqunduz “bataklık kunduzu” saziray- “somurtmak, surat asmak” sözcüklerine de rastlanır (Koç, Bayniyazov ve Başkapan, 2019, s. 488). Tatar Türkçesinde “saz” “1. Saz, kamış, sazlık 2. Fazla sulanmaktan ötürü bataklık olmuş yer.” anlamlarıyla görülür (Öner, 2009, s. 231). Başkurt Türkçesinde “saz” haz şeklinde “1. Sazlık 2. Fazla sulanmaktan dolayı bataklık olmuş yer” anlamındadır. Başkurt Türkçesinde “saz” sözcüğünden türemiş hazamık

"Sazlık benzeri bataklık yer", hazlan- "Bataklığa dönmek, sazlığa dönmek", hazmat "Bataklığa benzer, sazlığa benzer" sözcüklerine de rastlanır (Özşahin, 2017, s. 190). Kumuk Türkçesinde "saz" "kil, kilden yapılmış" anlamındadır. (Pekacar, 2011, s. 291). Karakalpak Türkçesinde "saz" "toprağın sert balçık olmaya uygun şekli" anlamı ile görülür. Karakalpak Türkçesinde ayrıca "saz" sözcüğünden türemiş sazar- "Sararmak, bozarmak" ve sazıray- "Bozarmak, sararmak, sesini çıkaramamak" sözcükleri de kullanılır (Uygur, 2019: 496-497). Karaçay Balkar Türkçesinde "saz" "1. Kil. 2. Solgun, donuk, sarı, kül rengi" anlamlarındadır. Ayrıca Karaçay Balkar Türkçesinde "saz" sözcüğünden türemiş sazla- "evin tabanını killi toprakla sıvamak", sazlı "killi", saz bol- "bembeyaz kesilmek, beti benzi atmak", sazar- "soluklaşmak, donuk renk almak", sazbet "soluk benizli, benzi solmuş", sazbetlen- "yüzü sararmak, benzi solmak", sazlık "sarılık, donukluk", sözcükleri de kullanılır (Tavkul, 2000, s. 336-337). Karay Türkçesinde "saz" "kir, çamur, balçık, batak" anlamıyla görülür (Koçak, 2019, s. 447). Kırgız Türkçesinde "saz" sözcüğü "bataklık" anlamındadır. Kırgız Türkçesinde "saz" sözcüğünden türemiş birçok sözcük de vardır. Sazar- "sararmak" "öngü sazargan "benzi sararmış", sazdak "bataklık, bataklı yer", sazdık "bataklı mahal" (Yudahin, 1994, s. 642).

Tarihî Çağatay Türkçesi eserlerinden *Abuşka Lügati* ve *Şeyh Süleyman Lügatinde* "saz" sözcüğü "kamış, hasırdan sepet yapılan ot, hasır otu" anlamındadır (Ünlü, 2013: 959). Ancak her iki eserin de Anadolu sahasında yazılmış olması ve bu sözcüğün diğer eserlerde görülmemesi Çağatay Türkçesinde sözcüğün bu anlamda kullanıldığı düşüncesini şüpheye düşürmektedir. Nitekim sözcük Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde görülen Yeni Uygur Türkçesinde "kamış" anlamında değil, "bataklık" anlamındadır (Necip, 2013, s. 343).

Kuzey Doğu grubu Türk lehçelerinde "saz" sözcüğü "bataklık" anlamıyla görülür. Teleüt ve Şor Türkçelerinde sözcük sas şekliye "bataklık" anlamında kullanılır (Akalin ve Turgunbayev, 2000, s. 96; Tannagaşeva ve Akalin, 1995, s. 90). Sözcük Altay ve Hakas Türkçelerinde de benzer şekildedir. Hks.: sas: "1. Saz, batak 2. Sazlık, bataklık"; Alt.: sas: "sazlık, bataklık" (Arıkoğlu, 2005, s. 414; Naskali ve Duranlı, 2019, s. 178).

Çuvaş Türkçesinde "saz" sözcüğü şur şeklinde ve "bataklık" anlamıyla kullanılır (Paasonen, 1950, s. 161). Yakut Türkçesinde "saz" sözcüğü tespit edilememiştir. Ancak "saz" sözcüğünden türemiş aasty- "ağarmak" ve aas mağan "kır renk" sözcüklerinin kullanıldığı bilinir (Çolak, 2019, s. 594). Halaç Türkçesinde "saz" "kamış, hasır otu" anlamındadır (Kaya, 2020, s. 456).

Tarihî ve çağdaş Oğuz Türkçesinde "saz" daha çok "kamış" anlamıyla görülür. Eski Anadolu Türkçesinde "saz", beniz sözcüğü ile kalıplaşmış olarak "sarı" anlamında kullanılır (TDK, 2009a, s. 3360). Seyyad Hamza'nın bir manzumesinde ise sözcüğün "bataklık" anlamına rastlanır (Beyitoğlu,

2021, s. 48). Osmanlı Türkçesinde “saz” “hasır ve sepet vesaire yaptıkları ince kemiş” anlamıyla görülür (Sami, 2019, s. 1053). Türkiye Türkçesinde “saz” “1. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen, ince, açık sarı renkli kemiş, hasır otu, kiliz, kofa. 2. Bu kemiştan yapılmış” anlamlarındadır (TDK, 2011, s. 2050). Türkiye Türkçesinde saz sözcüğü ile birleşik kelime oluşturan bazı sözcükler de vardır. Saz benizli “solgun yüzlü”, saz tavuğu “genellikle bataklıklarda yaşayan, kuyruğunun altı beyaz, bacakları sarı, yüzü kırmızı renkte olan, ot ve sudaki küçük canlılarla beslenen bir tür tavuk”. Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında “saz” sözcüğü, “kemiş, kemişlik, çayır” anlamlarındadır (Bayramov ve Bayramova, 2014, s. 201; Behbutov, 2003, s. 422; TDK, 2009b, s. 3563;). Gagavuz Türkçesinde sözcük “kemiş” anlamında ve saaz şeklindedir (Gaydarci, vd., 1991, s. 205). Türkmen Türkçesinde “saz” “1. Kemiş 2. Gür kemiş, çöp basan yer” anlamlarında kullanılır (Ataniyazow, 2004, s. 301; 251). Türkmen Türkçesinde ayrıca “saz” sözcüğünden türemiş sazar- “Tan saz verip, günün doğan yeri ağarıp başlamak” sözcüğü de kullanılır (Kiyasowa, vd., 2015, s. 251). Ayrıca büyük ölçüde Oğuzca özellikler gösteren Kırım Tatar Türkçesinde de “saz” “1. Bataklık, batac. 2. Kemiş” anlamındadır. Kırım Tatar Türkçesinde “saz” sözcüğünden türemiş sazlık “Bataklık” sözcüğü de kullanılır (Maşkaraoğlu, 2018, s. 1703-1704).

Değerlendirme

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan “saz” sözcüğünün ve “saz” sözcüğünden türeyen sözcüklerin anlamlarını aşağıdaki tabloda olduğu gibi “bataklık”, “kemiş” ve “sarı” kavram alanları altında toplamak mümkündür.

Tablo 1: “Saz” Sözcüğünün ve “Saz” Sözcüğünden Türeyen Sözcüklerin Kavram Alanları

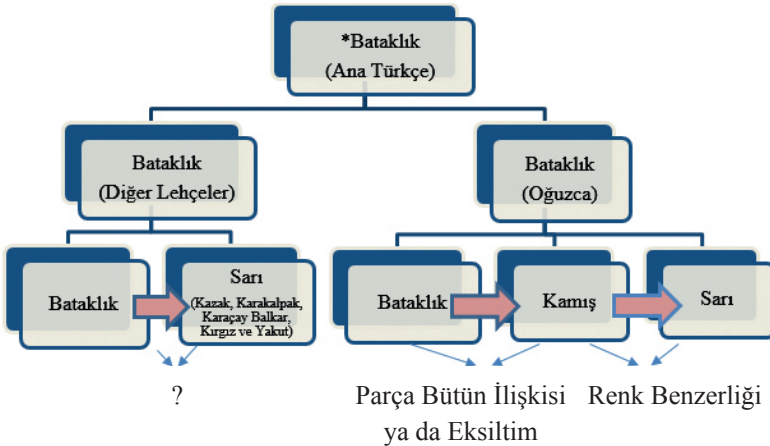
Kavram Alanı	Sözcük	Anlam
Bataklık	Saz / Haz / Sas / Şur	Kpç. “bataklık, çamur” / Kzk. “1. Sazlık, bataklık. 2. Çayır” / Tat. “1. Saz, kemiş, sazlık 2. Fazla sulanmaktan ötürü bataklık olmuş yer.” / Bşk. “1. Sazlık 2. Fazla sulanmaktan dolayı bataklık olmuş yer” / Kmk. “kil, kilden yapılmış” / Krkp. “toprağın sert balçık olmaya uygun şekli” / Krç.-Blk. “kil” / Kar. “kir, çamur, balçık, batac” Kırğ. “bataklık” / Y. Uyg. “bataklık” / Tel. “bataklık” / Şor. “bataklık” / Hks. “1. Saz, batac 2. Sazlık, bataklık” / Alt. “sazlık, bataklık” / Çuv. “bataklık” / EAT. “bataklık” / Trkm. “gür kemiş, çöp basan yer” / Kır. Tat. “Bataklık, batac”

Bataklık	Sazda-	Kzk. " <i>Batağa saplanmak, girmek</i> "
	Sazqunduz	Kzk. " <i>bataklık kunduzu</i> "
	Sazdak	Kırg. " <i>bataklık, bataklı yer</i> "
	Sazdık	Kırg. " <i>bataklı mahal</i> "
	Sazdı	Kzk. " <i>bataklı, sazlı</i> "
	Hazamık	Bşk. " <i>Sazlık benzeri bataklık yer</i> "
	Hazlan-	Bşk. " <i>Bataklığa dönmek, sazlığa dönmek</i> "
	Hazmat	Bşk. " <i>Bataklığa benzer, sazlığa benzer</i> "
	Sazla-	Krç.-Blk. " <i>evin tabanını killi toprakla sıvamak</i> ", <i>sazlı</i>
	Sazlı	Krç.-Blk. " <i>killi</i> "
Kamış	Sās / Saaz / Saz	Hİç. " <i>kamış, hasır otu</i> " / Osm. " <i>hasır ve sepet vesaire yaptıkları ince kamış</i> " / TT. " <i>1. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen, ince, açık sarı renkli kamış, hasır otu, kiliz, koşa. 2. Bu kamıştan yapılmış</i> " / AA. " <i>kamış</i> " / Gag. " <i>kamış</i> " / Trkm. " <i>kamış</i> " / Kır. Tat. " <i>kamış</i> "
Sarı	Saz	EAT. " <i>sarı</i> " / Krç.-Blk. " <i>Solgun, donuk, sarı, kül rengi</i> "
	Sazlık	Krç.-Blk. " <i>sarılık, donukluk</i> "
	Sazar-	Kırg. " <i>sararmak</i> " / Krkp. " <i>Sararmak, bozarmak</i> " Kzk. " <i>Donakalmak, donup kalmak, put kesilmek</i> " / Krç.-Blk. " <i>soluklaşmak, donuk renk almak</i> " / Trkm. " <i>tan saz verip, günün doğan yeri ağarıp başlamak</i> "
	Sazarıs	Kzk. " <i>Sinirlilik, asabiyet</i> "
	Sazıray-	Kzk. " <i>somurtmak, surat asmak</i> "
	Sazıray-	Krkp. " <i>Bozarmak, sararmak, sesini çıkaramamak</i> "
	Saz Bol-	Krç.-Blk. " <i>bembeyaz kesilmek, beti benzi atmak</i> "
	Sazbet	Krç.-Blk. " <i>soluk benizli, benzi solmuş</i> "

Sarı	Sazbetlen-	Krç.-Blk. “yüzü sararmak, benzi solmak”
	Saz benizli	TT. “solgun yüzlü”
	“Öngü sazargan	Kırg. “benzi sararmış”
	aasty-	Yak. “ağarmak”
	aas mağan	Yak. “kır renk”

Tablo I’de görüldüğü üzere “saz” sözcüğü, tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve diyalektlerinin birçoğunda bataklık anlamında ya da bataklık kavram alanına sahip çeşitli anlamlarda kullanılır. Sözcüğün bu anlamıyla Oğuzcanın bazı lehçe ve diyalektlerinde de kullanıldığı görülür. “Şayet herhangi bir dil unsuru, ilgili dilin tarihsel ve modern alanlarına yayılmışsa ya da bu alanlarda ortaklaşmışsa, dilin ana şekline gidiyor demektir.” (Ağca, 2013, s. 106). Bu durumda Türkçenin eski dönemlerinden itibaren “saz” sözcüğünün temel anlamının “bataklık” olduğunu, “kamuş, hasırdan sepet yapılan ot, hasır otu” gibi anlamlarının parça-bütün ilişkisine bağlı olarak sonradan türediğini ya da saz otu, saz kamuşu sözcüklerinden eksiltim yolu ile türediğini söylemek mümkündür. Nitekim sözcüğün Macarcada sarı şeklinde ve “bataklık” anlamıyla yer alması da temel anlamın “bataklık” olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Sözcüğün “kamuş” anlamının Oğuzcaya özgü olduğu, Halaçça ve Kırım Tatar Türkçelerindeki bu anlamın ise Oğuzcadan kopyalandığı söylenebilir. Saz sözcüğü sarı kavram alanı ile Oğuz lehçe ve diyalektlerinde nadiren, diğer lehçe ve diyalektlerin bir kısmında ise sıklıkla kullanılır. Sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan kavram alanları arasındaki değişimlerini izah etmek amacıyla şu şekilde bir grafik yapılabilir.

Şekil I: Saz Sözcüğünün Kavram Alanları

Şekil I'e göre "saz" sözcüğünün Oğuz lehçe ve diyalektlerinde kullanılan kavram alanları arasındaki değişim makul görünmektedir. Ancak diğer lehçelerdeki değişim açıklanamamaktadır. Bataklık kavram alanı ile sarı kavram alanı arasında bir ilişki kurmak zor gibi görünmektedir. Bu ilişkiyi açıklamak amacıyla şöyle bir çıkarımda bulunulabilir.

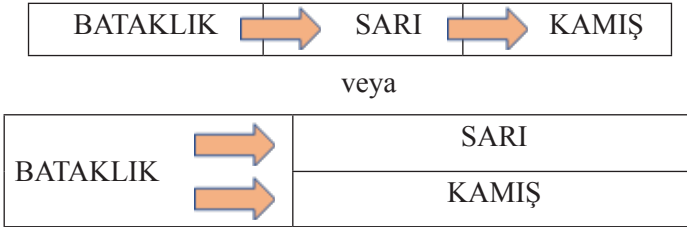
"Saz" sözcüğünün sarı kavram alanı Oğuz lehçe ve diyalektlerinden kopyalanmış olabilir.

Bilindiği üzere diller arası etkileşimler, büyük ölçüde ülkeler ve toplumlar arasındaki etkileşim ve iletişime bağlıdır. Bir toplumun kültürel, siyasi, ticari, ekonomik vb. sebeplerle başka bir toplumla olan etkileşim yoğunluğu ve süresi o toplumların dilleri arasındaki etkileşimi de etkiler. Buna bağlı olarak bir dildeki herhangi bir dil unsuru etkileşim içerisinde olduğu başka bir dil tarafından kopyalanabilir. Oğuz lehçe ve diyalektlerinde kullanılan "saz" sözcüğünün de sarı kavram alanı, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Karaçay Balkar Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Yakut Türkçesi tarafından kopyalanmış olabilir. Hatta bu kavram alanından hareketle söz konusu lehçelerde farklı anlamlara gelecek şekilde "saz" sözcüğünden yeni sözcükler türetilmiş olabilir. Sazar- "sararmak", sazar- "Sararmak, bozarmak", sazıray- "Bozarmak, sararmak, sesini çıkaramamak" sazarısı "Sinirlilik, asabiyet". Ancak Oğuz lehçe ve diyalektlerini konuşan toplumlar ile Kazak, Karakalpak, Karaçay Balkar, Kırgız ve Yakut Türkçelerini konuşan toplumlar arasındaki etkileşim yoğunluğunu açıklamak zordur. Özellikle de Oğuzlarla Yakutlar arasındaki etkileşimi açıklamak oldukça güçtür. Üstelik kopyalanan dil unsurunun verici dil içerisinde sık bir kullanıma sahip olması beklenirken alıcı dil içerisinde verici dil kadar sık bir kullanıma sahip olması beklenmez. Ancak durum tamamen farklıdır. "saz" sözcüğü sarı kavram alanı içerisinde yalnızca Türkiye Türkçesindeki saz benizli kalıplaşmış söz birliği içerisinde ve Türkmen Türkçesindeki sazar- fiilinde görülür. Yani söz konusu sözcük Oğuz lehçe ve diyalektlerinde sarı kavram alanını ifade eden bağımsız bir sözlük birim olarak kullanılmaz. sazar- fiilinin kökünde ve saz benizli kalıplaşmış söz birliği içerisinde fosil olarak varlığını sürdürür. Buna rağmen sözcük sarı kavram alanı ile Kazak, Karakalpak, Karaçay Balkar, Kırgız ve kısmen Yakut Türkçelerinde Oğuz lehçe ve diyalektlerinden daha sık bir kullanıma sahiptir. Hatta sözcük sarı kavram alanı ile Karaçay Balkar Türkçesinde bağımsız bir sözlük birim olarak da kullanılır. Ayrıca bir kavram alanı kopyalaması söz konusu olduğunda öncelikle bu kopyalama eyleminin Oğuz lehçe ve diyalektleri ile yoğun bir etkileşim içerisinde olduğu Kırım Tatar Türkçesinde ve belki Özbek Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi ve Halaç Türkçesinde görülmesi beklenir. Fakat Kırım Tatar, Kazan Tatar, Özbek ve Halaç Türkçelerinde böyle bir durum söz konusu değildir. Üstelik Kırım

Tatar ve Halaç Türkçelerinde “saz” sözcüğü kamış anlamında olmasına rağmen sarı kavram alanı ile ilişkili herhangi bir kullanımı söz konusu değildir. Bu bilgilerden hareketle “saz” sözcüğünün sarı kavram alanının Oğuz lehçe ve diyalektlerinden kopyalanmış olma ihtimali düşüktür. Peki diğer lehçe ve diyalektlerdeki “saz” sözcüğünün sarı kavram alanı nasıl açıklanabilir?

Diğer lehçelerdeki sarı kavram alanını açıklamadan önce Oğuz lehçe ve diyalektlerinde gerçekten kamış > sarı kavram alanı değişmesi var mıdır, yok mudur, buna bakmak gerekir. Oğuz lehçe ve diyalektlerinde “saz” sözcüğü hem bataklık hem kamış hem de sarı kavram alanlarını karşılayacak şekilde çeşitli anlamlarda kullanılır. Sözcüğün temel anlamı bataklık kavram alanı içerisindedir ve bu anlamı ile sözcük Eski Anadolu Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında kullanılır. Sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesinde kamış kavram alanı ile kullanımının olmamasından hareketle bu anlamın çok eski olmadığı söylenebilir. Buna rağmen sarı kavram alanı ile “saz” sözcüğünün daha Eski Anadolu Türkçesinde saz beniz / saz benizli kalıplaşmış söz birliği içerisinde fosilleştiği görülür. Bu durumda sarı kavram alanının kamış kavram alanından daha eski olduğu düşünülebilir ve kavram alanları arasındaki değişim şeması şu şekilde çizilebilir.

Her iki durumda da diğer lehçelerde olduğu gibi Oğuz lehçe ve diyalektlerinde de bataklık > sarı kavram alanı değişmesini açıklamak oldukça güçtür. Bu durumda yalnızca diğer lehçe ve diyalektlerde değil, Oğuz lehçe ve diyalektlerinde de “saz” sözcüğünün sarı kavram alanı ile ilişkisinin açıklanması gerekir. Söz konusu ilişkiyi açıklamak amacıyla şöyle bir çıkarımda bulunulabilir.

Türk dilinde biri bataklık kavram alanına biri sarı kavram alanına sahip eş gösterenli iki “saz” sözcüğü vardır.

Bilindiği üzere Türkçede aynı yazım ve ses değerlerine sahip ancak farklı etimolojilere dayanan eş gösterenli birçok sözcük vardır. Muhtemeldir ki “saz” sözcüğü de biri bataklık kavram alanına sahip “saz” I ve diğeri de sarı kavram alanına sahip “saz” II olmak üzere eş gösterenli iki farklı sözcüktür. Ancak sözcükteki bu eş gösterenlilik TS’de dikkatlerden kaçmış olmalıdır.

Her ne kadar TS'de bu sözcük eş gösterenli olarak gösterilmemiş olsa da çeşitli etimolojik sözlüklerde ya da farklı çalışmalarda sözcüğün eş gösterenli olduğuna değinilmiştir.

Poppe, bataklık kavram alanına sahip "saz" I sözcüğünü Moğolca sirugay sözcüğü ile ilişkilendirmiş ve sözcüğün Ana Türkçede *sāz şeklinde olabileceğini belirtmiştir (1960, s. 114).

Ceylan, bir zetasizm örneği olarak değerlendirdiği "saz" I sözcüğünü Moğolca sirugay sözcüğü ile ilişkilendirmiş ve sözcükte meydana gelen değişimleri şu şekilde izah etmiştir.

Çuv. *şur* "sazlık, bataklık" < **şār* < **sīar* ~ **sār*₂; Hts. *sāz* "çamur, Trkm. *sazlık* "sazlık, bataklık", Kırg., Kzk. *saz* "bataklık"; Mo. *şirugay* "toz; yer"; Mac. *sár* [šār] "bataklık (1997, s. 37).

Räsänen, bataklık kavram alanına sahip "saz" I sözcüğünün Macarcada *sár* şeklinde olduğunu belirtmiş ve Poppe'ye atıfta bulunarak sözcüğü Moğolca sirugay ile ilişkilendirmiştir (1969, s. 406).

Starostin, Dybo ve Mudrak, "saz" I sözcüğünün Proto Türkçe döneminde **sīar* şeklinde olduğunu belirterek Altay dillerindeki karşılıklarını şu şekilde vermiştir.

**sīari* earth, sand; marsh; Tung. **sīru-*; Mong. **sīragu*; Turk. **sīar*; Jpn. *situ*; Kor. **hark*. (2003, s. 1269).

Ünal, bataklık kavram alanına sahip "saz" I sözcüğünü Macarcadaki *sár* ve Klasik Moğolcadaki *sirogoi* ile ilişkilendirmiştir (2016, s. 639).

Tekin, sarı kavram alanına sahip "saz" II sözcüğünü bir zetasizm örneği olarak görmüş ve Çuvaşça *şur*- "beyaz olmak" ve Moğolca *sira* "sarı" sözcüğü ile ilişkilendirerek sözcükler arasındaki ilişkiyi şu şekilde göstermiştir.

Osm. *saz* "white, yellowish white, pale" *saz benizli* "pale" Kırg. *saz öndü* id., Trkm. *dañ saz ber-* "to become light" < *sāz* < **sār*₂ ~ Çuv. *şur-* "to become white" < **sari-* < *sār*₂+i- Hung. *sár* "white" Old. Bulg. **şar* id. ~ Mol. *sira* "yellow" < **siara* < *sāra* (1979, s. 129).

Sevortyan "sarı" kavram alanına sahip "saz" II sözcüğünü Moğolca *sira* sözcüğü ile ilişkilendirmiştir (2003, s. 220-221).

Erdal, sarı kavram alanına sahip "saz" II sözcüğünü bir zetasizm örneği olarak görmüş ve sözcüğü Hazar dilindeki *sār*, Macarcadaki *sár*, Çuvaşcadaki *şur* ve Moğolcadaki *sira* ile ilişkilendirmiştir (2007, s. 86).

Ünal, "saz" II sözcüğü ile Çuvaşça *şur* "beyaz, ak", Yakutça *ās* "beyaz at donu" ve Klasik Moğolca *sira* "sarı, yumurta sarısı, safra, mide ekşimesi,

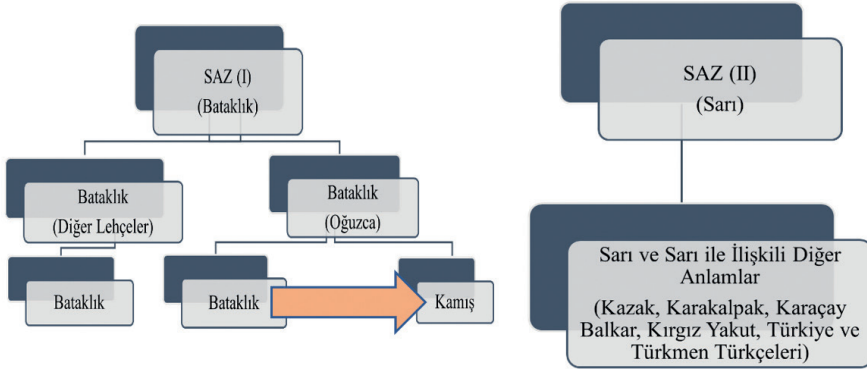

mahmurluk” sözcükleri arasında bağlantı kurmuş ve şu şekilde bir ses denklığı vermiştir (2016, s. 634).

KM *sir-a* < **siara* BT **siāra* = GT. **sāz*

Görüldüğü üzere bataklık kavram alanına sahip “saz” I sözcüğü, Moğolca siragu ~ sirugay ~ sirogoi “toz, toprak, çamur” sözcüğü ile ilişkilendirilirken sarı kavram alanına sahip “saz” II sözcüğü, Moğolca sira “sarı, yumurta sarısı, mahmurluk, mide ekşimesi” sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. Bu durumda açıkça söylenebilir ki “saz” I ve “saz” II farklı etimolojilere dayanan fakat aynı yazım ve ses değerlerine sahip eş gösterenli iki ayrı sözcüktür.

Saz sözcüğü eş gösterenli iki ayrı sözcük olarak değerlendirildiğinde hem Oğuz lehçe ve diyalektlerinde hem de diğer lehçe ve diyalektlerde bataklık, kamyş ve sarı kavram alanları arasındaki değişim şu şekilde gösterilebilir.

Şekil II: Saz I Sözcüğünün Kavram Alanları Şekil III: Saz II Sözcüğünün Kavram Alanları

Şekil II ve Şekil III’e göre hem Oğuz lehçe ve diyalektlerinde hem de diğer lehçe ve diyalektlerdeki “saz” I ve “saz” II sözcüklerinin kavram alanları arasındaki değişim oldukça makul görünür.

Sonuç

Türkçede “saz” I ve “saz” II olmak üzere eş gösterenli iki “saz” sözcüğü olduğunu söylemek mümkündür. “Saz” I sözcüğü bataklık kavram alanına sahiptir ve bu kavram alanından hareketle lehçelerde “kil”, “kamyş” vb. yeni anlamlar türemiştir. “Saz” II sözcüğü sarı kavram alanına sahiptir ve bu kavram alanından hareketle sazar- “sararmak”, sazar- “sararmak, bozarmak”, sazaray- “bozarmak, sararmak, sesini çıkaramamak” sazarıs “Sinirlilik, asabiyet” vb. yeni sözcükler türemiştir. Buna bağlı olarak TS’de yer alan saz benizli

kalıplaşmış söz birliği içerisindeki "saz" sözcüğü, "saz" (I) ile değil "saz" (II) ile ilişkilidir. Ancak sözlükte bu sözcük "saz" (I) ile ilişkili gösterilmiştir. "Saz" (II) sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde, Anadolu Ağzılarında ve hatta Oğuz lehçe ve diyalektlerinde bağımsız bir sözlük birim olarak kullanılmaması ve sözcüğün etimolojisinin dikkatlerden kaçması bu durumun en önemli sebepleri arasında gösterilebilir. Ancak gene de sözlük kullanıcılarının bir yanlışlığa düşmemesi amacıyla TS'de, eş gösterenli "saz" sözcüğü ile ilgili aşağıdaki tabloda belirtilen düzeltme önerilerinin yapılması yerinde olacaktır.

Türkçe Sözlük	Öneri
<p>saz (I) 1. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince, açık ve sarı renkli kamış, hasır otu, kiliz, kofa: "<i>Köyün saz kaplı, karanlık çökmüş damlarına seslendi.</i>" -H. E. 444A dıvar. 2. <i>sf.</i> Bu kamıştan yapılmış.</p> <p>saz benizli, saz rengi, saz tavuğu</p>	<p>saz (I) esk. 1. Bataklık. 2. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince, açık ve sarı renkli kamış, hasır otu, kiliz, kofa: "<i>Köyün saz kaplı, karanlık çökmüş damlarına seslendi.</i>" -H. E. A dıvar. 3. <i>sf.</i> Bu kamıştan yapılmış.</p> <p>saz tavuğu, saz rengi</p>
	<p>saz (II) esk. 1. Solgun, uçuk sarı renk. 2. <i>sf.</i> Bu renkte olan.</p> <p>saz benizli</p>
<p>saz (II) a. <i>Far. sâz mûz.</i> 1. Her türlü müzik aracı, çalgı. 2. Türk halk müziğinde bağlama, cura, tar vb. mızraplı çalgıların genel adı. 3. Türk halk müziğinde kullanılan gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış telli, uzun saplı çalgı, bağlama: "<i>İnce ve yüksek bir sanat eseri olan saz da milliyetimizin bir hususiyetidir.</i>" -A. Ş. Hisar. 4. Birden çok çalgının bulunduğu takım. 5. Çalgılı eğlence yeri.</p> <p>saz eseri, sazevi, saz semaisi, saz, şairi, saz şiiri, saz takımı, ince saz, ritim saz, divan sazı, meydan sazı, elektronik sazlar, nefesli sazlar, telli sazlar, üflemlerli sazlar, vurmali sazlar, yaylı sazlar</p>	<p>saz (III) a. <i>Far. sâz mûz.</i> 1. Her türlü müzik aracı, çalgı. 2. Türk halk müziğinde bağlama, cura, tar vb. mızraplı çalgıların genel adı. 3. Türk halk müziğinde kullanılan gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış telli, uzun saplı çalgı, bağlama: "<i>İnce ve yüksek bir sanat eseri olan saz da milliyetimizin bir hususiyetidir.</i>" -A. Ş. Hisar. 4. Birden çok çalgının bulunduğu takım. 5. Çalgılı eğlence yeri.</p> <p>saz eseri, sazevi, saz semaisi, saz, şairi, saz şiiri, saz takımı, ince saz, ritim saz, divan sazı, meydan sazı, elektronik sazlar, nefesli sazlar, telli sazlar, üflemlerli sazlar, vurmali sazlar, yaylı sazlar</p>

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Ağca, F. (2013). Tarihsel Türk dili alanlarında da edatı ve edatın kökeni üzerine. H. Şirin User ve B. Gül (Ed.), *Yalın kaya bitigi Osman Fikri Sertkaya armağanı* içinde (s. 99-107). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Akalın, Ş. H. ve Turgunbayev, C. (2000). *Teleüt ağzı sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim*. Bilgi Yayınevi.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe sözlük*. Akçağ.
- Ataniyazow, S. (2004). *Türkmen dilinin sözköki (etimolojik) sözlüğü*. Türkmenistanın Milli Medeniyet Miras Merkezi.
- Atmaca, E. (2013). Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine eşgösterenlilik. *Dil Araştırmaları*, 12, 117-138.
- Bayramov, A. ve Bayramova, A. (2014). *Ağbaba şivesi sözlüğü*. MMC'nin Matbaası.
- Behbutov, S. (2003). *Azerbaycan diyalektoloji lügati*. Türk Dil Kurumu.
- Beyitoğlu, Y. (2021). *Karışık dilli eserlerin söz varlığı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça çok zamanlı ses bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Çolak, D. (2019). *Saha (Yakut) Türklerinin kış debeliye destanı üzerine bir gramer incelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, M. (2007). The khazar language. P. B. Golden, H. B. Shammai ve A. Róna-Tas (Ed.), *The world of the Khazars: New perspectives. Selected papers*

- from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium hosted by Ben Zvi Institute* içinde (s. 75-108). Brill.
- Erkınay Tamtamış, H. K. (2021). Türkçede eş adlılık. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 619-653.
- Gaydarci, G. A., Koltcska, E. K., Pokrovskaya, L. A. ve Dukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin sözlüğü* (Çev.: İ. Kaynak ve A. M. Doğru). Kültür Bakanlığı.
- Hartmann R. R. K. ve Reinhard, J. (1998). *Dictionary of lexicography*. Routledge.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi.
- Jockson, H. (2016). *Sözlükbilime giriş* (Çev.: M. Gürlek ve E. Patat). Kesit.
- Karaağaç, G. (2013). *Dilbilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Kaya, M. (2020). *Halaçlar ve Türkçeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiyasowa, G., Geldimyradow, A. ve Durdyýew, H. (2015). *Türkmen dilinin düşündirişli sözlüğü*. Ylym.
- Koçak, M. (2019). *Karay Türkçesi ağızlarının karşılaştırmalı söz varlığı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Maşkaraoğlu, S. (2018). *Kırım Tatar söz varlığı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Naskali, E. G. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (Çev.: İ. Kurban). Türk Dil Kurumu.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Poppe, N. (1960). *Vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen*. Otto Harrassowitz
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sami, Ş. (2019). *Kamus-ı Türkî* (Haz.: P. Yavuzarslan). Türk Dil Kurumu.
- Sevortyan, E. V. (2003). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. L-M-N-P-S*. İzdatelstvo Nauka.
- Starostin, S., Dybo, A. ve Mudrak, O. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Brill.
- Öner, M. (2009). *Kazan Tatar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Özkan, A. ve Mert, A. (2020). Türkçe Sözlük'te yer alan eş gösterenli bazı sözcüklere ilişkin düzeltme önerileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 48, 1-12.

- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Tannagaşeva N. K. ve Akalın, Ş. H. (1995). *Şor sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay Malkar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1979). Once more zetacism and sigmatism. *Central Asiatic Journal*, 23(1/2), 118-137.
- TDK (2009a). *Tarama sözlüğü V*. Türk Dil Kurumu.
- TDK (2009b). *Derleme sözlüğü V*. Türk Dil Kurumu.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Ünal, O. (2016). *Klasik Moğolca söz varlığında Türkçe kökenli kelimeler ve Türkçe-Moğolca ses denklikleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız sözlüğü* (Çev.: A. Taymas). Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

Dictionaries are the most important linguistic studies that preserve the vocabulary of languages and transfer this vocabulary from generation to generation. Dictionaries are prepared by various institutions or organizations in almost every society. In Türkiye, this task is usually performed by the Turkish Language Institution. *Turkish Dictionary* has been prepared by the Turkish Language Institution in order to collect and preserve the vocabulary of Türkiye Turkish in a work.

In *The Turkish Dictionary*, information is given about the origin of foreign dictionary units, but no information is given about the origin of Turkish dictionary units. This situation sometimes led to the emergence of incorrect or incomplete information, and sometimes misled the dictionary users. For example, two homonymous lexical units were sometimes perceived as single lexical units and were included in the dictionary in this way. The main reason for the emergence of this situation is that either there is no information about the etymology of Turkish dictionary units or the etymology of these dictionary units is overlooked when taking them as the head of the item. As a matter of fact, such a situation is not the case for two dictionary units, one of which is Turkish and the other belongs to a foreign language, despite being homonymous.

Words with the same spelling and pronunciation but based on different etymologies are called homonymous. In *The Turkish Dictionary*, Roman numerals are used as in the example of çay (I), çay (II) to distinguish homonymous dictionary units from each other. The total number of homonymous dictionary units detected in *The Turkish Dictionary* is 641. This number will increase even more if information about the origin of the lexical units in the dictionary is given, or if the etymology of the lexical units is taken into consideration while taking them as the head items. As a matter of fact, some studies have been conducted showing that this number should increase even more. After such researches on the *Turkish Dictionary*, the number will increase even more. In this study too, *The Turkish Dictionary* unit "saz", which is shown as a single item in the Turkish Dictionary, is emphasized.

The word "saz" is used in many of the historical and contemporary Turkish languages and dialects in the sense of "swamp" or in various meanings with the concept of swamp. In addition, the word is also used with the concepts of "reed" and "yellow". However, the use of the word with the meaning of swamp in almost all Turkish languages and dialects suggests that its basic meaning is swamp. The meaning of reed should probably have been derived from the meaning of swamp in time. However, it is difficult to explain the yellow concept area. There may be a transition from the reed concept area to the yellow concept area. However, the fact that the reed concept field is not used in many Turkish languages and dialects makes this situation difficult. Moreover, there are also Turkish dialects in which the yellow concept area is used intensively, although the reed concept area is not used. In this case, it is thought that there are two different Turkish words for "saz" with homonymous. As a matter of fact, etymological studies also support this idea. In many etymology studies, two different Turkish words as "saz" are mentioned. From these words, saz I means swamp, and in time, the meaning of reed emerged from this meaning. The word

Saz II means yellow and over time, new meanings have been derived from this word depending on the meaning of yellow.

In *The Turkish Dictionary*, the word “saz” is handled as two different headings of item and it is mentioned that it is homonymous. One of the headings of item in the dictionary, “saz I”, is Turkish, and “saz II” is Persian. The Turkish word “saz I” is actually homonymous according to our determinations. Accordingly, there are three different words for “saz” in Türkiye Turkish today. Of these, “saz I” has a marsh concept area. Although the word is used in many other Turkish languages and dialects with this meaning, it is not used in Türkiye Turkish today. The reed meaning of the word “saz I” in Türkiye Turkish is derived from the meaning of swamp and is mostly used in this sense. “Saz II” means yellow. While the word is used in some Turkish languages and dialects with this meaning, it is only seen in the stereotypical idiom “saz benizli” (pale-faced) in Türkiye Turkish. “Saz III” is Persian. It has many meanings, especially the meaning of musical instrument, instrument. In this direction, it would be appropriate to make the suggested corrections in the study about the word “saz” in the *Turkish Dictionary*.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR TIP METNİ: *MANZŪME-İ TİBB*

Betül ÖZCAN*

Özet

Selçuklular, Beylikler ve Osmanlıya geçiş dönemini içine alan Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcaya dayalı ilk yazı dili olarak 13. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin temalarını yalnızca edebî konular oluşturmamaktadır. Din, tasavvuf ve aşk dışında çeşitli temalarla örülü çok sayıda eserin yazıldığı bu dönemde tıp konulu eserler de önemli bir yere sahiptir. Tarihsel perspektiften bakıldığında tıba dair terimlerin Türk yazı dilleri içinde Göktürkler döneminde ortaya çıktığı, bilgi birikimi ve uygulama alanlarının artmasıyla Uygurlar döneminde ilk yazılı kaynakların verilmeye başlandığı görülmektedir. Karahanlı Dönemi'yle birlikte tıp metinlerine duyulan yoğun ilgi özellikle 15. yüzyılda daha da artmış, Türk hekimleri başta olmak üzere tıp alanında çok sayıda isim yetişmiş, bu isimlerin artışına paralel olarak alana ait metinlerin sayısında da artış gözlemlenmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan *Manzûme-i Tıbb* isimli mesnevi Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir tıp metnidir. Eser üç varaktan oluşan kısa bir mesnevidir. 15. yüzyılda yetişmiş, musahibi olduğu hükümdara yakın olacak kadar saygı duyulan ünlü hekimbaşı Ahî Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Belirlenebildiği kadarıyla Türkiye ve Türkiye dışında toplam sekiz nüshası bulunan eserin bu yazıdaki neşri için bütün nüshalar dikkate alınmış ve bu nüshalardan hareketle bir metin neşri hazırlanmıştır. Böylelikle bazı nüshalarda tespit edilen eksiklikler ve vezne bağlı kalınmadan yazılan beyitler tamir edilerek okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Ahî Çelebi, tıp, tenkitli neşir.

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betul.yasarbas@erzurum.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-7463-8769>.

A MEDICAL TEXT WRITTEN IN OLD ANATOLIAN TURKISH: *MANZÛME-I TİBB*

Abstract

Old Anatolian Turkish, including the Seljuks, Principalities and the transition period to the Ottoman Empire, emerged as the first written language based on Oghuz in the 13th-15th centuries. The themes of the works written in this period are not only literary issues. In this period, when many works, including various themes other than religion, mysticism and love, were written, works on medicine also have an important place. From a historical perspective, it is seen that the terms related to medicine emerged in the Turkic written languages during the Gokturks, and the first written sources began to be given in the Uyghurs period with the increase in knowledge and application areas. With the Karakhanid period, the intense interest in medical texts increased especially in the 15th century; many names were trained in the field of medicine, particularly Turkish physicians. Increase in the number of texts related to the field was observed in parallel to the increase in these names. The masnavi named *Manzûme-i Tıbb*, which is the subject of the study, is a medical text written in Old Anatolian Turkish. The work is a short masnavi, consisting of three folios. It was written by the famous physician, Ahî Çelebi, was raised in the 15th century and was respected enough to be close to the ruler. As far as it can be determined, all copies have been taken into account for the publication of the work, which has a total of eight copies outside of Turkey and Turkey. A text publication has been prepared based on these copies. Thus, the deficiencies identified in some copies and the couplets written without adhering to the meter were repaired and presented to the reader.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Ahî Çelebi, medicine, critical publication.

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren birçok hastalıkla baş etmek durumunda kalmıştır. Bu hastalıklar kimi zaman bireysel kimi zaman da kitlesel düzeyde insanları olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle savaşlar, mevsimsel değişiklikler ve göçler toplumsal boyuttaki hastalıkları beraberinde getirmiştir. Bütün bu sorunlarla mücadele edebilmek için doğal tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışan halk hekimleri, şifacılar, otacılar ortaya çıkmıştır. İlk olarak doğaya yönelen bu hekimler çeşitli otlardan, hayvanlardan istifade ederek ilaçlar, kürler, merhemler ve tiryaklar yapmaya çalışmışlardır. Usta-çırak ilişkisiyle, babadan oğula, anneden kıza geçen bu meslek grupları zamanla gelişerek binalarda teorik ve pratik ders eğitimleriyle devam ettirilmiştir.

Türk dilinin tarihsel gelişiminin ilk evresi olan Eski Türkçe dönemi göz önüne alındığında runik harfli metinlerde tıbbı ilişkin terimlerin Uygur metin-

lerine oranla daha az olduğu görülmektedir. Göktürk dönemine ait yazılı kaynaklarda geçen tıbbi ifadelerden hekimliğin halk arasında yaygınlık kazandığı ve sınıkcılık, ocakçılık gibi zanaatların ortaya çıktığı söylenebilir. Aynı zamanda Şamanizm inancının etkisiyle de şamanların uyguladıkları bazı tedavi yöntemleri runik harfli metinlerde geçen *kokuluk (tütsü)* ve *yıpar (tütsü)* gibi terimlerden de anlaşılabilir. “Esas itibariyle amaç, ruhları onlarda bulunan sırlar hakkında sorguya çekmek, yani gelecek hakkında bilgi edinmek; hasta kişilerin ruhunu, görünmez veya serseri yaratıklar tarafından çalınan ve onlar tarafından kaçırmakla tehdit edilen ruhları aramak, yani büyü aracılığı ile tedavi etmektir.” (Roux, 1998, s. 50). Uygurlar dönemine gelindiğinde tıbbı Hint, Çin ve Süryani tıbbı gibi farklı ekoller temelinde Orta Asya’da ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Uygurların inandıkları Budizm ve Manihaizm inançlarının etkisiyle hastalıkların metafizik sebeplerden kaynaklandığı inancı ortaya çıkmış ve çeşitli meditasyonlarla iyileştirme, rahatlatma tedavileri uygulanmıştır. “Eski Uygurların tıp metinlerinde kamların uyguladıkları ritüel içerikli eylemlerin yanı sıra doğrudan şifalı bitkilerle de sağaltma yaptıklarına dair bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir.” (bk. Gürkan, 2010, s. 11). Meditasyonların yanı sıra şifacıların uyguladıkları çeşitli yöntemlerden biri de faldır. “Fal bakarak bir kişinin geleceğini tespit etmenin, ileride hasta olup olmayacağını öğrenmenin mümkün olduğuna inanılırdı. (...) *Irk Bitig* adlı fal kitabında, *ırımçının* (yaşlı kadın kâhin), yağ kaşığını yalayarak hastasını iyileştirmeye çalıştığı geçer.” (Bayat, 2016, s. 243). Bunlardan hareketle bu dönemde uygulanan yöntemlerden tıbbı daha çok yer verildiği görülmektedir.

Tıbbi metinlere ilişkin ilk yazılı kaynakların verilmeye başlandığı Uygur Dönemi’nde yapılan çalışmalar şu şekildedir: R. Rachmati *Zur Heilkunde der Uiguren I* (1930), *Zur Heilkunde der Uiguren II* (1932), H. W. Bailey “Medicinal Plant Names In Uigur Turkish” (1953), R. Rahmeti Arat “Uygurlarda İstıhlara Dair” (1987), Mehmet Ölmez “Süryani Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni” (1996), Osman Fikri Sertkaya “Uygur Metinlerine Toplu Bir Bakış” (1997), Peter Zieme “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren” (1999), Peter Zieme “Ein Zizyphuskorn” (1999), Dieter Maue “An Uigur Version of Vāgbhaṭa’s Aṣṭāngahṛdayasamhitā” (2008), Mahmut Gürkan *Orta Asya’daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (2010), Neslihan Çelik *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet* (2012), Macidegül Batmaz *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri* (2013), Michael Knüppel *Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte* (2013), Osman Fikri Sertkaya “Göz Hastalıkları ve Tedavileri Üzerine Eski Uygurca Sūtra’lardan Parçalar” (2021), Hacer Tokyürek *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan*

Anatomisi ve Fizyolojisi (2021). Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerine ait önemli bir çalışma da Özen Yaylagül'ün "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri" (2014) isimli kısa bir makalesidir.

Uygur Bozkır Kağanlığı, Kırgızlar tarafından yıkıldıktan sonra Uygurlar güneye ve güneybatıya göç etmiş ve Turfan vahasında Hoço Uygur Kağanlığı adıyla kurdukları devletin 13. yüzyılın ortasında yıkılmasına karşın bu hanlığın bakiyeleriyle tarihlendirilebilecek süre zarfında içerisinde tıp konulu eserlerin de bulunduğu yazılı kaynaklar bırakmıştır.

Konargöçer bir toplum olmaktan çıkarak tamamen yerleşik düzene geçen Türkler, buldukları yerlerde birçok hastane kurmuşlardır. "Türk devlet adamlarının ve zenginlerinin, hâkimiyetleri altındaki topraklarda kurdukları sosyal tesislerin en önemlisi darüşşifalardır. Çok zengin gelir kaynaklarının bağışlandığı bu hastaneler, yüzyıllar boyunca devlete yük olmadan sağlık problemlerinin çözümüne yardımcı olmuştur." (Bayat, 2016, s. 260). Satuk Buğra Han önderliğinde Müslüman olan Türkler tıbbi alanda kendilerini yetiştirmeye devam etmiş ve tıp ilmine dair öğrendikleri bilgileri yazıya aktarmışlardır. Beylikler Dönemi'nin etkisiyle de dilde meydana gelen Türkçeleşme faaliyeti tıp metinlerine de sirayet etmiştir. Arapça ve Farsça eserlerin çoğu Türkçeye tercüme edilerek Türkçenin yazı dili hâline gelmesine olanak sağlanmıştır. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde 1387'de İshak bin Murad tarafından yazılan *Edviye-i Müfredde* bilinen ilk Türkçe tıp eseri olarak kabul edilmektedir (Doğan, 2009: s. 9).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde tıp eğitimi gerek teorik gerek uygulamalı olarak büyük âlimlerden alınırdı. Alınan bu eğitimler sonunda uygun görüldüğü takdirde icazet verilirdi. Bunun yanında kendini geliştirmek isteyenler Arapça ve Farsça öğrenerek o dillerde yazılan tıp metinlerini okuyup yeni ilaçlar, kürler ve tedavi yöntemleri öğrenirdi. Bunlar neticesinde Anadolu Türkçesi Dönemi'nde birçok hekim, hekimbaşı yetişmiş, tıp ilmine dair eserler kaleme alınmıştır: İshak bin Murad *Edviye-i Müfredde* (1387) (Canpolat, Önler 2007), Hekim Bereket *Tufhe-i Mübârazî* (13. – 14. yy) (Erdağı Doğuer 2013), Hekim Bereket *Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb*, İbnü'l-Baytar'ın *Câmi'ü'l-Müfredâtü'l Edviye ve'l-Agdiye* adlı eserinin Aydınoglu Umur Bey adına yapılan tercümesi *Terceme-i Müfredât-ı İbni Baytar*, Ali bin Abbas *Kâmilü's-Sinâ'a*, Celaleddin Hızır *Müntahâb-ı Şifâ* (Önler 2019), Celaleddin Hızır *Teshîl* (Turan 1993), Ahmedî *Tervihü'l-Ervah* (Özer 1995), İbn-i Şerîf *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (Küçüker 1994), Cerrâh Mes'ûd *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (15. yy) (Uçar 2009), Abdulvehhab bin Yusuf ibni Ahmed el-Mârdânî *Kitâbü'l-Müntahab fi't-Tıbb* (Bayat 2005), Ahmedî Dâî *Tıbb-ı Nebevî* (Çağırın 1996), Hekim Beşir Çelebi *Mecmuâtü'l-Fevâ'id* (1436), Mü'min bin

Mukbil Sinobî *Zâhire-i Murâdiye* (1437) (Demir 2002), Mü'min bin Mukbil Sinobî *Miftâhü'n-nûr ve Hazâinü's-Sürûr* (Şahin 1994), Muhammed bin Mahmud Şirvânî *Tuhfe-i Murâdî fi İlm-i Cevâhîr* (Argunşah 1999), *Mürşid* (Bayat, Okumuş 2004), *Kemâliyye* (Yelten 1993) ve *Sultaniye* (Kurban 1990) isimli eserler ve son olarak müellifi bilinmeyen *Kitâbü'l-Mühimmât* (Özçelik 2001) çalışmaları önemlidir. Bu eserlerde sağlık bilgisi ve bazı hastalıkların tedavisi -ülser, çiçek, kızamık, baş ve göğüs, karaciğer, dalak- ilaç yapımı, ilaç olarak kullanılan çeşitli maddeler, anatomi ve patoloji gibi temel tıp bilimleri ile uygulamalı tıp bilimleri hakkında bilgi, hastalıklara genel tedavi yöntemleri, hijyen, göz hastalıkları ve bu hastalıkların tedavileri anlatılmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı tıbbı, Anadolu Selçuklu tıbbi gelenekleri ile dönemin kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamları sayesinde gelişmiştir. Osmanlı tıbbı, tıbbi problemlerin çözümünü İslam tıbbında aramış, Rönesans sonrası Avrupa'da gerçekleşen büyük tıbbi gelişmeleri başlangıçta uzaktan da olsa takip etmeye çalışmış, daha sonra tıbbi eserlerin tercümeleriyle tanışmış, zamanla bunları benimseyip İslam tıp geleneğinden Batı tıbbına yönelmiştir. (Bayat, 2016, s. 295-296).

Osmanlı Türkçesi döneminde edebî metinlerin dışında yoğun ilgi gören tıbbi metinler azımsanmayacak kadar çoktur. Dönemin padişahlarına -Fâtih, II. Bâyezîd, Kânûnî'ye- özel hekimlik yapan, kendini Arapça ve Farsçada yetiştirerek o dillere ait tıp metinlerini çeviren kıymetli hekimler tarafından bu metinler kaleme alınmıştır.

Bu yazıda dönemin ünlü hekimlerinden Tebrizli Kemâleddin'in oğlu Ahî Çelebi'nin tıbbı dair kaleme aldığı 3 varaklık mesnevisinin -*Manzûme-i Tıbb* adlı eserinin- neşri sunulmuştur. Bu metnin çoğu nüshasının ferağ kaydına rastlanılamamış ve bu yüzden en eski nüsha tespit edilememiştir. Bu çalışmadaki amaç; vezin dikkate alınmadan yazılan ve birçoğu eksik bilinen nüshaların tek tek okunarak eksik beyitlerin tamamlanmasını sağlayarak alana katkıda bulunmaktır. Ayrıca nüshalardaki farklı okumalar dipnotlarda gösterilerek nüshalar arasında bir karşılaştırma da yapılması amaçlanmıştır. Yine bu çalışmanın son kısmında metinden hareketle tıp terimlerine ilişkin bir sözlükçe hazırlanmış ve bu terimlerin köken bilgisine ilişkin açıklamaları paylaşılmıştır. Ayrıca bu yazıya temel alınan nüshanın yazım ve dil hususiyetleri örnekler dâhilinde gösterilmiştir.

Bu çalışmanın içerdiği dilsel verilerle bilim ve tıp tarihine önemli veriler sunabilecek bir niteliği haizdir. Esasında şimdiye kadarki metin neşirleriyle birlikte bu eser de Türkçenin tıp terimleri gibi gelecekte yapılabilecek tematik bir söz varlığı incelemesine katkı sunacak potansiyelindedir. Bununla birlikte metin dil araştırmalarının yanı sıra bahsi geçen sahalarda alternatif tıp gibi

sahalara kaynaklık edecek türden bir çalışmadır. Elbette bu çalışma bir dilsel metin neşri olduğundan ve makale kapsamında hazırlandığından halk hekimliği veya halk bilimi açısından teferruatlı bir değerlendirme bu araştırma kapsamına alınmamıştır.

Ahî Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri

Ali Haydar Bayat'ın sunduğu bilgiler temelinde; Ahî Çelebi'nin asıl adı Mehmet olup Tebrizli bir hekim olan Kemâleddîn'in oğludur. Kemal, Kastamonu'da İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in hizmetinde çalışırken Fâtih'in bu beyliği 1461 yılında Osmanlı topraklarına katmasıyla İstanbul'a yerleşmiş, kısa zamanda tanınıp büyük bir servet sahibi olmuştur. Ahî Çelebi ilk önce babasından daha sonra da devrin ünlü hekimlerinden olan Kutbeddîn Altunizâde'den aldığı derslerle kendini yetiştirmiştir. 1473 Otlukbeli Savaşı'nda ordu hekimliği yapmış, Fatih Dârüşşifâsı'nda çalışmış, dârüşşifâ hekimlerinden Muhiddîn ve Hacı'nın saraya girmeleriyle başhekim olmuştur. 1481 yılında II. Bâyezîd'in cülusunda saray hizmetlileri arasına alınmış, kısa süre sonra *mutbak emini (emîn-i kilâr)* olmuştur. Padişahın dostluğunu kazanması husumete sebep olmuş, dedikoduların baş göstermesiyle birlikte görevinden alınmıştır. Sultanın bulunduğu bir mecliste hakkında çıkan dedikoduların doğru olmadığı anlaşılmış ve 1507 yılında hekimbaşılığa atanmıştır. Ahî Çelebi, II. Bayezid'in ölümüne kadar bu görevini devam ettirmiş olsa da Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca tekrar azledilmiştir; ancak 1515 yılında tekrar hekimbaşılık görevine getirilmiştir. 1520'de Kanuni'nin tahta çıkmasıyla hekimbaşılıktan bir kez daha azledilmiş, bundan sonraki yaşamında münzevi bir hayat sürmüştür. 1524 yılında hac görevinden dönerken Kahire'de hastalanıp vefat etmiş ve İmam Şafi'nin kabrinin yanına defnedilmiştir (bk. Bayat, 2016, s. 302-303).

Ahî Çelebi'nin tıp üzerine altı eseri bulunmaktadır:

1. *Al-favâ'id al-Sultâniyya fi'l-Kavâ'id al-Tıbbiyya* (Far.) Hıfzıssihha üzerine yazılmış mühim bir eserdir. Bir mukaddime, üç makale ve bir hatimedden meydana gelir. Mukaddime hıfzıssihha, birinci makale sağlığı korumada alınacak tedbirler (on dört bab, beş fasla ayrılır), ikinci makale mide, bağırsak, tenasül uzuvlarının hıfzıssihhası hakkındadır. Bu makale dokuz baba ayrılır. Üçüncü makale ise eşyanın hassaları hakkındadır. Üç baba ayrılır. Hatime ise iki fasla ayrılır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 105). Tek nüshası Fatih Kütüphanesi No. 3592'de kayıtlıdır.

2. *Risâle fî Beyân A'mâl el-Aşriba ve'l-Me'âcîn el-Mucarraba ve Fevâ'idihâ* (T) Metinde adı Ahi Mehmet b. Kemaleddîn olarak geçmektedir. Risale iki bab üzerine tertib edilmiştir. Birinci babda içeceklerden ve bunların sağlık üzerine faydelerinden bahsedilir. İkinci babda ise macunlar, özellikleri ve kullanılması anlatılmaktadır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 106). Eserin bilinen üç nüshası bulunmaktadır.

3. *Risāle-i Haşāt el-Kilyatayn ve'l-Meşāne* (T) II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. Böbrek ve mesanede olan taşta dair bir risaledir. On bölümdür. Zamanla klasik bir tıp kitabı hâlini almıştır. Taşın bedende nasıl oluştuğu, araz ve belirtileri, ilacı, idrar yolunu zedelediği zaman yapılacak tedavi, sular, kaplıcalarla tedaviden bahseder. Sondaj yoluyla bir mesane taşının kırılması anlatılır. Zaynuddîn al-Curcānî, Galinos, Zakarîyâ al-Rāzî gibi tabiblerin eserlerinden aldığı bilgileri aktarır. Birinci bab, böbrek taşının oluşumunun sebebi, ikinci bab taşın bedende bulunduğu yerler, üçüncü bab böbrek ve mesanede olan taşın alameti, dördüncü bab taş tedavisinin yolları, beşinci bab su-i mizaç nedir ve kaçtır. Sebebi alameti. Altıncı bab taşın tedavi şekilleri ve tedbirler, yedinci bab tedavide ilaçlar, yağlar (edhan), tedavi eden alimler, sekizinci bab taş idrardan çıkarken yaralanma yapsa yahut bevl yolunda kalsa onun ilacı ve çıkarılması, dokuzuncu bab taşı yarıp çıkarma, onuncu bab böbrek ve mesane taşına edviye-i müfrede ile tedavi etmeyi beyan eder (İhsanoğlu vd., 2008, s. 106). Eserin bilinen yedi nüshası bulunmaktadır.

4. *Şerh-i Kānunçe li'l-Çağminî* (T) Sultan Bayezid'e ithaf vardır. Çağminî'nin *Kānunçe*'sinin şerhidir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 108). Eserin tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde No. 3529'da kayıtlıdır.

5. *Tarcamat el-Mūcaz fi'l-Ṭıbb* (T) İbn al-Nafis'in al-Mūcaz fi'l-Ṭıbb adlı eserinin tercümesidir. Edirne Darüşşifası'nda Kanuni'nin vezirlerinden Süleyman Paşa için tercüme edilmiştir. Tercümesi 850/1446 yılında, hekimlerden Sinan Efendi'nin huzurunda gerçekleşmiştir. Eser, ilmî ve pratik tıp konuları, ilaçlar, gıdalar, bir organa ait hastalıklar, organlar arası hastalıklar olmak üzere dört bölüme ayrılır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 109). Eserin bilinen beş nüshası bulunmaktadır.

Eser Üzerine¹

Yukarıda isimleri zikredilen eserlere ilaveten bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Manzûme-i Ṭıbb*; *Risāle-i Pendnāme-i Eflatun Manzûm Ahî Çelebi*, *Pendnāme-i Eflaṭûn ve Aristatālis* gibi adlandırmaları bulunan bu eser, Ahî Çelebi'nin tıbbâ ilişkin çeşitli tavsiyelerini içeren hacimce küçük ve manzum bir eserdir. Bu eser üç varaklık bir mesnevi olup aruzun heceze bahriyle yani

¹ “Manzum Bir Tıp Metni Örneğinde Tıp ve Halk Hekimliği Unsurlarının İncelenmesi” başlıklı 2022 tarihli bir yazıda bu çalışmayla aynı adı taşıyan *Manzûme-i Ṭıbb* isimli eser, tek bir nüsha temelinde A. Aytaç tarafından incelenmiş ve makalede metnin Ferdî mahlaslı bir kişiye ait olduğu belirtilmiştir. Tarafımızca hazırlanan bu yazının konusunu oluşturan eserin ise Ahî Çelebi'ye ait olduğu muhtelif nüshalarda yer alan ferağ kayıtlarında ve bazı nüsha başlıklarında zikredilmiştir. Ayrıca Aytaç tarafından hazırlanan metin 61 beyitle mahdutken bu çalışmada eserin hacmi 126 beyte kadar çıkmıştır. Aytaç'ın incelediği bu metin, Ahî Çelebi'nin *Manzûme-i Ṭıbb* isimli eserinin başka bir kalem tarafından tertip edilmiş muhtasar bir nüshası olma ihtimalini düşündürmektedir.

Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Beyitlerin her zaman mezkûr kalıba uygun yazılmadığı görülmüş, yer yer eksik ya da fazla yazılan beyitler de tespit edilmiştir. Bu kadar eksik ya da fazla beytin yer alması çokça farklı okumaları da beraberinde getirmiştir. Bütün bunlar neticesinde en doğru metni ortaya koymak için nüshaların hepsi tetkik edilmiş, beyit farklılıkları vezne uygun olarak tekrar gözden geçirilmiştir.

Nasihatname türünde yazılmış bu manzum eser, hızlı yemek yememe konusunda tavsiyeyle başlar. Vücuda zarar verebilecek birçok olaydan bahsedilirken aynı zamanda *velî meslûle sâhil yêgrekdür / nece maħmûma yayla yêgrekdür* gibi sözlerle veremli birine sahil kenarı iyi gelirken, hummalıya yayla havasının daha uygun olduğundan söz edilerek hastalıklara dair mekân önerisinde bulunulur. Eser çoğu noktada ilmi bir hüviyet taşısa da kimi noktada tecrübeye dayalı halk hekimliği uygulamalarını ihtiva etmektedir. Halk arasında hamamlara vücudun ve ruhun kirden arınması bağlamında kutsiyet atfedilmiştir. Örneğin metinde hamama gitmenin vücuda iyi geldiği şu beyitlerden anlaşılmaktadır: *elünj êrürse gir ħammâma her rûz / ħabul êt bu sözüüm ey baħt-ı pîrüz; ‘araħ dökünce dur hem anı germ êt / bu icsâmıñı pāk êt nerm ü ter êt* “Ey bahtlı kişi sözümü dinle ve kabul et, elinden gelirse her gün hamama gir; Sıcaktan yumuşayan bedeninin ter dökünce onu temizle.” Yine geleneksel tıbbın en eski uygulamalarından olan hacamata metinde şu şekilde yer verilmiştir: *ħacâmat kim êderise ħafadan / yemesün ħam ki ħurtıla belâdan* “Kim kafadan hacamat yaparsa hastalıktan kurtulacağına şüphe yoktur.” İlerleyen beyitlerde ahlât-ı erbaadan ve bunların bedende eksik olmasından kaynaklı hastalıklardan (verem, ateşli hastalık, ishal, basur vb.) bahsedilir. Metinde bu hastalıklar için yapılan ilaçlar ve uygulanan tedavi yöntemleri şu şekilde anlatılmıştır: *evde yak ‘üdi aña eyle dermân / oyanmış ‘üda biraz tuz ħat ey cân; döħüp bunları ħall êtseñ revâdur / bevâsîr üzre ek kim ħoş devâdur; daħı bundan yese kim aç ħarına / ħide balħam u şafrası arına* “Ey can, evde odunu yak ve yanmış oduna biraz tuz kat; (Daha sonra) bunları dövüp karıştırırsan bu (ilaç) basura iyi bir derman olur; Ve kim (ilacı) aç karnına içerse balgam ve safradan kurtulup arınır.” Yine tavsiye edilen bu ilacın dişe de iyi geldiği metinde şöyle anlatılmıştır: *sürersenñ dişe her gün bu devâdan / dişi pāk eyleye jeng ü nümâdan* “Bu ilacı her gün dişine sürersen görünen kirlilik temizlenir.” *kimünj kim olsa nâsurdan cezâsı / dëyem saña nedür anuñ devâsı; ħatup zeyt yaħına ħûn-ı siyâvuş / sür ol diş üstüne tâ kim ola ħoş* “Kimin nasırdan sıkıntısı var ise sanan onun devasını söyleyeyim; zeytinyağına hûn-i siyâvuş adı verilen çiçeği katıp (karıştırım), daha sonra (derman) olabilmesi için onu dişin üzerine sürün.”

Eserin Nüshaları

Ahî Çelebi'nin *Manzûme-i Tıbb*'inin bugün Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde toplam sekiz nüshası mevcuttur.

Berlin Kütüphanesi, Ms. Or. No. 1988 (B). Nesih yazıyla kaleme alınan bu nüsha Berlin Kütüphanesi'nde Ms. Or. 1988 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Mustafa bin Ahmed tarafından Şevval 1049'da istinsah edilen bu eserin her bir sayfası 31 satırdan oluşmaktadır. Bu nüsha içerisinde yer aldığı mecmuanın 291^b-294^a varakları arasında yer almaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 203/21 (MŞ). Harekeli talikle kaleme alınan bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, 203/21 arşiv numarasında kayıtlıdır. Müstensahi hakkında bir malumat bulunmayan nüshanın istinsah tarihinin 1090/1680 olduğu düşünülmektedir. Eserin her bir sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. Rakabeli olan bu eser, içerisinde yer aldığı mecmuanın 154-156 varakları arasında bulunmaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, No. 3735/9 (L). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, İslami Tıp Yazmaları Kataloğu, 3735/9 arşiv numarasında kayıtlıdır. Talik yazıyla kaleme alınmış olup 1105/1694 tarihinde istinsah edilmiştir; ancak müstensahi hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Her bir sayfada 21 satır bulunan bu nüsha içerisinde yer aldığı mecmuanın 174^b-176^a varakları arasında yer almaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, No. 574/2 (İB). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu 574/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 1180/1767 tarihinde Muhammed b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Temiz bir nesih hatla kaleme alınmış olan eserin her bir sayfası 19 satırdan oluşmaktadır. Birinci varığın ilk sayfası boş olup metin ikinci sayfayla başlamaktadır. Başlık kırmızı, metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Sayfalar gayet temizdir ve yıpranma emaresi görülmemektedir. Yazı harekesizdir, bazı kelimelerin üstü karalanmıştır. Rakabeli olan nüshanın bitişi üç mimle gösterilen temmet kaydından anlaşılmaktadır: *sûde 'l-ħakırü 'l fakır muħammed bin ibrahîm ğaferallâh*.

Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12037 (K). Bu nüsha Koyunoğlu Kütüphanesi 12037 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Hicri XII. asırda istinsah edilen metnin başlıkları kırmızı, içeriği siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Ayrıca derkenarlara alınan çokça not da bulunmaktadır. Harekesiz nesihle yazılan eser rekabelidir.

Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12036/3 (K). Bu nüsha Koyunoğlu Kütüphanesi'nde 12036/3 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Nesih hatla yazılmış olup her bir sayfa 23 satırdan oluşmaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, No. 1688/2 (RK). Nestalikle kaleme alınan bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, 1688/2 numaralı arşivde kayıtlıdır. Her bir sayfası 29 satırdan oluşan bu eser, bir cetvel içerisinde harekesiz yazıyla yazılmıştır. Başlıklar ve bazı kelimeler kırmızı, metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Derkenarlarda notlar yer almakla birlikte nüsha rakabelidir. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2144/7 (YB). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü 2144/7 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Harekesiz nesihle yazılan eserin satır sayıları tutarsızdır. Sadece başlık kırmızı metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Rakabeli olan bu nüshada yaklaşık 35 beyit eksiktir. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin Yazım ve Dil Hususiyetlerine İlişkin Bazı Notlar

Manzûme-i Tıbb'nin bilinen sekiz nüshası bu çalışmaya dâhil edilmiş, bazılarında istinsah tarihleri yer almadığı için en eski nüshayı tespit etmek güçleşmiştir. Bu yüzden de elde bulunan nüshalar büyük bir titizlikle tetkik edilerek en doğru nüshanın ortaya konması amaçlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan bu metin dönem özelliklerinden çok fazla ayrılmamaktadır. Bildirme durumu eki sadece +*dur* (002, 005, 027, 045...) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe döneminden beri söz başında korunan */t/* ünsüzü Eski Anadolu Türkçesinde */d/* olarak görülse de bazen art sıradan ünlüler komşuluğunda aykırılık gösteren örnekler de mevcuttur: *toğru* ~ *toğrı* (016, 018), *tamar* (106, 110), *tırup* (069, 072, 075, 077). Söz başındaki */t/* ünsüzü şu iki örnekte ötümlüleşmiştir: *dutsaŋ* (064), *duta* (042). “Doğru” kelimesinin yazımı bazen yuvarlak bazen de düz ünlülü şekilde tanımlanmıştır: *toğru* (015), *toğrı* (017). Eski Anadolu Türkçesinde ikinci tekil iyelik eklerinin bağlama ünlüsünün yuvarlak ünlülü olması beklenir; ancak metinde *icsâmiŋi* örneğinde düz ünlü gelerek aykırı bir durum gelişmiştir. Türkçede özellikle Arapça ve Farsça dillerinden farklı olarak yapım ekleri sona getirilerek yeni kelimeler türetilir. Bu farklılıktan dolayı Anadolu'daki ilk Türkçe yazılarda ekler kimi zaman bitişik kimi zaman da ayrı yazılır. Örneğin metin içerisindeki bazı örneklerde */ise/* kelimeye bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır: *olursa* (011, 013), *olurısa* (092), *ederse* (023, 037, 087), *ederise* (057) gibi. Metinde Arap

alfabesinin tesiriyle kimi durumlarda yazımın etkisiyle /p/ ünsüzü /b/ ile yazılmıştır: *bulup* (019), *katup* (066), *turup* (069, 072, 075, 077) gibi. Son olarak bu nüshada çok sayıda yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiil de mevcuttur: *zin-hār eyle-* “sakınmak, çekinmek” (015), *tīz vēr-* “acele etmek” (017), *fermān ét-* “buyurmak” (099), *süst ét-* “güçsüzleşmek, zayıf düşmek” (025, 040, 082), *gözet ét-* “gözetmek” (100), *hazer kııl-* “sakınmak, çekinmek” (081, 083).

Metin

MANZÜME-İ TİBB²

- 001 eṭibbānuḡ budur pend ü kelāmı
şakın ifrāṭıla yēme ṭa'āmı
- 002 ki her marāznuḡ aşlı çok yēmekdür³
gēce bīdār u gündüz uyumaḡdur
- 003 şakıngıl çok yēmekden her yēmişi
şarardur çok yēmek beḡzi vü dişi
- 004 yēriseḡ n'ola işte ḡālib iken
elüḡ çekgil ma'īdüḡ ṭālib iken⁴
- 005 oyanup dünle şu içmek ḡaṭardur
tenüḡe ḡabs-i bevl étmek zarar⁵
- 006 aḡarşu şarkī olsa yā şimālī⁶
o şudan içenüḡ ḡoş ola ḡālī
- 007 kıyu şuyı ki rākīd āb-ı derddür⁷
hemīşe içene⁸ ol renc ü derddür

² RK 158b1: *Risāle-i Tıbbü'l-Ḥekīm Aḡī Çelebi El-Merḡum*; İB 205a1: *Risāle-i Pendnāme-i Eflaṭūn Manzūme-i Aḡī Çelebi*; YB 71b1: *Manzūme-i Tıbb*; KO 99b1: *Neşāyih-i Tıbb Manzūmedür*; B 291b1: *Pendnāme-i Eflaṭūn ve Aristaṭalis*

³ RK 158b3: *ki her emrāznuḡ aşlı çok yēmekdür*; KO 99b4: *ki her marāznuḡ aşlı yēmekdür*; MŞ 154a1: *cemī' marāznuḡ aşlı yēmekdür*

⁴ KO 99b7: *elüḡ çek ma'īde ṭālib iken*; L 174b4: *elüḡi çek ma'īdüḡ ṭālib iken*

⁵ L 174b5: *olsa tenüḡe ḡabs-i bevl étmek zarar⁵*

⁶ L 174b6: *aḡarşu şarkī yā şimālī*

⁷ KO 99b9: *kıyu şuyı gibi şu ki āb-ı derddür*; RK 158b8: *kıyu şuyı ki rākīd āb-ı zerddür*; L 174b7: *kıyu şuyı ki āb-ı telḡ ü serddür*; MŞ 154a4: *kıyu şuyı turudur k'āb-ı derddür*; B 292a9: *kıyu şuyı turur şu k'āb-ı zerddür*

⁸ İB 205a7, YB 71b7 ve B 292a10: *içinde*

- 008 sevâhilde tutarsa kim ki⁹ mesken
olur ol kendü öz cânına düşmen
- 009 velî meslûle sâhil yêg(i)rekdür¹⁰
néce maḥmûma yayla yêr gerekdür¹¹
- 010 cihânuḡ varlığı âb u hevâdur
hevâ vü âbı bed yêr bir ḥaṭâdur¹²
- 011 kimüḡ yüksek yêr olursa maḳâmı
hevâsından cihânuḡ bula kâmı
- 012 kimüḡ yüksek yêr olmazsa hevâsı
her ayı ġarbdan olmaz hem ḳazâsı
- 013 evüḡ ger şarkî olursa binâsı¹³
hevâ-yı ġarbdan olmıya feżâsı¹⁴
- 014 olur ol ‘avratuḡ nüşı saḡa nış
ki senden sâl u mâhıla¹⁵ ola bış
- 015 ḫazer pîre zenândan eyle zinhâr
ki bunlardur âsâyiş¹⁶ ‘ömre ġaddâr
- 016 münâsib toġrı genç ola sa ‘âdet¹⁷
eyegü¹⁸ gibi egrisine la ‘net
- 017 anuḡ egrisine tîz vêr ṭalâkı
bir eyüsine cehd êt ol mülâķî

⁹ RK 158b9: *kimse*

¹⁰ B 292a13: *velî mebrûre sâhil yêg(i)rekdür*

¹¹ L 174b9: *nête maḥlûlaya yayla yêgirekdür*; B 292a14: *nête maḥrûre yayla ḫub gerekdür*; MŞ 154a5: *nêce maḥmûma yayla yêgrekdür*

¹² L 174b10: *hevâ vü bed yêr bir ḥaṭâdur*; MŞ 154a6: *hevâsı âbı bed yêr bil ḥaṭâdur*; B 292a16: *bular bed olsa ṭomaklık ḥaṭâdur*

¹³ İB 205a12 ve L 174b12: *evüḡ şarkî olursa binâsı*; MŞ 154a6: *evüḡ şarkî olursa hevâsı*

¹⁴ RK 158b13: *hevâ-yı ġarbdan olmaz şafâsı*; L 174b12 ve MŞ 154a7: *hevâ-yı ġarbdan olmaz feżâsı*

¹⁵ KO 100a4 ve L 174b13: *mâh u sâlıla*

¹⁶ KO 100a3: *kim eyler esâs*; RK 158b15, MŞ 154a8, L 174b14 ve B 292a24: *ki bunlardur esâs*

¹⁷ KO 100a5, RK 158b18: *münâsib genç toġrı olsa sa ‘âdet*; L 174b15 ve MŞ 154a8: *münâsib genç ü toġru olsa sa ‘âdet*

¹⁸ KO 100a5: *eger*

- 018 'ömr h̄arç  tmegil¹⁹ inşāfa gelmez
ki egri eyegü h̄iç  ğrı olmaz²⁰
- 019 şaķın isrāf-ı Őhvetden bulup dād
bu 'ömr-i nāzenīni  tme²¹ berbād
- 020 kuvā-yı Őhvet²² olmasa bedende
ki hergün sağlık olmaz cān u tende
- 021 'abeŐ yere h̄ayf u h̄arç ola Őhvet²³
 der idrāki olan ana²⁴ rağbet
- 022 bahār eyyāmi maħbūba ola²⁵ hem
ele²⁶ girerse zevķe çekmegil ğam
- 023 ķatı issiler olıcaķ cimā'ı
kim  derse bula renc ü Őudā'ı
- 024 ķatı mest ü Őusuz hem²⁷ aĉ olanı²⁸
helāk eyler cimā'ı uņ  oķ ziyāni²⁹
- 025  der ra'Şe vü fālic hem teni sst³⁰
yzn rengin gzn nrın alur cest
- 026 nā-bāliĝ zıŐt-i ry u pre zenden³¹
zen-i rencr³² u h̄ayızdan Őaķın sen

¹⁹ L 174b17: *eyleme*

²⁰ KO 100a7: *aņa gc cehdle h̄iç  ğrı olmaz*; RK 158b18, L 174b17 ve MŞ 154a10: *eyeg cehd ile h̄iç  ğrı olmaz*

²¹ B 292a26: *ķılma*

²² İB 205a19 ve YB 72a3: *Őhvetden*

²³ KO 100a10: *'abeŐ yere h̄ayf ola Őhvet*

²⁴ RK 158b21: *anı*

²⁵ KO 100a10, RK 158b22: *bahār eyyāmi v maħbbadur*; L 174b21: *bahār eyyāmi maħbbadur*; MŞ 154a12: *bahār eyyāmıdur maħbbadur*; B 292a29: *bahār eyyāmi maħbbadurur*

²⁶ RK 158b22: *aņa*

²⁷ KO 100a12 ve MŞ 154a13: *v*; B 292a33: *yā*

²⁸ RK 158b24: *ķatı mest ü Őusuz aĉ ola ya'ni*

²⁹ KO 100a12, RK 158b24, MŞ 154a13: *helāk eyler cimā'ı  tmek ziyāni*; B 292a34: *helāk  der cimā'ı  tmek ziyāni*

³⁰ KO 100a13: * der ra'Şe v fālic ü deli mest*

³¹ MŞ 154a14: *hazer ķıl ra'Şe v pre zenden*

³² KO 100a14 ve MŞ 154a14: *rencre*

- 027 bulardur âdeme noķşān édenler
kimi ĥasta kimi³³ bī-cān édenler
- 028 eger bir ĥūb-ı ĥūsne hem-dem olsañ
muşāhib düşüp aña bī-ġām olsañ
- 029 cimā ‘ıñdan menāfi ‘ çok bulasın³⁴
ziyāde kuvvet u dil-şād olasın
- 030 elüñ érürse gir ĥammāma her rüz
ķabul ét bu sözüm ey baĥt-ı pīrüz³⁵
- 031 ‘araķ dökünce dur hem anı germ ét³⁶
bu icsāmıñı pāk ét nerm ü ter ét³⁷
- 032 ki dāfi ‘ saña budur her marāzdan
ĥaķīkatdür sözüm diñle ġarażdan
- 033 vücūduñı şaķıñıl sen hevādan³⁸
emīn olmaķ dilersen her belādan
- 034 ta ‘āmuñ ĥazm édüp var aña³⁹ zinhār
getürür ķabl-ı ĥazm ol südde ey yār⁴⁰
- 035 ĥoş ol vaķt olur⁴¹ ĥammāmuñ hevāsı
ki key vāsı ‘ ķadīm ola bināsı⁴²
- 036 şavuk şuyıyla étmek⁴³ iġtisāli
yigidüñ za ‘ fidür yerüñ zevāli

³³ KO 100a15, İB 205b6, MŞ 154a15 ve YB 72a10: *kimin ĥasta kimin*

³⁴ KO 100a17, RK 158b29, MŞ 155a1 ve B 292a43: *cimā ‘ıñdan menāfi ‘ler bulasın*

³⁵ KO 100a18: *ķabul bu sözi ey baĥt-ı pīrüz*; RK 158b30: *ķabul ét bu sözi ey baĥt-ı pīrüz*; İB 205b9: *ķabul ét bu sözi baĥt-ı pīrüz*; MŞ 155a2: *ķabul ét bu sözi ey baĥt-ı fīrüz*; YB 72a13: *ķabul ét bu sözüm baĥt-ı fīrüz*

³⁶ KO 100a19: *‘araķ ét ābı germ u nüş ile*; RK 159a1 ve B 292a47: *‘araķ ét nüş-ı āb u germ ile*

³⁷ KO 100a19, RK 159a1 ve B 292a48: *bu icsāmıñı pāk [u] nerm ile*

³⁸ MŞ 155a3: *vücūduñı şaķıñıl her marāzdan*; B 292a51: *vücūduñ şaķlaġıl sen hevādan*

³⁹ MŞ: *yorı*

⁴⁰ KO 100a22: *getürür ķabl-ı ĥazm südde ey yār*; MŞ 155a4: *getürür ķabl-ı ĥazm marāz tende ey yār*

⁴¹ RK 159a5 ve B 292a55: *ola*; MŞ 155a5: *ĥoş olsa vaķt ola*; L 175a1: *ĥoş ol vaķt*

⁴² L 175a1: *ki key vāsı ‘ ola ķadīm bināsı*

⁴³ RK 159a6, L 175a2, MŞ 155a5 ve B 292b1: *édicek*

- 037 édersen ğusül āb-ı kibrīt ile⁴⁴
tenünden fālic ü hem ra‘şe gide⁴⁵
- 038 şuyı ħammām içinde her ki mādām
içerse lā-cerem ol ola sersām⁴⁶
- 039 kaçan kim giresin ħammāma ey yār
şakın dīvāra vërme arқа zinhār
- 040 ki süst éder⁴⁷ ‘izāmı vü meyānı
yėtişür⁴⁸ belki hem cāna ziyānı
- 041 yéyen balıķla sevdi göre ğamlar
çeke bār u kılunc aņa raқamlar
- 042 beyn-i ħammām içinde balıķ el-ħaққ
beħaқ duta teni mülkīn⁴⁹ muħaққақ
- 043 balıģı çoқ yemek kim étse ‘ādet
şudā‘ı arta tenden gide rāħat
- 044 meger balıķ yéyen içe şarābı
ki hıç nüş étmeye ol demde ābı
- 045 şarāb içmek velī müşgil ħařardur
ser-ā-ser dīn ü dünyāya źarārdur
- 046 aņa perhīz éden bulur sa‘ādet
içerseñ içme ki édinme ‘ādet⁵⁰
- 047 içeriseñ zinhār içgil laşifin
muşāhib anda ét yaruñ źarīfin⁵¹
- 048 içeriseñ az iç ki [bu] şifādur
ziyāde étme iskārı ħařadur

⁴⁴ L 175a3: *kibrīte*; MŞ 155a6 ve B 292b3: *kibrīde*

⁴⁵ RK 159a7 ve MŞ 155a6: *tenünden fālic ü ger ra‘şe gide*; B 292b4: *tenünden fālic ol yüz ra‘şe gide*

⁴⁶ L 175a4: *içerse lā-cerem ola sersām*

⁴⁷ İB 205b19 ve YB 72b4: *eyler*

⁴⁸ RK 159a10, İB 205b19, YB 72b4 ve L 175a6: *érişür*; B 292b10: *yėtişe*

⁴⁹ RK 159b19 ve L 175b8: *mümkīn*

⁵⁰ RK 159b23 ve L 175b13: *içerseñ étmegil içmeki ‘ādet*; MŞ 155b6: *içerseñ étme kim içmeki ‘ādet*

⁵¹ L 175b14: *laşifin*

- 049 sepîdin şayfda nûş-i zerd ü sürhın⁵²
şitâdan ğayrı vaktde içme şakın
- 050 daķık ü esra' iskâr-ı şifâdur
ġaliz ü ibtâ' iskâr-ı haţâdur
- 051 içerse şākī⁵³ pîr olmaya bākī
yigidünj susuz içmekdür⁵⁴ helâki
- 052 şarâb-ı germ [ü] ter tab'a şu katma
şarâb-ı germ [u] huşkî içme bî-mâ
- 053 beş aya dek yeñisi germ u terdür
yedi aylık mu'tedil⁵⁵ bî-zarardur
- 054 yediden geçse germ u huşk olur ol
şu katma nece aña içmegil bol⁵⁶
- 055 şu yârıla o dem ét ittifâkı
kim olmaya senünjile nifâkı
- 056 ele girse yeter maħbûb-ı zîbâ
bular olmazsa var nûş ile tenhâ
- 057 hacâmat kim êderise kafadan
yemesün ġam ki kırtıla belâdan
- 058 kenîf içre varup bil çok tıranuñ
bevâsır maķ'addan teñ êder anuñ
- 059 gide her rûz çü maķ'addan ki kıanı⁵⁷
belâ⁵⁸ miñnet içre ola cisânı
- 060 evde yaķ'üdi aña eyle dermân⁵⁹
oyanmış 'üda biraz tuz kıat ey cân

⁵² İB 206a9: *sepîdin şayfda zerd ü sürhın*

⁵³ RK 159b28 ve L 175b17: *şırf*

⁵⁴ İB 206a11: *içmek*

⁵⁵ RK 160a1: *mu'tedildür*; İB 206a13: *mu'tedilden*; L 175b19: *mu'tedil ü*

⁵⁶ RK 160a2: *anı içme şuyın maraz êtmeyince*; L 175b20: *anı içme şuyın êtmicek bol*

⁵⁷ RK 160a7: *gide her rûz maķ'addan çü kıanı*

⁵⁸ RK 160a7, İB 206a19 ve YB 72b14: *belâ vü*

⁵⁹ YB 72b15: *evde yaķ'üdi ile aña eyle dermân*

- 061 dögüp bunları hall étseñ revādur
bevāsīr üzre ek kim hoş devādur⁶⁰
- 062 dağı bundan yése kim aç ıarına⁶¹
gide balđam u şafrası arına
- 063 sürerseñ dişe her gün bu devādan
dişi pāk eyleye jeng ü nümādan
- 064 be-ğāyet hoş bŷy-ı eyler⁶² dehānı
mŷdām ađzuñ içinde dutsañ anı
- 065 kimŷñ kim olsa nāsurdan cezāsı⁶³
dēyem saña nedür anuñ devāsı
- 066 ıatup zeyt yağına hŷn-ı⁶⁴ siyāvŷş
sür ol diş üstüne tā kim ola hoş
- 067 urulmış dertden insanuñ nihādı
yēne bu dertden olupdur fesādı⁶⁵
- 068 biri ıandan⁶⁶ anuñ birisi sevdā⁶⁷
biri balđam durur birisi şafrā
- 069 ıurup ıaŷla⁶⁸ gören ağzını ıatlu
boğāzı ıurımış hālī yā tolu
- 070 iıre şu çok u göñli ekşi ister
sidügi rengi şanki ıana beñzer
- 071 anuñ belkim olupdur ıanı ğālib
tīz olsun ol ıan aldırmağa tālīb⁶⁹

⁶⁰ MŞ 155b8: *bevāsīr olana bir hoş devādur*

⁶¹ MŞ 155b9: *dağı kim yése bundan aç ıarına*

⁶² RK 160a11: *eder*

⁶³ RK 160a12: *kimŷñ nāsurdan olursa cezāsı*; MŞ 155b11: *ki kim bāsurdan olsa [ger] ħarāsı*

⁶⁴ İB 206b7 ve YB 73a6: *bir*

⁶⁵ RK 160a14: *yēne bu dertdendürür fesādı*

⁶⁶ RK 160a15: *ıandur*

⁶⁷ MŞ 155b13: *biri ıandur birisi dağı sevdā*

⁶⁸ İB 206b10 ve YB 73a9: *ıurup u ıaŷla*

⁶⁹ RK 160a17: *tīz olsun ıan aldırmağa tālīb*

- 072 tırup kim görse tañla ağzı acı⁷⁰
za 'ıf étmişdürür⁷¹ şafrā mizācı
- 073 sidügi rengi hem beñzidürür zerd⁷²
ki germ [u] huşkdandur bil aña bu derd⁷³
- 074 götüre⁷⁴ ekşi tatlu i 'tidāli
yēye dā'im gide andan melāli
- 075 tırup tuzlu bulan ağzını tañla
aña ğālib olupdur balġam aña
- 076 anuñ ishāl ile olur şifāsı
ki müshil balġamuñ olur devāsı⁷⁵
- 077 tırup ekşi gören⁷⁶ ağzını ferdā
aña ğālib olupdur belki sevdā
- 078 ol aşıl olanuñ rengi qaradur⁷⁷
yēse şīrīn ü cerb aña devādur
- 079 hūdā çün 'ilm-i hikmetle cihānı⁷⁸
müzeyyen eylemişdür ins ü cānı
- 080 mizācı ādemüñ benzer bustāna⁷⁹
münāsipdür eyā şāh-ı cihāna⁸⁰
- 081 çerāġuñ dūd-ı bûyından⁸¹ hāzer kıl
anı sersām [u] rencine sebeb⁸² bil

⁷⁰ RK 160a18: *tırup tañla gören ağzını acı*, L 176a1: *tırup tañla bulan ağzını acı*

⁷¹ RK 160a18, YB 73a12 ve L 176a1: *étmişdür*

⁷² MŞ 156a1: *sidügi reñgi vü hem beñzi şarardur*

⁷³ RK 160a19: *ki germ [u] huşkdandur aña bu derd*; MŞ 156a1: *ki germ u huşkdandur aña zarardur*

⁷⁴ RK 160a20 ve L 176a3: *götürüp*

⁷⁵ MŞ 156a3: *anuñ ishāl ile olur şifāsı*

⁷⁶ RK 160a23: *bulan*

⁷⁷ L 176a7 ve MŞ 156a4: *anuñ gibi olanuñ rengi qaradur*

⁷⁸ L 176a8: *hūdā 'ilm-i hikmetle cihānı*

⁷⁹ L 176a9 MŞ 156a6: *mizācı ādemüñ bustāna*

⁸⁰ RK 160a26 ve L 176a9: *yegāne*

⁸¹ L 175a7: *çerāġuñ tevseninden [sen] hāzer kıl*

⁸² MŞ 154b9: *zarār*

- 082 şuyı tîz içme yeme yaticak vakt⁸³
ki a'zâyı éder süst yüregi saht
- 083 şudan bir néce yerlerde hazer kııl
şudan hâşıl olur kamu⁸⁴ maraž bil
- 084 cimā'ıuğ dağı hāmmāmuđ şoğına
dağı müşhil şoğına aç qarına
- 085 yédükten şoğra helvā vü yemişler
şu içmek key haťā durur dēmişler⁸⁵
- 086 hūdānuđ bize uyđu⁸⁶ ni' metidür
ki zirā cānıla ten rāhatıdur⁸⁷
- 087 velikin ba'd-ı hazm u geceler h'vāb
éderse rāhat olur şeyđu eger şāb
- 088 ki gündüz uyumağdur āfet-i cān
ruťubetdür veremdür 'aqla noksān
- 089 ğāzab u ğam u feza⁸⁸ hem hacālat⁸⁹
getürür hastalıklar⁹⁰ hem helāket
- 090 gerekdür şāduluđdan⁹¹ i'tidāli
melālet olmaya tā kim⁹² melāli
- 091 dağı edviye⁹³ étme iltifātı
ko dursun kendü hāli üzre zātı

⁸³ RK 159a12: *şuyı tîz içme yaticak vakt*; L 175a8: *şuyı içme hazer kııl yaticak vakt*

⁸⁴ B 292b16; L 175a9: *cümle*

⁸⁵ RK 159a15: *şu içmeklik haťā durur dēmişler*; L 175a11: *şuyı içmek haťādur dēmişler*

⁸⁶ RK 159a16, B 292b21, L 175a12 ve MŞ 154b12: *hūdānuđ uyđu bize*

⁸⁷ RK 159a16 ve L 175a12: *zirā cān u teğ ol rāhatıdur*; B 292b22: *ki zirā ol ten ü cān rāhatıdur*; MŞ 154b12: *zirā cān u teğ hem rāhatıdur*

⁸⁸ İB 207a11 ve YB 73b10: *ğamlar feza'lar*; B 292b27: *ğam u feza'la*

⁸⁹ L 175a15: *ğāzab u ğam u feza' ile hacālat*; MŞ 154b14: *ğāzab u hem feza' u hem hacālat*

⁹⁰ RK 159a19 ve L 175a15: *hastalık u*; B 292b28: *hastalığa*

⁹¹ RK 159a20, B 292b29 ve L 175a16: *şāduluđda*

⁹² B 292b30: *melālet olmaya başda me'lī*

⁹³ RK 159a21, B 292b31, L 175a17 ve MŞ 154b15: *dārūya*

- 092 zarûret ger olurısa edâ⁹⁴ kıl⁹⁵
vücûduñ derdine göre⁹⁶ devâ kıl
- 093 misâl êtmiş eţibbâ rence rāhī
ki rencūrānda reh-revdür kemāhī
- 094 azuķ bu yolda rencūra kuvādur⁹⁷
azuķsuz yola gitmek ki⁹⁸ haţādur
- 095 şaķın perhīz ile düşme kuvādan
nasīp almaķ dilersenġ ger şifādan
- 096 ta‘amı çok yemek belki haţādur⁹⁹
ki her emrāzuñ aşlı imtilādur¹⁰⁰
- 097 nedür bilgil ‘ilācı¹⁰¹ imtilānuñ
ki kay’ dur yēgreki cümle devānuñ¹⁰²
- 098 gerekdür her ayuñ içinde bir kay’
ķavī olmaya balġam olasın ġayy
- 099 eţibbānuñ éderler ba‘zı fermān
ki her hefte içinde bir kay’ ey cān¹⁰³
- 100 bahār içre éder kay’ tāze cānı
gözet étme zemistān vü ġazānı
- 101 velī ġoş-vaķt-i ishālün ġazāndur
şitāda şayfda étmek bil ziyāndur¹⁰⁴
- 102 ķamu emrāza bil bunlar şifādur
ki def^c fālic vü ‘araķu’n-nisādur

⁹⁴ B 292b33: *devā*

⁹⁵ L 175a18: *zarûret olurısa edā kıl*

⁹⁶ B292b34: *dürlü*; MŞ 155a1: *tā kim*

⁹⁷ RK 159a24: *azuķ rencūra bu yolda kuvādur*

⁹⁸ RK 159a24 ve B 292b38: *gitmeklik*

⁹⁹ RK 159a26 ve MŞ 155a4: *belādur*; B 292b41: *ta‘amı çok yemek muġkem belādur*

¹⁰⁰ İB 207a18, YB 73b17 ve B 292b42: *ki emrāzuñ aşlı imtilādur*

¹⁰¹ MŞ 155a4: *nedür çāresi bil imtilānuñ*

¹⁰² MŞ 155a4: *belānuñ*

¹⁰³ RK 159a29 ve B 292b48: *ki ola her hefte içre bir kay’ ey cān*

¹⁰⁴ RK 159b2 ve B 292b52: *şitā vü şayf içre ki ziyāndur*

- 103 dimāğ [u] mi‘deye vü sem‘a ferdür¹⁰⁵
dağı hem kuvvet vü nūr-ı başardur
- 104 velī olmağıl ifrātına¹⁰⁶ t̄alib
ki bunlardur eden her renc-i ḡalib
- 105 şahīḥ olsañ eyā ehl-i şa‘adet
ki kay’ ishāli hīç edinme ‘adet¹⁰⁷
- 106 t̄amardan yok yere giderme kanı
ki kandur bu¹⁰⁸ vücūduñ bāsītāni¹⁰⁹
- 107 ki zirā kan iledür kuvvet-i ten¹¹⁰
ki kan olmasa kuvvetsiz olur ten¹¹¹
- 108 eger nāçār olur ise zārūret
devādur etseler faşd u hacāmat
- 109 şehā sürmele ol dem iki gözi
dağı nāfi‘ bil aña hūsn-i havzı¹¹²
- 110 ser u gūş [u] şakağdan ger¹¹³ t̄amarlar
katı hareket etcek kıl hāzerler
- 111 eger hadden geçer olsa haḫādur
haḫīḫat belki¹¹⁴ tebdīl-i ‘anādur
- 112 olur kan almağa t̄iz ihtiyācuñ
ki te’hīri fesādıdur mizācuñ
- 113 sükūn ile riyāzet i‘tidālin
gözet ifrātınuñ çekme vebālin

¹⁰⁵ RK 159b4: *dimāğ [u] mi‘de vü hem sem‘a ferdür*

¹⁰⁶ RK 159b5: *ifrātıla*

¹⁰⁷ RK 159b6: *kay’vu ishāli etme hīç ‘adet*

¹⁰⁸ MŞ 155a10: *kan olur*

¹⁰⁹ RK 159b7: *ki kan olur vücūduñ bāsītāni*

¹¹⁰ RK 159b8 ve MŞ 155a11: *zirā kanıladur kuvvet bu tende*

¹¹¹ RK 159b8: *ki kan olmasa cān olmaz bedende*

¹¹² MŞ 155a13: *dağı nāfi‘ aña ḫall-ı cüzī*

¹¹³ RK 159b10: *iki*

¹¹⁴ L 175b1: *bil ki*

- 114 riyâzetden bulur rahât¹¹⁵ mefâşıl
dil ü cāna ferahlar ola hâşıl
- 115 riyâzet mufriṭ olsa za‘îf-i tîz¹¹⁶
sükûn ifrâṭıdır hem balğam-engîz
- 116 sözi çok olanuṭ çokdur haṭâsı
kim olmaz yaṅşakuṅ ‘aql u hayâsı
- 117 sözi ki az öz ét êrgil necāta
ki çok sözden ziyân êder hayâta
- 118 dilersenṅ busitân ola ‘imâret
gerekdür vaḳt ile ola¹¹⁷ zirâ‘at
- 119 aṅa vaḳtında vèr âb-ı revānı¹¹⁸
dilersenṅ taze ola busitānı
- 120 eger bî-vaḳt ola toḫumı yâ âbı
bitürmez nesne ol yèrütüṅ türābı
- 121 şehâ vaḳtında ét derde devāyı
dilersenṅ kim bulasın sen şifāyı
- 122 za‘îf ü süst [ü] étmeden mizācı
gerek vaḳtında êdesin ‘ilācı
- 123 ki haḳdan êrişe saṅa ‘ināyet¹¹⁹
şifâ vü ‘āfiyet ola vü şihḫat
- 124 naşihât-name ile bilgil ey cān
‘amil¹²⁰ êden bula derdine dermān
- 125 bu nev‘ile cihānda zinde kânı
kim êtse¹²¹ görmeye cevır [ü] ziyānı
- 126 yüzüm sürmege geldim âsitāne
kitābumdur şahāne¹²² vü bahāne

¹¹⁵ RK 159b15 ve L 175b4: *kuvvet*

¹¹⁶ RK 159b16 ve L 175b5: *za‘îf êder tîz*

¹¹⁷ RK 160a27 L 176a10: *pes*

¹¹⁸ İB 207b18 : *devānı*

¹¹⁹ RK 160b3: *ki haḳdan saṅa êrişe ‘ināyet*

¹²⁰ RK 160b4 ve L 176a16: *‘ilāc*

¹²¹ İB 208a5: *aḳsa*

¹²² MŞ 156a12: *cihāna*

Sözlükçe

Bu bölüm metin içerisinde geçen tıp terimlerine ilişkin madde başlarını içermektedir. Madde başları ele alınırken kelimenin köken bilgisine ilişkin açıklamalara yer verilerek tanıklandıkları sözlüklere atıflarda bulunulmuştur. Ayrıca metin içerisinde geçen kelimelerin beyit numaraları da gösterilmiştir.

- a'zā < Ar. “uzuv, organ” 41.|| St. 75a; Redh. 143b
- balgam < Ar. “balgam (vücudun dört sıvısından biri)” < Grk. Phlegma “balgam” 57, 74, 10, 108, 109.|| St. 198a; Redh. 382b
- bevāsīr < Ar. “basurlar” 93, 96.|| St. 205a; Redh. 391a
- cimā' < Ar. “çiftleşme” 22, 23, 28, 43.|| St. 370a; Redh. 674a
- edviye < Ar. *devā* “ilaçlar, devalar” 91.|| St. 23a; Redh. 52b
- devā < Ar. “ilaç, tedavi” 51.|| Stein. 539a; Redh. 917a
- dimāğ < Ar. “beyin ve zarlari” 62.|| Stein. 534b; Redh. 914a
- emrāz < Ar. “hastalıklar, rahatsızlıklar” 2, 61.|| St. 99b; Redh. 198b
- eṭibbā < Ar. “tabipler” 1, 52, 58.|| St. 71, Redh. 135a
- eyegü < ET *eyegü* “kaburga” < *ey+egü* “kaburga” 15.|| EDPT. 272a; OTWF. 96
- fālic < Ar. “vücudun bir tarafının felçli olarak etkilenmesi, inme” 24, 36, 61.|| St. 905a; Redh. 1362a
- faşd < Ar. “damar açarak kan alma” 67.|| St. 931a; Redh. 1387a
- ḥacāmat < Ar. “kan alma” 67.|| St. 412a; Redh. 765a
- ḥasta < Far. “yaralı; hasta, sakat” 26.|| St. 460a; Redh. 847a
- ḥastalık < Far. “yaralı; hasta, sakat” + T. “hastalık” 48.|| St. 460a; Redh. 847a
- hazm < Ar. “(yiyebilecekleri) sindirebilme” 33.|| St. 1501a; Redh. 2165a
- 'ilāc < Ar. “ilaç, tedavi” 56, 118.|| St. 861a; Redh. 1315a
- imtilā < Ar. “dolgunluk; hazımsızlık, aşırı yemekten dolayı doyma durumunda olma” 55, 56.|| St. 98b; Redh. 196b
- ishāl < Ar. “üretme; ishal olma” 60, 64, 109.|| St. 61a; Redh. 116a
- issi < ET *isi-* “ateşli olmak; sıcaklık” < *isi-(s)i* “sıcaktan dolayı vücutta meydana gelen kaşınrı” 22.|| EDPT. 241b; OTWF. 189; DTS. 213a
- қан < ET “kan” 65, 66, 71, 94, 102, 104.|| EDPT. 629b; DTS. 416b
- қай' < Ar. “kusma” 56, 57, 58, 59, 64.|| St. 996b; Redh. 1502b

- maḥmûm < Ar. “ateşli, ısıtılmış” 9.|| St. 1190b; Redh. 1168a
ma‘îd < Ar. “mide” 4.|| St. 1270a; Redh. 1906a
maraz < Ar. “hastalık” 31.|| St. 1215b; Redh. 1811b
meslûl < Ar. “veremli” 9.|| St. 1239a; Redh. 1857b
mi‘de < Ar. “mide, göbek” 62.|| St. 1270a; Redh. 1906a
müshil < Ar. “müshil, kabız giderici, ishal edici ilaç” 43, 109.|| St. 1240b; Redh. 1860a
nâşûr < Ar. “yara, nasır” 99.|| St. 1374a; Redh. 2064a
perhîz < Far. “perhiz” 54.|| St. 246b; Redh. 446a
ra‘şe < Ar. “titreme, çarpıntı” 24, 36.|| St. 580a; Redh. 979a
renc < Far. “ağzı, sızı” 7, 22, 40, 52, 63.|| St. 587b; Redh. 988b
şafra < Ar. “öd, safra; sarı” 102, 105.|| St. 789a; Redh. 1179a
sağlık < ET *sağ* “sağlık, sıhhat” < *sağ+lık* “sağlık” 19.|| EDPT. 803a; DTS. 481a
sevdâ < Ar. “kara safra” 102, 110.|| St. 707a; Redh. 1087b
sidük < ET **sid-* “işemek” < **sid-ük* “idrar” 106.|| EDPT. 799b; OTWF. 243; DTS. 499
şudâ‘ < Ar. “migren, baş ağrısı” 22, 79.|| St. 783a; Redh. 1170b
şifâ < Ar. “tedavi, çare, deva; iyileşme” 54, 84, 109, 117, 119.|| St. 748a; Redh. 1128b
tamar < ET *tamar/tamur* “damar” 65, 68.|| EDPT. 508a; DTS. 529b
verem < Ar. “şişkinlik; ateşlenme; iltihaplanma” 47.|| St. 1464b; Redh. 2134b

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi döneminde edebî metinler dışında yoğun bir şekilde işlenen tıp metinleri telif, tercüme ve aktarma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dönemin ünlü hekimleri ve hekimbaşları tarafından kaleme alınan bu tür metinler, çeşitli hastalıkları ve bu hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılan tedavi yöntemlerini anlatması bakımından önem taşımaktadır.

Tarihî Türk yazı dilleri içerisinde tıp terimleri ilk olarak runik harfli metinlerde tespit edilirken, Göktürklerin halefi Uygurlarda ise ilk kez tıp konulu müstakil metinlere rastlanılmıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet’in kabulüyle tıpta uyguladıkları tedavi yöntemlerini harmanlayarak tıbbın önceki dönemlere nazaran daha da ilerlemesini sağlamıştır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde devletin tıp ilmini

desteklemesi hekimlerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Bu sayede halk arasında yetişen otacılar, sınıkçılar yerini eğitilmiş hekimlere bırakmıştır. Bu dönemde hastaneler kurularak gerek kuramsal gerekse uygulamalı olarak büyük hekimlerden dersler alınmış ve bu dersler sonucunda icazetler verilmiştir. Tıp ilmine yoğun ilgi duyanlar başka dillerde yazılmış eserlerin dillerini öğrenerek bu eserlerin tercümesini yapmış ve yeni tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışmışlardır. Böylelikle hekimler ve bu hekimlerden sorumlu hekimbaşları yetişerek tababet ilmi bugünkü şekline bürünmüştür.

Manzûme-i Tıbb isimli eser, Ahî Çelebi tarafından Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir eserdir. Bu eser 3 varaktan oluşan kısa bir mesnevi olsa da dönemin yazım ve dil özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Bu eserde çeşitli tıbbi meselelerde önemli tavsiyelerde bulunan Ahî Çelebi, yaptığı ilaçlardan söz eder; ancak bu ilaçların hangi şekilde hazırlandığından bahsetmez. Bu eserle birlikte o dönemde hangi hastalıkların bilindiği, bu hastalıklara ne tür tedaviler sunulduğu ve ilaçlar hazırlandığı öğrenilmektedir. Toplam sekiz nüshası bulunan eserin bu yazıdaki neşri için bütün nüshalar esas alınmıştır. Nüshalar tetkik edilerek farklılıklar tespit edilmiş ve bu farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir. Nüshaların çoğunda eksik kalmış ve vezin dikkate alınmadan yazılan beyitler tespit edilmiştir. Bunlar neticesinde bütün nüshalar karşılaştırılarak aslına en yakın ve en doğru yazılan metin ortaya konulmuştur. Tenkitli metinden sonra hazırlanan tıp terimlerine ilişkin sözlükçede toplam 40 sözcük tespit edilmiş; bunun 29'unu Arapça, 5'ini Farsça, 6'sını Türkçe kelimeler oluşturmuştur.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
B	Berlin Kütüphanesi, Ms. Or. No. 1988
bk.	Bakınız
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar'
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Grk.	Grekçe
İB	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, No. 574/2
KO	Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12036/3-12037
L	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, No. 3735/9
MŞ	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 203/21
No.	Numara
OTWF	Old Turkic Word Formation
Redh.	Redhouse
RK	Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, No. 1688/2
s.	Sayfa
St.	Steingass
T.	Türkçe
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
YB	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2144/7

Kaynakça

- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvani: Tuhfe-i Muradi (inceleme-metin-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- [Arat], G. R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. [I].
- [Arat], G. R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren*. II.
- Bailey, H. W. (1953). Medical plant names in Uigur Turkish. *Mélanges Fuad Köprülü / 60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı* içinde (s. 51-56). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Bayat, A. H. ve Okumuş, N. (2004). *Mürşid (göz hastalıkları)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Bayat, A. H. (2005). *Kitâbu'l-Müntehab fî't-Tıb (823/1420) (inceleme-metin-dizin-sadeleştirme-tıpkıbasım)*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). *Edviye-i müfredde*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon.
- Çağırın, Ö. (1996). *Tıbb-ı nebevi*. Boğaziçi.
- Demir, H. (2002). *Zahire-i Muradiyye: Mü'min bin Mukbil Sinobi (inceleme-metin 1-80. varaklar arası dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrahâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (giriş-inceleme-metin-dizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdağı Doğuer, B. (2013). *Hekim Bereket: Tuhfe-i mübârizî*. Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Vol. I-II. Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- Gürkan, M. (2010). *Orta Asya'daki eski Türk tıbbının, başlangıçtan 14. yüzyıla kadarki döneme ait bilinen Türkçe tıp metinlerinde, tıp tarihi açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M. S., Gündüz, G. ve Bulut, V. (2008). *Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Knüppel, M. (2013). *Alttürkische Handschriften Teil 17: Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte*. Franz Steiner.
- Kurban, F. (1990). *Şirvani Mahmud sulţāniye (giriş-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükler, P. (1994). *Yadigar-ı İbn-i Şerif (giriş-metin-dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Maue, D. (2008). An Uighur version of Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅgahrdayasamhitā. *Asian Medicine*, 4, 113-173.
- Nadalyaev, V., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnet-yurkskiy slovar*'. Nauka.
- Özçelik, S. (2001). *Kitâbü'l-mühimmat*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Özer, O. (1995). *Tervîhü'l-ervâh (giriş-inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ:Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmez, M. (1996). Süryanî harfli eski Uygurca bir tıp metni. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı* içinde (s. 815-820) Türk Dil Kurumu.
- Önler, Z. (2019). *Müntahab-ı şifâ*. Türk Dil Kurumu.
- Redhouse, S. J. W. (1890). *A Turkish and English lexicon: Shewing in English the signification of the Turkish terms*. Librairie du Liban.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. İşaret.
- Sertkaya, O. F. (1997). Uygur tıp metinlerine toplu bir bakış. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi* içinde (s. 349-358). Atatürk Kültür Merkezi.
- Sertkaya, O. F. (2021). Göz hastalıkları ve tedavileri üzerine eski Uygurca sūra'lerden parçalar. *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), 380-392.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Çağrı.
- Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde tanrısal insan anatomisi ve fizyolojisi*. Kimlik.
- Turan, Z. (1993). *Teshil'in imla tezahürleri ışığında eski Anadolu Türkçesi'nde ünlü uzunlukları*. Açıksöz.
- Uçar, İ. (2009). *Hazâ kitâb-ı hulâsa-i tıbb: Cerrâh Mes'ûd (giriş-inceleme-metin-dizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal Şahin, M. (1994). *Mü'min bin Mukbil miiftâhü'n-nûr ve hazâinü's-sürûr (dil özellikleri-metin-söz dizini)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yelten, M. (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (giriş-inceleme-cümle bilgisi-metin-sözlük)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Zieme, P. (1999). Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren. *Studia Tibetica et Mongolica* içinde (s. 325-340). Indica et Tibetica.

Extended Summary

Old Anatolian Turkish, which covers the 13th and 15th centuries, is the first written language to develop based on Oghuz. The texts of this period, in which the works in subjects and fields such as religion, mysticism, love, and medicine were mostly written, were written in a simple style. In this period, interest in non-literary texts, which developed as well as literary texts, increased. In particular, medical texts, which are also the subject of the study, have played a major role in the creation of many works in parallel with the increasing number of physicians. Although these texts are not complete works, they are important in terms of showing the language and writing characteristics of the period and how medicine developed during the period.

Manzūme-i Tıbb is a medical text written in Old Anatolian Turkish. It was written by the famous physician Ahî Çelebi, who grew up in the 15th century. As far as it can be determined, this work, which is small in volume, has a total of 8 copies outside of Turkey and Turkey. In order to reveal the most accurate writing style of the text, all known copies were examined and the differences detected are shown in the footnotes.

In the “*Introduction*” part of the study, it has been tried to explain how the medical texts were handled in the first periods, and which methods were at the forefront in the field of practice, based on the historical development of the Turkish language. Although a few medical terms have been identified, especially in runic-letter texts written in the Gokturk period, written sources for medical texts were first started to be given in the Uighur period. As of the Karakhanid period, the training of many physicians in the field and the establishment of hospitals as practice areas became widespread, and this development in the field of medicine continued increasingly during the Ottoman period.

In the first part of the study, *the Life and Works of Ahî Çelebi* is discussed and information is given about the life and works of Ahî Çelebi, who created the work called *Manzūme-i Tıbb*. In the second chapter, *On the Work*, after giving information about the theme and meter of the work, the content of the text is briefly mentioned. As far as it can be determined in the third chapter named “*Copies of the Work*”, copies in Turkey and outside of Turkey were introduced one by one and the content of the copies was tried to be enriched in the light of the data obtained. In the fourth chapter, *Some Notes on the Spelling and Language Features of the work*, this medical text, which consists of 3 leaves from the Old Anatolian Turkish period, has been examined in terms of spelling and language features and tried to be discussed within examples. In addition, the issues that were contrary to the language and spelling characteristics of the period were determined and tried to be shown with examples from the text. In the fifth chapter, *which is the text part*, all the copies are examined and the text is published. It could not be determined which copy is the oldest, as most of the copies do not have a waiver record. Again, in many copies, it was seen that there were scribbled words, incomplete and couplets written without considering the meter. In order to reveal the most accurate writing style, all of the copies have been read and the differences are indicated in the footnotes. The sixth chapter constitutes *the Glossary* of medical terms in the text. Here, while the headlines are discussed, explanations

about the origin of the word are included and references are made to the dictionaries they have witnessed. In addition, the couplet numbers of the words in the text have also been tried to be shown.

As a result, this verse work written in Old Anatolian Turkish; It is important to see the practices, methods, cures and ointments made with the materials at hand during the period. At the same time, these medical texts, which shed light on the period and were processed intensively, were examined both in terms of vocabulary and grammar, and valuable information was revealed. Written in the Mesnevi style, this work is a text publication that has emerged by examining all copies. Süleymaniye Manuscripts Library, İbrahim Efendi Collection, 574/2; Süleymaniye Manuscript Library, Manuscript Donations Department, 2144/7; Berlin Library Ms. Or. 1988; Süleymaniye Manuscripts Library, Mihrişah Sultan Collection, 203/21; Süleymaniye Manuscripts Library, Laleli Collection, Islamic Medical Manuscripts Catalogue, 3735/9; These copies, registered with the archive numbers of Koyunoğlu Library 12037, were examined one by one. The differences detected were indicated in the footnotes and a comparison was made between the copies. As a result of these, the most accurate text was revealed. At the same time, explanations regarding the origin of the terms are given in detail in the glossary regarding the medical terms included after the text.

ESKİ UYGURCA İYİ VE KÖTÜ PRENS ÖYKÜSÜ'NDE EDİM SÖZEL GÜÇ TAŞIYAN FİLLER ÜZERİNE

Muammer ŞEHİTOĞLU*

Özet

Türkçenin tarihî dönemlerdeki yazılı edebî metinleri, söz edimlerinin yapıları ve onların sözlük anlamı dışında da birden fazla anlam değerini taşıdığı gösteren edim sözel güç taşıyıcı fiillerin taranması ve araştırılması için kaynak oluşturmaktadır. Bu açıdan Türkçenin yazılı edebî metinleri edim bilimi için değerlidir. Çalışmada, Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde Budist çevreye ait *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde yer alan edim sözel güç taşıyıcı fiiller ve fiil deyimlerinin tespit edilmesi ve bu fiillerin metin bağlamı içinde yorumlanıp açıklanması amaçlanmıştır. Edim sözel güç taşıyıcı fiiller, metin bağlamında birden fazla anlam değerini karşıladığı için çalışmada, edim biliminde söz edimlerinin çalışma alanı içinde metinden taranarak yapılarının incelenmesi tercih edilmiştir. Bu bakımdan çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak söylem analizi kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda, öykü metninde edim sözel güç taşıyan fiiller, geçiş sıklıklarına göre yükleyici, yöneltici ve dışa vurucu amaçla kullanılan fiillerden oluşmaktadır. İlgili sınıflandırmada, fiillerin konuşmacılar tarafından birden fazla anlam değeriyle metin bağlamında zengin bir iletişimsel anlam değeri taşıdığı tespit edilmiştir. Çalışmada bazı fiillerin birden fazla edim söz amacıyla farklı bağlamlarda farklı kullanım özelliği gösterdiği de tespit edilmiş ve bu kullanımlar tablolarla dikkatlere sunulmuştur. Yöneltici ve yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiillerin ise, geçiş sıklığının birbirine yakın değerlerde olduğu görülmüştür. Ayrıca, dışa vurucu amaçla kullanılan fiiller, olumlu, olumsuz saygı bildirme anlam değerleri bakımından incelenmiştir. Çalışmanın, edim sözel güç taşıyan fiillerin niteliklerinin

* Dr., Türkçe Eğitimi, Eski Türk Dili, mshtgl22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>.

Türkçenin tarihî dönemlerindeki yazılı edebî metinlerinde, Türk kültürüne özgü fiillerin kullanım gücünün ve iletişimsel anlam değerlerinin zenginliğini ve derinliğini göstermesi bakımından alandaki çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İyi ve Kötü Prens*, edim bilimi, Eski Uygurca.

**ON THE VERBS WITH PRACTICING POWER IN THE
OLD UIGHUR STORY OF *THE GOOD AND THE BAD
PRINCE***

Abstract

The written literary texts of Turkish in historical periods constitute a source for scanning and researching the structures of speech acts and the verbs that carry verbal power, showing that they have more than one meaning apart from the dictionary meaning. In this respect, written literary texts in Turkish are valuable for pragmatics. In this study, it is aimed to determine the verbs and verb phrases that carry verbal power in the *Story of The Good And The Bad Prince* of the Buddhist environment in the Old Uighur Turkish Period and to interpret and explain these verbs in the context of the text. Since verbs that carry verbal power meet more than one meaning value in the context of the text, it was preferred to examine the structures of speech acts in pragmatics by scanning from the text within the study area. In this respect, discourse analysis was used as a qualitative research method in the study. According to the findings, the verbs that carry verbal power in the text of the story consist of verbs used for commissive, directive and expressive purposes according to their frequency of occurrence. In the related classification, it has been determined that the verbs have a rich communicative meaning value in the context of the text with more than one meaning value by the speakers. In the study, it has been determined that some verbs have different usage characteristics in different contexts for the purpose of more than one verb and these usages are presented to attention with tables. It has been observed that the frequency of the verbs used for directive and commissive purposes is close to each other. In addition, the verbs used for expressive purposes were examined in terms of their positive and negative meaning values. It is thought that the study will contribute to the studies in the field in terms of showing the richness and depth of the usage power and communicative meaning values of the verbs specific to Turkish culture in the written literary texts of the historical periods of Turkish.

Keywords: *The Good And The Bad Prince* pragmatics, Old Uighur.

İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nin Budist çevredeki uyarılma çeviri metinleri içinde söylem ve söylev açısından *değerli öykü metnidir*. Öyküde, iyi ve kötü düşünceli iki prensin mücadelesinden çok, bir prensin kendisi, çevresiyle birlikte tüm canlıları iyiye, doğruya, mükemmele ve sonsuz mutluluğa eriştirmede yaşadığı sıkıntılar dile getirilir (Alyılmaz, 1998, s. 11). Bu bağlamda, İyi Düşünceli Prens'in bir bakıma erginleşme aşamalarını da ifade eden öykü, onun bu yolculuğunda aynı zamanda Bodhisattva olma yolundaki acılarını ayrıntılı olarak dile getirirken Budist öğretinin genel olarak bütün unsurlarını da metin içeriğinde okuyucuya yansıtmıştır.

Edim bilimi, temelde amaç olarak, metni üretenin niyetinin ve amacının belirlenmesi (Yılmaz, 2020, s. 1) olarak tanımlanmıştır. İletişimde alıcının ve vericinin bütün bilgi birikimi, kültürel ve toplumsal statüsü, ruh durumu ve bütün bu unsurları niyet ve amaç yönüyle içeren mesajın anlamlandırılması, yorumlanması, bu bağlamda edim biliminin inceleme alanına girmektedir.

Özelde, Eski Uygur Türkçesi, genelde ise, Türk dili tarihinin yazı dili boyutundaki değerli eserlerinden biri olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nün öncelikle başkarakterler ardından ise diğer karakterler ve onların konuşma eylemleri, ilgili bağlamlar içinde konuşmacı ve dinleyici olarak, iletişimsel anlam değerleri, amaçlar ve niyetler yönünden J. Searle'nin edim söz sınıflandırması temel alınarak değerlendirilmesi ve incelenmesi, Türk kültürü ve Türk dili açısından "değerli" olarak düşünülmüştür.

Kuramsal Çerçeve

Dil, kültürel varlık değeri olarak insanı birey yapan ve onu, içinde yaşadığı kültürel çevrede kimlikli, sosyal kişilikli yapan en önemli değerdir. Birey, sahip olduğu dil değeri ile kendi varlığını ve sosyal konumunu elde ederken, aynı zamanda ait olduğu cemiyet içinde de yapıp ettikleriyle sözleriyle birlikte şahsiyet kazanır ve şahsiyetini dili kullanım biçimiyle değerli kılar. Bu bağlamda dilin iletişim işlevi, onu soyut dizgesel düzleminden sıyrarak birey ve içinde yaşadığı cemiyet için imgesel bir anlam değeri olan iletişim aracına dönüştürür. Dilin nitelikleri de kullanımı ile birlikte konuşma dili ve yazı dili ile kendini gösterir.

Dilin konuşma dili ve yazı dilindeki kullanımı iletişim bakımından konuşmacı ve dinleyici olarak temelde iki düzlemde ele alınır. Verici olarak değerlendirilen konuşmacı, iletişimde bilgiyi, mesajı ve veriyi alıcıya ileten, bu açıdan ön plana çıkan ve iletişimi başlatan unsur olarak bilinir. Bu bağlamda dilin kullanımında konuşmacının vurgulanması, onun söylediklerinin davranışsal anlam değerinin öne çıkarılması, farklı bir alanı ayırt edici kılmakta ve yine anlam bilimi ile ilişkili olarak farklı bir alan olan edim bilimini ortaya çıkarmaktadır. Edim biliminin dile yaklaşım ve bakış açısı da kendinden önceki dönemlerden bu bakımdan farklı olmuştur.

Dil, mantıksal pozitivist yaklaşımla kurulan doğru-yanlış ve protokol cümlelerini esas alan bir “kişisiz” konuşma yerine, karşılıklı konuşmaya dayanan ve dilin ana işlevinin iletişim olduğu bir yaklaşımla ele alınır. Bu yaklaşımda, konuşmayı gerçekleştirenlerin bireysel özellikleri ve iletişim ortamının bilgisi, gündelik iletişim etkinliği içinde değerlendirilir ve cümle bağlamlarının anlam değerleri önemsenir. Yani, “bir şey söylemek aynı zamanda bir şey yapmaktır” düşüncesi dile yaklaşımı belirler. Bu bakımdan dil, bir edim alanında görülür ve konuşurların gündelik yaşamdaki yönelimleri, edimleri dilin bu kullanımları içinde güç ve performans açısından tespit edilir ve incelenir (Ricoeur, 2000, s. 15). Edim bilimine ilişkin konunun uzmanları ve araştırmacılar, onun farklı biçimde tanımlamalarını yapmışlardır. Açıklamalar ile desteklenen ve birbirine yakın olarak temelde dil biliminin bir alt dalı olarak ifade edilen edim bilimi, bu açıdan Günay (2004) tarafından, kullanım ve eylemler içinde dili açıklamayı hedefleyen dil biliminin bir alt dalı olarak; yine Toklu’ya göre (2003) dilin göstergelerden oluşan soyut bir dizge olarak değil de simgesel bir iletişim sistemi olan bir alt dal şeklinde ifade edilmektedir. Öte yandan farklı tanım olarak, dilin iletişimsel eylemine vurgu yapan Kasper (1997), edim bilimi, dilin söylemde kullanımı ve toplumsal kültürel bağlamı içinde iletişim eyleminin incelenmesi olarak değerlendirirken; Delbecque (2006) de dili kullanırken kişilerin yaptıklarının incelenmesini karşılayan bir tanımlama yapmıştır. Tanımlardan hareketle edim bilimi, dilin kullanımının iletişimsel boyutu konuşmacıyla değerlendirilirken, bir alt dal olarak da yine dil bilimi içinde ifade edilmiştir. Konuşmacının dilin kullanımında öne çıkması dilde “anlam”ın da önemli olmasını doğurmuştur.

Dil felsefesindeki temel tartışmalar “anlam”ın tanımlanmasına yönelik olmuştur. “Anlam” a dair edim bilimi açısından çözüm, Aysever (1994) tarafından tek yönlü bir bakış açısıyla (İdeci, Göndergeci ve Davranışçı) değil, dilin kurallarını temel alan bir davranış biçimi olarak kabul edilip, anlamın da bu kurallar içinde aranması gerektiğini dile getiren bakış açısıyla değerlendirilir. Çünkü diğer yaklaşım ve bakış açılarında tek yönlülüğün egemen olduğu dile getirilir. Örneğin; İdeci yaklaşımın çözüm önerisinde Locke (2004), sözcüklerin sadece kendilerini kullananların zihinlerindeki idelerin yerine geçtiğini; Göndergeci yaklaşımın çözüm önerisinde ise, Wittgenstein’in adların nesnelerin yerini tuttuğu gibi tümceler de olguların yerini tuttuğu dile getirilir (Akt. Hadot, s. 2011). Davranışçı yaklaşımın çözüm önerisi de Bloomfield (1995) tarafından konuşanın temel alınarak konuşmacının durumu, konuşma ve dinleyicinin cevabı biçiminde olduğu ifade edilir. Tüm bu değerlendirmelerde, edim biliminin çözümünün diğer yaklaşım çözümlerini kapsadığı ve dilin dizgesel kurallarının göz ardı edilmeyerek, anlamın da bu kurallar içinde aranması gerektiği dile getirilir.

Edim bilimine ait kuramlar, her bir yaklaşımın kendi felsefesi ve bakış açısı içinde gelişirken, bu açıdan öne çıkarak ve söz edimleri kuramını ortaya koyan L. J. Austin ve J. Searle'dir. Çalışmanın kapsam sınırlılığı gereği bu iki araştırmacının kuramı ve yaptıkları sınıflandırmalar ele alınacaktır.

Austin'in söz edimlerinin anlam bilimi içindeki yeri ve farkını ortaya koyduğu, onları iletişimsel anlam değerleri bakımından sınıflandırdığı ve örnek cümleler ile açıkladığı söz edimleri kuramı, öğrencisi J. Searle tarafından da geliştirilerek devam ettirilmiştir. Konuşmacının ifade ettiği cümledeki sözcüklerin her birinin dil bilimi açısından anlam değerlerinden daha fazla anlam değerlerine sahip olduğu ve farklı anlam değerlerini de ifade edebileceği bilinmektedir. Dinleyiciye de farklı anlam değerleri böylelikle aktarılır, iletilir. Bu bağlamda, konuşmacının cümlesinde kullandığı fiillerin de anlam değerleri farklı nitelikte gücü kapsamaktadır. Edim söz edimleri de konuşmacının dile getirdikleriyle eylemde bulunduğu söz edimleridir (Üstünel, 2020, s. 131). Böylelikle dilin konuşulması, iletişimsel olarak bir bildirge ile karşı tarafa (dinleyiciye) belirli kurallar içinde anlamlı bir bildirimde bulunmaktır. J. Searle, bir dili konuşmanın, bildirimde bulunmanın, yani söz edimlerinde bulunmanın, emir vermek, soru sormak, söz vermek vb. ile göndermede bulunmak ve yüklemek gibi biraz daha fazla soyut edimlerde bulunmak demek olduğunu ifade etmiş ve yine dili konuşmanın, kurala dayalı bir davranış girişiminde bulunmak olduğunu dile getirmiştir (Searle, 2000, s. 83-91). Söz ediminde bulunulurken yani dili konuşurken, göndermede bulunmak ve yüklemde bulunmak, farklı söz edimlerini, edimsel fiilleri ve fiil deyimlerini de kullanmayı gerektirmektedir. Söz edimlerinin yüklemde ve göndermede farklılaşması da Austin'in ortaya koyduğu ve Searle'nin de kabul ettiği farklı bir tanımı, yani edim söz edimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu edim söz edimlerini gösteren fiiller de şöyle sıralanır: "Bildirmek, betimlemek, kesinlemek, uyarmak, yorumda bulunmak, buyruk vermek, rica etmek, eleştirmek, özür dilemek, kınamak, onaylamak, buyur etmek, söz vermek, itiraz etmek, istekte bulunmak, gerekçelendirmek" (Searle, 2000, s. 92-93).

Austin, söz edimleri ile konuşmacının, yani sözü söyleyenin aynı anda üç tür edimi gerçekleştirdiğini dile getirir ve bu edimleri şöyle sıralar: "Dillendirme (düz söz edimi), edim söz edimi, etki söz edimi" (Akt. Polat, 2010, s. 45). Düz söz edimini belirli kurallar çerçevesinde belli dil birimlerinin bir araya getirilip sesletilmesi (dillendirilmesi) olarak; edim söz ediminin konuşan kişinin teşekkür etme, reddetme, kabul etme vb. edimleri yerine getirmesi; etki söz edimini ise, başlangıçtaki niyetin, amacın dışında dinleyici üzerindeki etkisi şeklinde tanımlar ve şu örneklerle de açıklar:

Düz söz edimi: Bana "üzerine ateş et!" demek isteyerek ve o kişiye gönderme yaparak "Ona ateş et!" dedi.

Edim söz edimi: “Ona ateş etmem konusunda bana baskı yaptı.” (Öğüt veya buyruk, emir verdi).

Etki söz edimi: “Ona ateş etmem konusunda beni ikna etti” (Polat, 2010, s. 45-46).

Örnekler incelendiğinde, düz söz ediminin bireyin kullandığı, ağzından çıkan sözün belirlenmiş bir amaçla ifade edilmesi olarak dile getirildiği, edim söz ediminin ise, bireyin dillendirdiği, sesletimde bulunduğu düz bir sözün iletişim değeri taşıması ve bir edim gücünü ifade etmesi olarak görülür. Diğer yandan etki söz edimi, diğer iki edimden de farklı biçimde konuşmacının sözünün amacı, niyeti dışında yönlendirilmesi ve tahmin edilemeyen bir sonuçla sonlanmasıdır.

Söz edimleri, dil ile ilgili diğer edimlerden farklı olarak sözün iletişimsel değeri, gücü ve anlamını öne çıkarmışlardır. Searle, söz edimlerinin farkının da onların anlamlı olmasından kaynaklandığını dile getirmektedir (Searle, 2000, s. 85). Bu bağlamda, söz edimleri, konuşmacının cümlelerinde anlatmak istediğinden çok daha fazla bir şeyi anlatmak istediğini ifade etmektedir. Öyle ki; Searle de söz edimlerinin iki temel bileşenden oluştuğunu, bunların da önerme içeriği ve edim söz gücü olduğunu söyler ve önerme içeriği kavramının tümceyi oluşturan dilsel öğelere karşılık geldiğini; edim söz gücü kavramının ise, bir iletişim ortamındaki tümcenin iletişim değerini karşıladığını dile getirir (Searle, 2006, s. 158-159). İki bileşen için örneklendirme yapılacak olursa, a) “Kitapları düzelt!” b) “Kitapları düzeltebilir misin? c) “Keşke kitapları düzeltsen!” örnekleri verilebilir. Örneklerde üç değişik emir, istek, dilek şeklinde edim söz gücü bulunurken; tek bir önerme olan “kitapları düzeltmek” içeriği kullanılmıştır. Öte yandan edim söz gücü bazen “Söz veriyorum, kitapları düzelteceğim.” örneğinde olduğu gibi söz verme ediminin açık biçimde bağlamdan anlaşılabilirdiği gibi, “Kitapları düzelteceğim.” örneğinde olduğu gibi de bağlama ilişkin olarak, söz verme ile birlikte planlama, karar verme, bilgi verme gibi iletişimsel anlam değerlerini karşılamaktadır. Bu bakımdan söz edimleri açık (belirtik) ve örtük biçimde birbirinden ayrılarak sınıflandırılabilir.

Edim söz edimlerinin iletişimsel değerleri bağlam içindeki farklı işlevleri (güçleri) ifade etmesi ile sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda Searle, edim söz edimlerinin amacını “iddia edici, yönlendirici, yükleyici (taahhüt edici), ifade edici ve bildirici, bildirimler” şeklinde 5’e ayırmış; iddia edicileri kısaca, konuşmacının dinleyiciyi önermenin doğruluğuna mecbur bırakması olarak, uyma yönünün sözden dünyaya olduğu, içtenlik koşulunun inanç olduğu betimlemeler, bildirimler, sınıflandırmalar olarak açıklamış; yönlendiricileri; dinleyeni önerme içeriğinin edim söz gücü doğrultusunda davrandırmaya çalışmak olduğu, uyma yönünün her zaman dünyadan söze doğru olduğu ve içtenlik koşulunun her zaman arzu olduğu ve “istek, emir, komut vb.” söz edimlerini karşılaması

biçiminde ifade etmiş; yükleyicileri; konuşmacıyı önerme içeriği doğrultusunda davranmak zorunda bırakan, uyma yönünün dünyadan söze olan ve içtenlik koşulunun niyet olduğu söz edimleri olarak dile getirmiş; ifade edicileri; söz ediminin sadece içtenlik şartını yerine getiren edimler olduğunu, “özür dilemek, teşekkür etmek, teselli etmek vb.” edim sözel güç taşıyanlarla karşılandığını vurgulamış; bildirimleri, bildiricileri ise, edim söz amacı dünyayı değişikliğe uğramış olarak temsil ederek dünyadan bir değişim oluşturmak olan, uyma yönünün hem dünyadan söze hem de sözden dünyaya doğru olduğu edimler olarak ifade etmiş ve Austin’in kullanım belirtici olarak adlandırdığı bildirimlere “Savaş ilan edilmiştir, Sizi karı koca ilan ediyorum, İstifa ediyorum.” gibi örnekleri sunarak açıklamıştır (Searle, 2006, s. 169-171; Polat, 2010, s. 49-50). Söz edimleri, konuşmacının dile getirdikleriyle anlamlı bir eylemde bulduklarını, söz ile dünya arasında bağ kurduklarını, içtenlikle hangi koşulla ifade ettiklerini nitelemektedir. Her bir edim söz ediminin zaman, yer, koşul ve kişi bakımından değişiklik gösterdiği ve edim gücünü de buradan aldığı açıktır.

Öte yandan, kişinin ruhsal durumunu ifade eden fiillerin edim sözel gücü de dikkat çekicidir. Bu türden edimseller, ruhsal davranışlarla ilgili olarak, fiillerin kullanım biçiminin bağlamda ifade edilmesiyle metinlerde öne çıkmaktadır. Dışa vurucu olarak sınıflandırılan bu edimseller, kişilerin duygu ve düşüncelerini ifade eden ve psikolojik olarak davranışları betimleyen, onları karşıdaki kişiye göstermesini sağlayan ifadeleri karşılamaktadır. Kişinin ruhsal durumu, içtenlik koşuluyla birlikte dışa yansıtılıp vurulmakta ve bu davranışı içeren durum içtenlik koşuluyla gerçekleşmektedir. Dışa vurucu edim söz edimlerinin kişilerin duygu ve düşüncelerini ifade etme işlevi yanında, toplumsal samimiyet ve ilişki işlevlerine yönelik de görevleri vardır. Konuşan kişilerin de duygularını ve düşüncelerini edimsellerle belirttik veya örtük biçimde ortaya koyduğu görülür (Üstünel, 2020, s. 145). Edim söz edimlerinin sınıflandırılmasında yükleyiciler, yönleticiler, karar belirticiler, dışa vurucular, bildirgeler şeklinde yapılan ayırım, edimsellik ifade eden ve birden fazla anlamı karşılayan fiiller için de çok yönlülük göstermektedir. Bu bağlamda bir fiil hem yönleticisi hem de yükleyicisi olabilir. Edim söz edimleri açısından yönleticisi fiillerin, konuşmacının karşısındaki dinleyiciden bir şey yapmasını istemesini belirtirken bazen bu durum istek, öneri veya teklif biçiminde olurken bazen de emir biçiminde daha fazla girişimi göstermesi bakımından fiillerin çok anlamlılık yönüne örnek oluşturmaktadır.

Dünyadaki doğal dillerin tamamında bulunan edim söz edimleri, o dillerdeki fiiller ile ifade edilip anlamlandırılırken o dilin de kültürel bir değer olarak aynı zamanda bir parçasını ifade eder konumdadır. Çünkü diller, ait oldukları kültürün yaşayış ve inanış biçimini yansıtan en önemli unsurlardır. Kültürü yaşayan ve yaşatan millet ve topluluğun ruhsal içtenlik durumunu, se-

vinçlerini, üzüntülerini yansıtan övgüleri, öğütleri, ricaları, istekleri, şakaları, emirleri vb. tüm kültürel değerleri ve değer yargılarını söz edimleri, fiiller ve fiil deyimleri aracılığıyla dinleyiciye aktarmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dile ait yazılı metinlerdeki konuşma örgülerini dinleyen dinleyicinin de okuduğu metindeki bağlamlar içinde kültürel değerleri bilmesi ve anlaması gerekmektedir. Dilin tarihî gelişim ve değişimini yazılı metinlerde takip edebilen dinleyici, aynı zamanda dilin art zamanlı değişim ve gelişimini de öğrenir ve bu devinimin tanığı olur. Çünkü dilin geçirdiği biçimsel devinim aşamalarını görerek kullanılan biçim ve işlevleri rahatlıkla anlar. Bu bakımdan Türkçe ve Türk kültürü de söz edimleri açısından incelenmeye değer tarihî metinleri, dönemsel olarak yazı dili boyutunda ifade eden dünyadaki değerli doğal dillerden, millî kültürlerden birisidir.

Amaç ve Önem

Bu çalışma ile Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nin değerli bir eseri olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde yer alan edim sözel güce sahip fiillerin J. R. Searle'nin edim söz edimleri sınıflandırmasına göre değerlendirilmesi ve incelenmesi amaçlanmıştır. Türkçenin tarihî dönem metinleri üzerinde söz edimleri açısından özellikle bir önceki ve bir sonraki döneme ait eser metinlerine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, Börekçi & Taşkın (2021)'in hazırladığı çalışma, "Orhun Yazıtları'nda söz edimleri" adıyla kitap bölümü biçiminde yayımlanmış ve çalışmada yazıtların söz edimlerinin önemi dikkatlere sunulmuştur. Bir sonraki dönem olan Orta Türkçe Dönemi'ne ait eserler üzerine dikkat çeken çalışma ise Üstünel (2020) tarafından "Edim bilimi bakışıyla Kutadgu Bilig" adıyla kitap olarak yayımlanmıştır. Eser, edim bilimi bakımından kapsamlı ve özgün olarak hazırlanmış olması nedeniyle önemlidir. Çalışmanın, yapılan bu çalışmalara genel anlamda kapsam, amaç ve önem yönünden katkı sunacağı ve özel anlamda da Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinde edim söz amaçlı kullanılan fiillerin tespit edilmesine yönelik özgün niteliğe sahip bir çalışmanın eksikliğini ilgili eser düzeyinde dolduracağı düşünülmüştür.

Eser ile ilgili edim bilimi açısından bu türde bir çalışmanın daha önce yapılmaması ve eserdeki edim sözel güç taşıyan fiillerin dikkat çekici boyuttaki önemi, alana ait çalışmalar için bir eksiklik ve boşluk oluşturduğu düşüncesini ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çalışma ile bu eksikliğin giderileceği ve eser üzerine yapılan çalışmalara farkındalık kazandırıp katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışma sonucunda, eserin dikkat çeken bu niteliği ile hem Eski Uygur Türkçesi Dönemi eserlerinin edim bilimi açısından önemli olduğunu hem de genel olarak Türkçenin, Türk kültürünün Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren dilin kültürel bağlamdaki kullanımının iletişimsel anlam değerini ve konuşma ediminde sözcelerin hedef dildeki uygun üretiminin önemini göstereceğine inanılmaktadır.

Yöntem

Türkçenin tarihî dönem metinleri, söz edimleri bakımından zengin söz varlığına sahiptir. Kavram işaretleri ve sözcüklerin zengin anlam değerleri söz edimlerinin gücü ve onların iletişimsel değerleri açısından araştırılmaya değerdir. Çalışmada, bu etkenler göz önünde bulundurularak nitel araştırma yöntemlerinden söylem analizi yöntemi tercih edilmiştir. Dilin kullanımının cümle düzeyinin ötesine geçişini kapsayan söylem terimi (Stubbs, 1983) dil bilimi temelinde metnin çözümlenmesini ifade ederken, söylem teriminin dilin kullanımının bağlam olarak toplumsal bağlam içinde değerlendirildiği bir tanımla da dile getirildiği görülür. İlgili tanıma göre, dilin işlevsel boyutu ön planda yer alırken, söylenenler de değerlidir. Öyle ki, söylenenlerin hangi toplumsal eylemleri gerçekleştirdiği, konuşma durum bağlamının ve de kişiler arasındaki ilişkilerin söylemi nasıl şekillendirdiği incelenebilir (Akar ve Martı, 2015).

Çalışma, İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde söylem analizi ile elde edilen verileri ortaya koymuştur. Bu bağlamda, çalışmada öyküde yer alan iletişimsel anlam değerindeki ifadeler anlam birliği yönünden birleştirilmiş, toplumsal ve durum bağlamına göre değerlendirilerek; ifade edilenler ile hangi toplumsal eylemlerin hangi fiillerle nasıl ve hangi amaçla yapıldığı, J. R. Searle'nin edim söz edimleri sınıflandırmasıyla dikkatlere sunulmuştur. Araştırmanın veri kaynağı olarak, "Hamilton, R. J. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması*. (Çev.: V. Köken), (2.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu." künyeli eseri alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Öykü, uyarlama çeviri eser olarak, dil nitelikleri bakımından, Eski Uygur Türkçesinin gelişmiş bir yazı diline ve anlatım biçimine sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki, söz dizimi düzeyinde doğrudan ve dolaylı aktarım cümleleri, şart cümleleri, istek cümlelerinin geçiş sıklığının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu bakımdan fiillerin iletişimsel olarak kullanımı da öne çıkmıştır. Ayrıca, öyküde fiil ve fiil deyimlerinin, özlü sözlerin zenginliği de dönemin anlatım biçiminin niteliğini ortaya koymuştur.

Öyküde, tüm canlıları seven, onlara acıyan ve onları yaşadıkları her türden eziyetlerden kurtarmak isteyen aynı zamanda da kendi kurtuluşunu gerçekleştirmek isteyen iyi düşünceli bir prensin "Bodhisattva olma" yolunda yaşadıkları ilgi çekici ve etkili bir anlatımla sunulur. Öykü, genel olarak her şeyi bilen anlatıcı bakış açısı ile geçmiş zamanın 3. tekil şahsı ile anlatılmıştır.

Yükleyiciler. İyi Düşünceli Prens'in çevresindeki insanların çektiği sıkıntıları, acıları bitirmek için onlara yardım etmek istemesi ve bunun için de han babasından yardım istemesi ile başlayan öykü, daha sonra ise, Prens'in bu

durumun babasının çevresinde yarattığı olumsuzluk nedeniyle kendi kendine bu sorunu çözme sorumluluğunu üstlenmek hem canlılara yardım etmek hem de “kendi yolculuğuna” “kendi cevherini bulmak” için çıkması anlatılır. Yolculuk için babası ile olan izin verip vermeme tartışması, daha sonra yaşlı bir rehberle güvenilerek prensin ona emanetinin yüklenmesi ve sonunda da yolculuğa çıkılması aktarılır. Ardından da Ejderhalar Hanı'nın onu kabul ederek öğretiyi öğrenmek istemesi ve ilerleyen bölümlerde de Prens'in dilencilere yaptığı iyilik ve verdiği söz okuyucuya mesaj olarak iletilir.

Öyküde, J. R. Searle'nin söz edimi sınıflandırmasına göre, yükleyici edim söz amacıyla kullanılan fiiller iletişimsel anlam değerleriyle birlikte tablolar da gösterilmiştir.

Tablo 1: Söz verme, güvence verme, onayla(ma)ma iletişimsel anlam değerindeki yükleyici edim sözel fiiller

Bölüm / Metin	Fiil	Edim söz amacı
men amtı ... ög kaç köñlin bértmeyin kaçım èlig tilke kirmezün öz kazgançım üze edgü kılınç kılayın tęp sakıntı... “Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım. Kral babam eleştirilmesin! (Dile girmesin) kendi kazancımla iyi işler yapayım ” diye düşündü” (XI. Böl. 8.st; XII. Böl. 4.st., s. 16).	<i>köñlin bértme-, edgü kılınç kıl- (Söz verme)</i>	Yükleyici
inçip tegin alkunı taplamadı tek taluy ögüzke kirmişig içgerü tapladı.. “Ama şöyle ki, prens bunların (bu yoların) hepsini onaylamadı . Sadece okyanus ırmağına gitmeyi onayladı ” (XV. Böl. 1-4; s. 18).	<i>taplama-(Onaylamama) tapla- (Onaylama)</i>	Yükleyici
yarlıg bolmaz erser bu yerde yokkaru turmaz men aş aşanmaz men ölgey men tęp tédi.. “Eğer kral buyruğı (izni) verilmezse, buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim ve öleceğim ” dedi” (XIX. Böl. 7-8; XX. Böl. 1.st., s. 20).	<i>yokkaru turmama-aş aşanmama-öl- (Söz verme)</i>	Yükleyici
kamagın edgü ögli teginke kulluk .. barır biz ölsür birle ölür biz kelser birle kelir biz tęp ötüg bértidiler.. “ Hepimiz İyi Düşünceli Prens'in hizmetine gideceğiz. O ölürse, birlikte öleceğiz. Geri dönerse, birlikte döneceğiz ” diye söz, güvence verdiler” (XXIII. Böl. 3-6; s. 22).	<i>kulluk bar-birle öl-birle kel- (Söz verme, güvence verme)</i>	Yükleyici

<p>lô kanı inçe têt yarlıkadı.. yaragay öjre yeme bodısavatlar munçulayu erdini buşıka kelmiş bar erti alkuka bérıp ıdtımız sızıne yeme bergey biz .. yètti kün munta eniñ biziñe nom .. nomlañ tapınalım udunalım biziñe asag tusu kılıñ... “Ejderhalar Hanı, şöyle buyurdu: ‘Olsun! (Uygun olacak!). Eskiden Bodhisattva’lar, böyle mücevher dilemeye gelmişlerdi. Onların hepsine (istediklerini) verip gönderdik; size de vereceğiz. Burada yedi gün kalın. Bize yasayı (öğretiyi) vaaz edin. (Size) tapınalım (uyalım), saygı gösterelim. Bizi yararlandırın” (XLVIII. Böl. 5; XLIX. Böl.1-7; s. 34-35).</p>	<p>tapın- udun- (Onaylama)</p>	<p>Yükleyici</p>
<p>men yərçilep elitgey men sizni bodunka tegürgey men têt tedi .. “Ben, size rehberlik edip sizi götürreceğim. İnsanların yanına ulaştıracağım” dedi” (LX. Böl. 2-4; s. 39).</p>	<p>tegür- (Söz verme)</p>	<p>Yükleyici</p>
<p>munuñ yüzün yeme körmeyin .. “Bunun yüzünü görmeyeyim” (LXIII. Böl. 1-2; s. 42).</p>	<p>körme- (Söz verme)</p>	<p>Yükleyici</p>
<p>anta ol çabiş ayu berge men .. yemişin kuş kuzgun artatmagay ötrü yemişlikçi er éliteyin têt tedi .. “Orada size kurnazca bir oyun göstereceğim. Yemişlerinizi (bundan böyle) kargalar ve (başka) kuşlar talán etmeyecekler. Bunun üzerine yemiş görevlisi: ‘Sizi oraya götüreyim!’ dedi” (LXXV. Böl. 1-5; s. 48).</p> <p>kuş kuzgun konsa ışığı tartğı men sögüt tepreyeğ ... kuşlar konmağı yemişiniz artatmagay têt tedi .. “Kargalar ya da (başka) kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim; ağaçlar sallanacak, yemişiniz de berbat olmayacak” dedi (LXXX. Böl. 3-7; s. 50).</p>	<p>artat- (Güvence verme)</p>	<p>Yükleyici</p>
<p>silerni körüşmegey men kaçan burkan kutın bulsa men silerni barça anta kutargay men têt tedi .. “Sizlerle artık ikinci kez karşılaşmayacağım. Ne zaman (Eğer) Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursam, sizleri, hepinizi, o zaman kurtaracağım’ dedi” (LXXVI. Böl. 3-7; s. 48).</p>	<p>kutar- (Söz verme, Güvence verme)</p>	<p>Yükleyici</p>
<p>anta ol çabiş ayu berge men .. yemişin kuş kuzgun artatmagay ötrü yemişlikçi er éliteyin têt tedi .. “Orada size kurnazca bir oyun göstereceğim. Yemişlerinizi (bundan böyle) kargalar ve (başka) kuşlar talán etmeyecekler. Bunun üzerine yemiş görevlisi: ‘Sizi oraya götüreyim!’ dedi” (LXXV. Böl. 1-5; s. 48).</p>	<p>élit- (Güvence verme)</p>	<p>Yükleyici</p>

Tablo 2: Sorumluluk alma / yüklenme, kabul et(me)me iletişimsel anlam değerindeki yükleyici edim sözel fiiller

Bölüm / Metin	Fiil	Edim söz amacı
aviçka kamağ taplamış üçün yerçi boltı.. “İhtiyar öneriyi tümüyle kabul ettiği için onun rehberi oldu” (XXVII. Böl. 7.st., XXVIII. Böl. 1.st., s. 24).	tapla- (Kabul etme)	Yükleyici
men yeme barayım edgü yavlak bulsar birle bulalım tęp “Ben de onunla gideyim! İyiyi de kötüyü de bulursak birlikte bulalım ” dedi (XXX. Böl. 2-3; s. 25).	bar- (Sorumluluk alma) birle bul- (Sorumluluk alma)	Yükleyici
yarlığın eşidip neğ unamadılar üntemediler ... “Onun buyruğunu işitince, onlardan hiçbiri (gitmeye) asla razı olmadı (hiçbiri hiç ses çıkar-madı) ” (XXXII. Böl. 8; s. 26).	ünteme-, una- ma-(Kabul etmeme)	Yükleyici
lö kanı inçe tęp sakınç sakıntı ulug küçlüğ kutlug bodisavatlar ermeser bu yerke neğ tegmegey.. erti .. ol bodisavat erinç kirkzün tęp yarlıkadı.. ol ödün tegin içgerü kirdi lö kanı utru önti elgin tuta kigürüp erdinilig orunluk erklig üze olgurtı... “Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü: ‘Büyük, güçlü ve kutsallıkla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi. O bir Bodhisattva olmalı. Girsin! ’ diye buyurdu. O zaman Prens içeri girdi. Ejderhalar Hanı onu karşılamak için ilerledi. Elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu” (XLV. Böl. 1-8 XLVI. Böl. 1-3; s. 33).	kirk- (Kabul etme)	Yükleyici
erdini maña bërıñ men tutayın ... “Mücevherleri bana verin, onu ben tutayım ” (LV. Böl. 6; s. 38).	tut- (Sorumluluk alma)	Yükleyici

Tablo 3: Yükleyici edim sözel güç taşıyan fiillerin analizi

İletişimsel anlam değeri	Geçiş sıklığı
Söz verme, Güvence verme, Onayla (ma)ma	14
Sorumluluk alma / yüklenme, Kabul et(me)me	7
Toplam	21

Öyküde, söz verme güvence verme ve onayla(ma)ma iletişimsel anlam değeri yönünden edim sözel güç taşıyan fiillerin geçiş sıklığının Prens'in yolculuğa çıkmaya hazırlandığı bölümlerde yoğun olduğu görülür.

Söz verme, güvence verme ve onayla(ma)ma anlam değerlerinde 14 edim sözel fiil kullanılırken, sorumluluk alma ve kabul etme(me) anlam değerlerinde ise, 7 edim sözel fiil kullanılmıştır.

Yönelticiler. Öykünün başlangıç bölümünde baba-oğul (konuşmacı-dinleyici) arasındaki buyruk verme, istekte bulunma, izin ver(me)me iletişimsel anlam değerindeki yöneltici amaçlı edim sözel fiiller dikkat çeker. Prens'in okyanusa gitmek için babasından izin istemesi, bunun için istekte bulunması ve babasının da önce izin vermeyip daha sonra onaylayıp izin vermesi akıcı bir anlatımla aktarılır. Daha sonra ise, yine olay örgüsü çerçevesinde Ejderhalar Hanı'nın prensi kabulü, dilencilerin Prens'ten kurtuluş için istekte bulunmaları anlatılır.

Yöneltici edim söz amacıyla kullanılan fiiller iletişimsel anlam değerleriyle birlikte tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Buyurma, istekte bulunma, izin ver(me)me, öğüt verme, işlevindeki yöneltici edim sözel fiiller

Bölüm / Metin	Fiil	Edim söz amacı
yeme kağı kan inçe tēp yarlıkadı kağı kazgan-sar oğlu üçün tēmez mü. köñlög bērzün köñlin bērtmeñler .. “ <i>Bunun üzerine (prens) babası han şöyle buyurdu: ‘Eğer baba kazanırsa oğul içindir denmez mi? (Oğlunun) arzusunu yerine getirsin (denmez mi) Onun gönlünü kırmayın! (VII. Böl. 7.st.; VIII. Böl. 5.st., s. 14).</i>	<i>köñül bert- (Buyurma) inçe tēp yarlıkadı (Buyurma)</i>	Yöneltici
ol ödün inançları buyrukları eşidip kanka inçe tēp ötüntiler teñrim élig törüg ağı barım tutar ağı barım alkınsar él törü neçük tutar biz teñrim .. ol ödün kağı kan inçe yarlıkadı amrak ögüküm köñlin neçük bērtēyin men ağıçı barçağı ağıçılar bērer ödün öñi barzun kentü bilingey erinç tēp yarlıkadı.. “ <i>O zaman, sadık dostları, bakanları, bunu işitince hana şöyle arz ettiler (istekte bulundular): ‘Haşmetlim, devleti ve onun kurumlarını varlık ve zenginlik ayakta tutar. Varlık ve zenginlik tükenirse devleti ve kurumlarını nasıl sürdürebiliriz? Bunun üzerine (prens) babası han, şöyle buyurdu: ‘Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım? Ne kadar</i>	<i>ötün- (İstekte bulunma) inçe yarlıkadı tēp yarlıkadı (Buyurma) köñlin bērt- (İzin vermeme)</i>	Yöneltici

<p><i>hazineci varsa hepsi zamanında) prens geleceği zaman başka yere gitsin. Kuşkusuz o bunu kendiliğinden anlayacaktır' diye buyurdu” (VIII. Böl. 7.st.; X. Böl. 2.st., s. 14-15).</i></p>		
<p>ötrü kañı elligence ötüg bèrdi talu(y) ögüzke kireyin tēp ol ödün kañı kan bu ötüğ sav eşidip neñ kiginç berü umadı ertinjü busuşlug bolı .. “<i>Sonra sarayda han (olan) babasına: ‘Okyanus ırmağına gideyim mi?’ diye maruzatta bulundu. Bunun üzerine babası han bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap veremedi ve son derece üzüldü” (XV. Böl. 4.st.; XVI. Böl. 1.st., s. 18).</i></p>	<p><i>ötüg bër- (İstekte bulunma) busuşlug bol- (İzin vermeme)</i></p>	Yöneltici
<p>ol ödün bodısavat tegin kañı kanta bu yarlıg eşidip yarlıg bolzun tıdmazun barayın tēp ötünti ötrü kañı kan yarlıgkamadı barmagay sen tēp tēdi .. “<i>O zaman prens Bodhisattva, babası handan bu buyruğu işitince (ona): ‘Kral buyruğu (izni) çıksın; engel olunmasın, gideyim’ diye yalvardı. Bunun üzerine babası han izin vermedi. ‘Gitmeyeceksin!’ dedi” (XVIII. Böl. 7.st.; XIX. Böl. 3.st., s. 19-20).</i></p>	<p><i>ötün- (İstekte bulunma) yarlıgkama- (İzin vermeme) yarlıg bol- (İstekte bulunma) barmagay- (Buyurma)</i></p>	Yöneltici
<p>ol ödün kañı kan yarlıg yarlıgkadı kim taluyka barayın tēser kirinler oğlum teginke eş bolunlar ne kergekin barça bergey biz .. “<i>O zaman babası han buyurdu: ‘Kimler ‘Okyanusa gideyim’ derlerse gelsinler (saraya gelsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar. Ne gerekiyorsa biz vereceğiz” (XXI. Böl. 8.st., XXII. Böl. 4.st., s. 21).</i></p>	<p><i>yarlıg yarlıka- (Buyurma)</i></p>	Yöneltici
<p>ötrü barsar bargıl tēp yarlıgkadı .. “<i>O zaman: ‘Gitmek istiyorsan git!’ diye buyurdu” (XXX. Böl. 6.st., s. 25).</i></p>	<p><i>yarlıgka- (Buyurma)</i></p>	Yöneltici
<p>ol kapagçı kırınlar .. içgerü kirip ötüntiler lö kanı inçe tēp sakınç sakıntı ulug küçlüğ kutlug bodısavatlar ermeser bu yērke neñ tegmegey.. erti .. ol bodısavat erinç kirkzün tēp yarlıkadı.. ol ödün tegin içgerü kirdi lö kanı utru önti elgin tuta kigürüp erdinilig orunluk erklig üze olgurtı... “<i>O kapısı kızlar içeri girip isteği dile getirdiler. Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü: ‘Büyük, güçlü ve kutsallıkla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi. O bir Bodhisattva olmalı. Girsin!’ diye buyurdu. O zaman Prens içeri girdi. Ejderhalar Hanı onu</i></p>	<p><i>ötün- (İstekte bulunma) yarlıka- (Buyurma)</i></p>	Yöneltici

<i>karşılama için ilerledi. Elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu” (XLV. Böl. 1-8 XLVI. Böl. 1-3; s. 33).</i>		
<i>lö kanına tatılgı sogançığı nom nomladı ulug ögrünçülüğü köñlin buşı bërmeğe asğı nomladı.. “(Prens), güçlü Ejderhalar Hamı’na iyi ve tatlı yasaları salık (öğüt) verdi. Ona büyük sevinçlerle dolu bir kalple sadaka vermenin yararlarını anlatarak öğretti (vaaz etti)” (XLVI. Böl. 3.st., s. 33).</i>	<i>nom nomla- (Öğüt verme)</i>	Yöneltici
<i>inçe tęp kut koltı men ulug küşüşin bu çıntamani erdini alıp sızıne buşı bërür men siz kaçan burkan kutın bulsar siz meni titmeğ kutgarı sızıne kutuñuzta bu suylug et’özde ozalım kurtulmak yolka teginelim.. “(Ve bu sözlerle) kurtuluş isteğinde bulundu: ‘Ben, büyük bir istekle bu çıntamani mücevherini size bağışlıyorum. Siz, Budha’nın sonsuz mutluluğunu bulduğunuz zaman beni terk etmeyin, kurtarın! Sizin tarafınızdan sizin yararlı gücünüz (kutunuz) sayesinde bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim” (LI. Böl. 1.st.; LII. Böl. 1.st., s. 36).</i>	<i>kut kol- (İstekte bulunma) tit- kutgar- (Buyurma) oz- kutrul- (İstekte Bulunma)</i>	Yöneltici
<i>ötrü edğü ögli tegin başıntaki erdinigiñ alıp enişiy bërdi bekrü kizlep tut ogrı almazun tęp tedi.. “İyi Düşünceli Prens başındaki mücebheri alıp küçük kardeşine verdi. ‘Sıktı tut! İyi gizle, hırsız almasın’ dedi” (LV.Böl 7-LVI.Böl. 1-2; s. 38).</i>	<i>bekrü kiz- tut- alma- (İstekte bulunma)</i>	Yöneltici
<i>oglum savı edğü yavlak belgürğinçe kınlıkta yatzun tęp yarlıg boltı .. “(Sevgili) oğlumun iyi ya da kötü haberi gelinceye kadar (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın! diye buyurdu” (LXIII. Böl. 2-5; s. 42).</i>	<i>yarlıg bol- (Buyurma)</i>	Yöneltici

Tablo 5: Yöneltici edim sözel güç taşıyan fiillerin analizi

İletişimsel anlam değeri	Geçiş sıklığı
<i>Buyurma</i>	10
<i>İstekte Bulunma</i>	8
<i>Öğüt verme</i>	1
<i>İzin vermeme</i>	3
Toplam	22

İyi Düşünceli Prens'in babasının, öykünün ilk bölümünden itibaren üst hiyerarşik statüsünü kullanarak etrafına buyruklar vermesi, bağlamlar içinde buyurma anlam değerindeki fiillerin kullanım sıklığını artırmıştır. Ardından ise, Prens ile birlikte daha alt sosyal statüde olan karakterlerin istekte bulunma anlam değerindeki fiillerinin geçiş sıklığının geldiği görülür. Bu bağlamda, öyküde 10 buyurma, 8 istekte bulunma, 3 izin vermeme ve 1 de öğüt verme anlam değerinde edim sözel fiil kullanılmıştır.

Dışa vurucular. *Olumlu ve olumsuz saygı bildiren fiiller.* Öyküde, dışa vurucu edim söz edimleri, olumlu ve olumsuz saygı bildiren fiillerin iletişimsel anlam değerinde kullanımı ile gerçekleşmiştir.

Dışa vurucu olumlu ve olumsuz saygı bildiren fiiller tablolarda dikkate sunulmuştur.

Tablo 6: Dışa vurucu olumlu saygı bildirme işlevinde edim sözel fiiller

Bölüm / Metin	Fiil	Edim söz amacı
lõ kanı inçe tẽp sakınç sakıntı ulug küçlüg kutlug bodısavatlar ermeser bu yërke neñ tegmegey.. erti .. ol bodısavat erinç kirkzün tẽp yarlıkadı.. “Ejderhalar Hanı, şöyle düşündü: ‘ Büyük, güçlü ve kutsal-lıkla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi. O bir Bodhisattva olmalı. Girsin!’ diye buyurdu ” (XLV. Böl. 1-6 st., s. 33).	<i>kirk- elgin tuta kigür- erdinilig orunluk erklig üze olgurt- nom nomla- tapın-, udun- kılıp- asıg tusu kıl- öp-; kuçuş-; ıglaş-; sığlaş- ögür- adruk begrek er közün- ëlit- açın-</i>	Dışa vurucu
ol ödün tegin içgerü kirdi lõ kanı utru önti elgin tuta kigürüp erdinilig orunluk erklig üze olgurtı... “O zaman Prens içeri girdi. Ejderhalar Hanı onu karşılamak için ilerledi. Elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu ” (XLVI. Böl. 1-3; s. 33).		
yetti kün munta eniñ biziñe nom .. nomlağ tapınalım udunalım biziñe asag tusu kılığ... “Burada yedi gün kalın. Bize yasayı (öğretiyi) vaaz edin. (Size) tapınalım (uyalım), saygı gösterelim. Bizi yararlandırın ” (XLIX. Böl. 4-7; s. 35).		
ekki kadaş esen tükel .. kabışıp öpişti kuçuştı ıglaştı ötrü sığlaştılar yine ögürdiler sevintiler .. “İki kardeş sağ salim kavuşup öpüştü, kucaklaştı ve ağlaştılar		

<p><i>sonra hıçkıldılar; ve (daha sonra) yine neşelendiler, sevindiler</i>” (LII. Böl. 8. st.,; LIII. Böl. 1-3. st., s. 36-37).</p> <p>udçı er körüp inçe tēp ayıtdı siz kişide adruk begrek er közünür siz siz neglük inçe irinç yarlıg boltuñuz .. “<i>Sığırmaç, onu görünce şöyle sordu: “Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil biri gibi görünüyorsunuz? Niye böyle zavallı ve acınacak duruma düştünüz?”</i>” (LXVI. Böl. 3-7; s. 43).</p> <p>ol ödün udçı er öz eviñe elitti açıntı .. “<i>O zaman sığırmaç, onu kendi evine götürdü, ona ihtimam gösterdi</i>” (LXVII. Böl. 5-7; s. 44).</p>		
---	--	--

Tablo 7: Dışa vurucu olumsuz saygı bildirme işlevinde edim sözel fiiller

Bölüm / Metin	Fiil	Edim söz amacı
<p>anta kin yeme agruk bultı keñrenü aş bérür boltılar .. “<i>Bundan sonra yine onu ağır yük olarak gördüler ve ona homurdanarak yemek vermeye başladılar</i>” (LXVIII. Böl. 2-4; s. 44).</p> <p>amtı bizni irinç yarlıg kılıp kaçça barır siz .. “<i>Şimdi bizi zavallı ve mutsuz kılıp nereye gidiyorsunuz?</i>” (LXXVII. Böl. 8. st. LXXVIII. Böl. 1-2 st., s. 49).</p>	<p><i>agruk bul-keñrenü aş bér-bol-irinç yarlıg kılıp-bar-</i></p>	Dışa vurucu

Tablo 8: Dışa vurucu edim sözel güç taşıyan fiillerin analizi

İletişimsel anlam değeri	Geçiş sıklığı
<i>Olumlu Saygı Bildirme</i>	14
<i>Olumsuz Saygı Bildirme</i>	3
Toplam	17

Öyküde, Ejderhalar Hanı'nın Prens'i karşılaması, onu kabul etmesi, onun bilgisine ve erdemine değer vermesi ve de ondan öğretiyi öğretmesini istemesi olumlu saygının iletişimsel anlam değeri olarak dışa vurulduğu ve somut bir biçimde ruh durumunu gösterdiği görülür.

Olumsuz saygı ise, Prens'in kaldığı evde gördüğü hoş olmayan davranış, tutumla ağırlanması ve homurdanarak kendisine davranılması olumsuz saygıyı bildiren fiillerle konuşma bağlamında kullanılmıştır.

Öyküde, 14 olumlu saygı bildiren fiile karşılık, sadece 3 olumsuz saygı bildiren toplam 17 dışa vurucu amaçla kullanılan edim sözel fiil kullanılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Öykü, temelde İyi Düşünceli Prens'in yaşadıkları ve iyiyi, doğruyu, bilgiyi aradığı erginleşme yolculuğu çerçevesinde Budist öğretiyi ibretlik mesaj verici olaylar zinciri şeklinde ele alarak okuyucuyu, dinleyiciyi etkileyip onda “olması istenen davranış ve tutumları” somut örnek olaylar ile yansıtmayı amaçlar. Öyküdeki, olay örgüsünün akışı ve karakterlerin seçimi de bu amaca yönelik olarak belirlenmiştir. Edim bilimi açısından öyküdeki karakterlerin yani konuşmacı ve dinleyicilerin bakış açısıyla da olay örgüsü bir problemin çözüme kavuşturulmak istenmesi ile başlar. Bu bağlamda, öyküde yöneltici amaçla edim sözel güç taşıyan fiillerin geçiş sıklığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Özellikle de buyurma iletişimsel anlam değerindeki fiillerin yoğun kullanımı da hiyerarşik olarak Prens'in babasının çevresindekileri buyruklarıyla yönlendirmek ve bu sayede de iletişimsel boyutta problemin çözümünü sağlayacağını göstermek istemesinden kaynaklandığı çıkarımı yapılabilir. Prens'in babası böylelikle bu edim söz edimleri ile dünyayı söze uydurmuştur. Yöneltici edim sözlerle dünya söze uydurulurken dinleyiciden bu doğrultuda bir şey yapmasını buyurmak, istemek, rica etmek, vb. dileklerde bulunması amaçlanır (Yule, 1996, s. 54; Searle, 2000, s. 48-49). Öykünün başlangıç bölümlerindeki konuşma örgüleri de bu boyutta yöneltici amaçlı edim söz edimlerinin buyurma ve istekte bulunma anlam değerindeki kullanımının yoğunluğunu göstermiştir. Ardından ise, izin vermeme ve öğüt verme anlam değerlerindeki fiillerin kullanımı yoğunluktadır. Öte yandan bu kullanımlarda buyurma ve istekte bulunma anlam değerinde birden fazla farklı fiilin farklı toplumsal bağlamlardaki kullanım çeşitliliği de diğer anlam değerinde kullanılan fiillere göre fazladır. Bulgulardan elde edilen verilere göre, fiillerin kullanım analizi tablolarda gösterilmiştir.

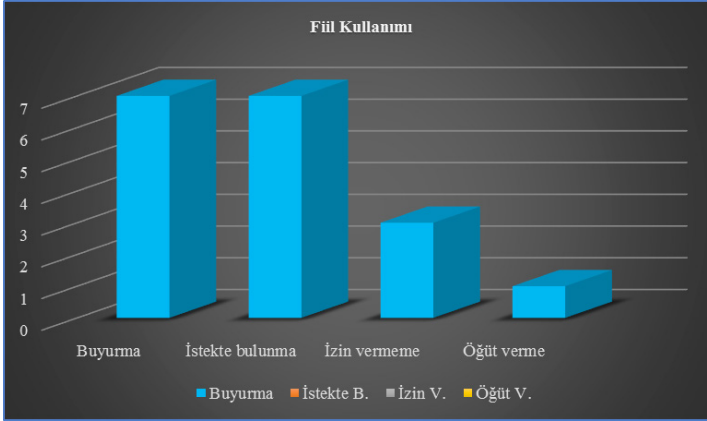
Tablo 9: Yöneltici edim söz edimlerinde fiillerin kullanım analizi

İletişimsel Anlam Değeri	Farklı Fiil	Toplam
Buyurma	<i>yarlıg yarlıka- yarlıka- yarlıgka- yarlıg bol- barma- köñül bért- tit- kutgar-</i>	7

İstekte bulunma	<i>kut kol- oz- kutrul- ötün- ötüg bér- yarlıg bol- bekrü kiz- tut- alma-</i>	7
İzin vermeme	<i>köyül bért- busuşlug bol- yarlıgka-</i>	3
Öğüt verme	<i>nom nomla-</i>	1

Tablo 10: Yöneltilici edim söz edimlerinin farklı fiillerle kullanım analizi

Tablolarda dikkat çekici olarak, yöneltilici edim sözel güce sahip bazı fiillerin (tabloda farklı renkte işaretli) farklı konuşma bağlamlarında farklı iletişimsel anlam değerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu fiillerin iletişimsel anlam değerindeki kullanım farklılığı, edim bilimsel olarak söylenenlerin hangi yerde, hangi zamanda, nasıl ve niçin sözcelendiğini de göstermekte ve böylelikle de öykünün anlatım zenginliğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan öyküdeki her bir olay örgüsü içinde karakterlerin konuşmacı ve dinleyici olarak niyetlerini ve amaçlarını edim sözel güç taşıyan farklı fiiller ile ifade etmiş olmaları, Türkçenin anlatım zenginliği ve kavramları karşılama gücünü göstermesi bakımından değerlidir.

Öyküde, yöneltilici amaçla kullanılan edim sözel fiiller ile birlikte yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiillerin geçiş sıklığının birbirine yakın olması dikkat çekmiştir. Özellikle bu bağlamda söylenenlerin yönünün dünyadan söze doğru olduğu her iki amaçla kullanılan fiillerin iletişim anlam değerlerinden tespit edilmiştir.

Yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiillerin söz verme anlam değerinde, diğer anlam değerindeki fiillerden daha fazla farklı fiil kullanılarak anlamlandırıldığı görülmüştür. Aynı zamanda yine güvence verme anlam değerindeki fiiller ile de birlikte kullanımının yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, öyküdeki karakterlerin özellikle de İyi Düşünceli Prens'in hem kendi için hem de diğer canlılar ve insanlar için sorumluluklar yüklenmek istemesi ve kendisiyle birlikte onları sıkıntı ve acı veren koşullardan kurtarma çabasında olması, bu fiillerin geçiş sıklığını bağlamlar içinde yükseltmiş olduğu görülür. Öykünün Prens karakteri üzerinden vermek istediği mesajla da bu bakımdan örtüşen bir fiil kullanımının olduğu tespit edilmiştir. Yine öyküde bu bağlamda, Eski Uygur Türkçesinin özellikle söz verme ve güvence verme anlam değerini karşılayan fiillerinin çeşitliliğinin de toplamda 14 olduğu ve yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiiller içinde geçiş sıklığının en yüksek olduğu tespit edilmiştir.

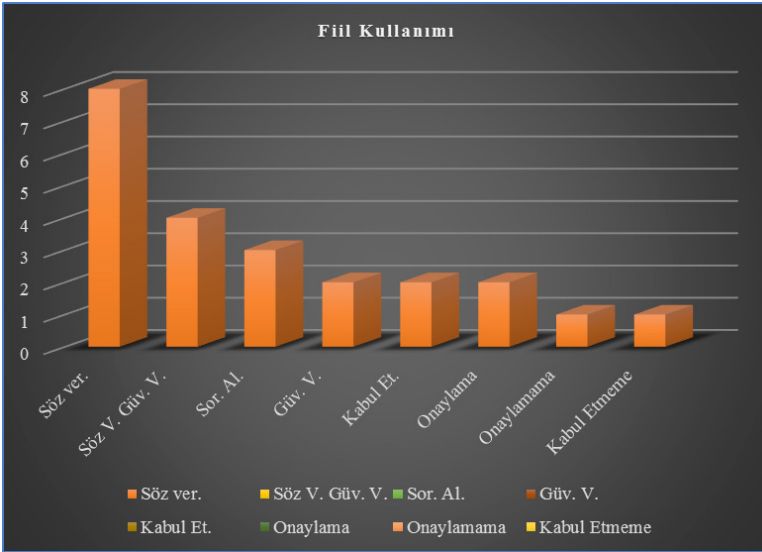
Yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiillerin kullanım analizi tablolarında dikkatlere sunulmuştur.

Tablo 11: Yükleyici edim söz edimlerinde fiillerin kullanım analizi

İletişimsel Anlam Değeri	Farklı Fiil	Toplam
Söz verme	<i>köŋlin bértme-, edgü kılınç kıl- yokkaru turmama- aş aşanmama- öl- tegür- kör-</i>	8
Söz verme, Güvence verme	<i>kulluk bar- birle öl- birle kel- kutar-</i>	4
Sorumluluk alma	<i>bar- birle bul- tut-</i>	3
Kabul etme	<i>kirk- tapla-</i>	2

Güvence verme	<i>artat- ëlit-</i>	2
Onaylama	<i>tapla- tapın- udun-</i>	2
Onaylamama	<i>taplamama-</i>	1
Kabul etmeme	<i>unama- ünteme</i>	1

Tablo 12: Yükleyici edim söz edimlerinin farklı fiillerle kullanım analizi

Tablolardaki veriler incelendiğinde, bazı fiillerin de hem yöneltici hem de yükleyici amaçla edim sözel güç taşıdığı görülmüştür. Bu bağlamda, daha önce buyurma ve izin vermeme anlam değerindeki *könjülin bértme-* fiil deyimi yükleyici edim söz edimi olarak söz verme anlam değerinde kullanılmıştır. Ayrıca, kabul etme ve onayla(ma)ma anlam değerinde kullanılan *tapla-* fiili de yine birden fazla iletişimsel anlam değerinde yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiil olarak dikkat çekmiştir.

Çalışmada, dışa vurucu amaçlı kullanılan edim sözel fiillerin saygıyı hem olumlu hem de olumsuz olarak öyküdeki farklı toplumsal bağlamlarda doğru- dan / dolaylı aktarımlarla karşıladığı ve bu kullanımlarla saygının iletişimsel olarak karşı taraftakine bildirildiği ve de iletişimsel boyutta anlamlandırıldığı tespit edilmiştir.

Yükleyici ve yöneltici amaçla birden fazla iletişimsel anlam değeri taşıyan farklı fiiller, benzer şekilde öyküde, dışa vurucu edim söz edimlerinde de

olumlu ve olumsuz saygı bildiren farklı fiiller olarak kullanılmıştır. Özellikle olumlu saygı bildiren fiillerin geçiş sıklığının yüksekliği, fiillerin iletişimsel anlamda öykünün mesajında ve yazılma amaçlarından biri olarak da olumlu saygı bildirmeyi amaçladığını göstermektedir. Olumsuz saygı bildiren fiiller ise, Prens'in konuk olduğu evde karşılaştığı davranış biçiminde dikkat çekici şekilde kullanılmıştır.

Öyküde, dışa vurucu amaçlı kullanılan 14 olumlu saygı bildiren fiile karşılık, 3 olumsuz saygı bildiren fiil kullanılmıştır. Ayrıca, olumlu saygı bildiren edim sözel fiillerin diğer edim söz edimlerinde farklı iletişim anlam değerine sahip fiiller gibi çeşitli kullanımı da dikkat çekicidir. Fiiller ile ilgili analiz tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13: Dışa vurucu olumlu saygı bildiren edim sözel fiillerin kullanım analizi

İletişimsel Anlam Değeri	Farklı Fiil	Toplam
Olumlu saygı bildirenler	<i>kirk- nom nomla- tapın- udun- kılış-</i>	3

Tabloda da görüldüğü gibi, olumlu saygı bildiren 3 fiil de aynı zamanda yöneltici ve yükleyici amaçla kullanılan edim sözel fiillerdendir. *kirk-* fiili kabul etme anlam değerinde yükleyici edim söz amacıyla; *nom nomla-* fiil deyimi öğüt verme anlam değerinde yöneltici amacıyla ve *tapın- udun- kılış-* fiil deyimi ise, onaylama anlam değerinde yükleyici amaçla kullanılan edim sözel güç taşıyan fiillerdir.

Öte yandan, dışa vurucu amaçla kullanılan edim söz edimlerinin iletişimde bulunan kişilerin ruh durumunun dışa vurulmasını anlamlandırdığı düşünüldüğünde, Türk kültüründe içten selamlaşmanın, içten duyguların paylaşımının göstermesi bakımından olumlu saygı bildiren *öp-*; *kuçuş-*; *ıglaş-*; *sıglaş-*; *ögür-* fiilleri de bağlamdaki kullanımı açısından dikkat çekmiştir. Bu bakımdan yine zengin bir anlatımın ve çeşitli nitelikteki bağlamların öyküde dikkat çekici biçimde kullanıldığı görülür.

*İyi ve Kötü Prens Öyküsü'*nün, Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nin edim sözel güç taşıyan fiiller bakımından zengin eserlerinden biri olduğu elde edilen bulgular ile ortaya konmuştur. Edim sözel güç taşıyan fiillerin yükleyici, yöneltici ve dışa vurucu amaca yönelik olarak metin bağlamında geçiş sıklığının yüksek olduğu ve toplamda üç edim söz amacıyla 60 fiilin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan öykünün Eski Uygur Türkçesinin tarihî dönem itibarıyla anlatım zenginliğini ve toplumsal bağlamda iletişimsel olarak eylemleri karşılama gücünü gösterdiği açıktır. Sonuç olarak, çalışmanın kapsamı, yönü ve tespitleriyle Türk kültürüne ait fiil ve fiil deyimlerinin Türkçede edim bi-

limsel yönden anlatım zenginliği ve çeşitliliğini kanıtlayan alan çalışmalarına katkı sunacağına inanılmaktadır.

Öneriler

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde uyarılama çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılan Budist çevre ya da Manihaist çevredeki benzer türdeki eserlerin söz varlığındaki fiiller, edim sözel güç bakımından karşılaştırılmalı olarak çalışılabilir. Böylelikle eserlerdeki fiillerin tarihî ve kültürel durum bağlamlarındaki edim sözel güçleri ve söz edimi amaçları bakımından kullanım farklılıkları karşılaştırılmalı olarak ortaya konabilir.

Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nden bir önceki ve bir sonraki tarihî dönem eserlerinde bu türden fiillerin kullanımını farklılık ya da benzerlikleri yönünden ele alınabilir.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akar, D. ve Martı, L. (2015). Söylem çözümlemesi. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Ed.), *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* içinde (s. 242-252). Anı.
- Alyılmaz, S. (1998). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi'nin Uygurcasının söz dizimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aysever, L. (1994). *Anlam sorunu ve John Searle'nin çözümü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bloomfield, L. (1995). *Language*. Motilal Banarsidass.

- Börekçi, M., & Taşgın, G. F. (2021). Orhun Yazıtları'nda söz edimleri. Ü. Hunutlu vd. (Ed.), *Yunus Emre-Mehmet Akif armağanı Türk dili araştırmaları-II* içinde (s. 281-315).
- Delbecque, N. (2006). *Linguistique cognitive: comprendre comment fonctionne le langage* (Second Ed.) (Haz.: N. Delbecque, J.-R. Lapaire). De Boeck Université.
- Günay, D. (2004). *Dil ve iletişim*. Multilingual.
- Hadot, P. (2011). *Wittgenstein ve dilin sınırları* (Çev.: M. Erşen) (2. Baskı). Doğu Batı.
- Hamilton, R. J. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması* (Çev.: V. Köken) (2. Baskı). Türk Dil Kurumu.
- Kasper, G. (1997). *Can pragmatic competence be Taught?* Seconde Language Teaching and Curriculum Center.
- Locke, J. (2004). *İnsan anlığı üzerine bir deneme* (Çev.: V. Hacıkadıroğlu). Kalcı.
- Polat, Y. (2010). *Yabancı dil öğretiminde söz edimleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ricoeur, P. (2000). *Söz edimleri kuramı ve etik* (Çev.: A. Altınörs). Asa Kitabevi.
- Searle, J. (2000). *(Speech Acts) Söz edimleri: bir dil felsefesi denemesi* (Çev.: L. R. Aysever) (1. Baskı). Ayraç.
- Searle, J. (2006). *Zihin, dil ve toplum: gerçek dünyada felsefe* (Çev.: A. Tural). Litera.
- Stubbs, M. (1983). *Discourse analysis: The sociolinguistics analysis of natural language*. University of Chicago Press.
- Toklu, O. M. (2003). *Dilbilime giriş*. Akçağ.
- Üstünel Yaylagül, Ö. (2020). *Edim bilimi bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Türk Dil Kurumu.
- Yılmaz, E. (2020). *Edim bilimine giriş. Kavram-kuram-uygulama*. Pegem Akademi.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

Extended Abstract

Purpose

In the study, it is aimed to determine the verbs and verb phrases that carry the illocutionary power in the Story of the Good and the Bad Prince of the Buddhist environment in the Old Uighur Turkish Period and to interpret and explain these verbs in the context of the text.

Methodology

In the study, the method of examining the structures of speech acts in the workplace by scanning from the text was preferred in pragmatics, since the verbs that carry illocutionary power meet more than one meaning value in the context of the text.

Findings

According to the findings, the verbs that carry the illocutionary power in the story text are composed of commissive, directive and expressive verbs according to their frequency of occurrence. In the related classification, it has been determined that the verbs have a rich communicative meaning value in the context of the text with more than one meaning value by the speakers. On the other hand, the verbs that carry expressive illocutionary power are examined in two parts as positive and negative verbs expressing respect in the text, and the main message of the story is discussed within the framework of its thought.

Conclusion

In the story, which started with a question and answer in terms of narration style, descriptive, explanatory and wisdom were preferred. So that; The first part of the story begins with a question-answer dialogue between father and son. On the other hand, the frequency of the characters' conversations in the story is intense. In speeches, the omniscient narrator sometimes makes promises to experienced, knowledgeable characters (such as wise, law-abiding person, old guide, herdsman, etc.) to emphasize the importance and power of wisdom, knowledge, and seeks to impress the reader / listener through them. In this context, it is aimed to realize the desired behavior, attitude and thought by the narrator in the witness of these people, to show their responsibility in a concrete way and to make the reader accept this situation. Verbs and verb phrases with pragmatic power are also frequently used in these parts of the story.

It has been revealed by the findings that the Story of the Good and the Bad Prince is one of the rich works of the Old Uighur Turkish Period in terms of speech acts and verbs with illocutionary power. It has also been determined that the commissive, directive and expressive types of verbs with illocutionary power have a high frequency of occurrence in the context of the text, and the pragmatics of these types are expressed with different communicative meaning values.

It has been noted that the commissive speech acts are included in the text of the story, primarily in the direct transfer sentences, in the form of internal monologue. In Turkish, operants with semantic values expressing feelings and thoughts such

as making a promise to oneself, giving assurance, and taking responsibility are expressed with communicative meaning values by the Good Thoughtful Prince in the introduction to his story. These performatives, which have illocutionary power, are *kılınç kıl-; köñlin bèrt-; yokkaru turma-; aş aşanma-*; It is expressed with verbs such as *die-*. The verbs are used that *kılınç kıl-; köñlin bèrt-*; in the inner monologue; While the operants are expressed as a direct transfer sentence by the dominant narrator with the verb *tép sakın-*, the 3rd person singular of the past tense seen in the main sentence; In the subordinate or inner sentence, the 1st person singular of the imperative mood is used. In the continuing story section, the prince's "yokkaru turma-; aş aşanma-; die-" is expressed as a direct transfer sentence with the 1st person singular of the future tense, with communicative meaning values such as making a promise to oneself and taking responsibility with illocutionary acts.

After this section, it has been determined that the commissive operants are expressed with more than one verb and verb phrase and these operants are "accept-; take responsibility-; give assurance-", The verbs "*tapla(ma)-; una-ün-te-; tapın-udun-; artatma-; tut-körüş-kutgar-*", which meet the meaning values such as were expressed. The rich expression of Turkish culture's behaviors such as "making promises, giving assurances, assuming and accepting responsibilities" with more than one verb in the Turkish language, both the depth and quality of Turkish vocabulary at that time and the illocutionary power used today. It bears witness to the communicative meaning richness of the verbs.

The performatives that have a directive performative power, the "*köñül bèrt-; otun-; ötüğ bèr-; busuşlug bol-; nom nomla-; kut kol-; tit- kutgar-; ozal-tegin-*", which meet the meaning values such as "desire, desire, wish" with a high frequency of transition in the story is met with verbs. The directive operants, in which the condition of sincerity is desire, wish and desire, are expressed with more than one verb in the contexts in the text. On the other hand, operants that have meaning values such as command, command, are also "*yarlıg yarlıgka-; yarlıg bol- and yarlıka-*". The condition of sincerity is willing, and "give orders-" is frequently used in the orders given by the Prince's father and the Inn of the Dragons. Likewise, the low level of the requests of the Prince, who is at the lower hierarchical level, and the use of performatives such as "request, begging, request", especially "*ötün-ötüğ bèr- and kut kol-*" are also witnessed as directive speech acts.

The expression of expressive pragmatics with verbs expressing positive and negative respect in the story text showed the psychological narrative dimension together with the instructive and guiding spiritual aspect of the text. In particular, the use of both positive and negative speech acts expressing respect made the instructive aspect and the main message of the text meaningful.

The Story of the Good and the Bad Prince, one of the works of the Old Uighur Turkish Period, contained verbs with rich illocutionary power in this respect and created a linguistic resource for the next historical periods.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Uluslararası hakemli dergi olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* yılda (haziran ve aralık olmak üzere) iki sayı olarak yayımlanır.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de Türk dilinin tarihi, günümüzdeki durumu, Türkçenin dil bilgisi ve güncel sorunlarını ele alan bilimsel yazılara yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri bildiri kitaplarında yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir.
- Derginin genel yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleri ve İngilizce, Almanca, Rusça yazılara da yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr/yaysis> adresinde yer alan **YAYSİS (Yayın Takip Sistemi)** üzerinden kabul etmektedir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (Yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dâhil edilmez.) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki hakem tarafından yayımlanabilir raporu alan makale, bir sonraki sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazarlar, şahsi ORCID numaralarını “Ad SOYADI” bölümüne ekledikleri dipnotta belirtmelidirler.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Gönderilecek makale dosyasını derginin genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makaleye katkı veren bütün yazarlar tarafından imzalanıp YYSİS'e yüklenmesi gereken beyanlar dosyasını derginin genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Dergiye gönderilen makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Makalelerin kelime sayısı 8000'i ve sayfa sayısı 20'yi geçmemelidir.
- Dergiye gönderilecek makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Dergiye gönderilen makaleler, gerekli hakem incelemeleri yapıldıktan sonra yayımlanır. Yazı Kurulu gönderilen makaleleri yayımlamama hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapabilir.
- Dergide yayımlanan makalelere ilgili yönetmelik hükümleri çerçevesinde telif ücreti ödenir.
- Dergide yayımlanan makalelerde ileri sürülen görüşler ve makalenin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar, YAYSİS üzerindeki ilgili alana yüklenmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek satır

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA 7 benimsenmiştir. Bu sebeple, gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynakça” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin içinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TABLO VE ŐEKİLLER

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

